

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРИНИГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРИНИГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ (МИНТАҚАВИЙ) МАРКАЗИ**

“СИЁСИЙ КОНФЛИКТОЛОГИЯ”

МОДУЛИ БЎЙИЧА

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент-2018

Мазкур ўқув-услугий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 27 мартдаги 247-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи:

ф.ф.д. Мусаев О.Р.

Тақризчи:

с.ф.н., доц. Умаров Х.Ф.

Ўқув-услугий мажмуа ЎзМУ Услугий кенгашининг 2017 йил 30 августдаги 1-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	10
III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	17
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	56
V. КЕЙСЛАР БАНКИ	60
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	61
VII. ГЛОССАРИЙ.....	62
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	80

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли қарорида белгиланган устивор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади.

Жамият тараққиёти нафақат мамлакат иқтисодий салоҳиятининг юксаклиги билан, балки бу салоҳият ҳар бир инсоннинг камол топиши ва уйғун ривожланишига қанчалик йўналтирилганлиги, инновацияларни тадбиқ этилганлиги билан ҳам ўлчанади. Демак, таълим тизими самарадорлигини ошириш, педагогларни замонавий билим ҳамда амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, чет эл илғор тажрибаларини ўрганиш ва таълим амалиётига тадбиқ этиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. “**Сиёсий конфликтология**” модули айнан мана шу йўналишдаги масалаларни ҳал этишга қаратилган.

Фалсафа фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар маъруза ва амалий машғулотларни ўзлаштириш жараёнида тингловчилар Европа, Америка қўшма штатлари. Осиё давлатларнинг фалсафа фанини ўқитиш жараёнининг ташкил этилиши, модуль-кредит тизими, фанларнинг тақсимланиши, талабаларнинг мустақил таълимнинг ташкил қилиниши, етакчи хорижий олигоҳларида чоп этилган дарсликлар, ўқув ва услубий қўлланмалар ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Жаҳон университетларида ва республикамиздаги фалсафа фанининг ютуқлари билан танишишади.

Модулнинг мақсади ва ВАЗИФАЛАРИ

“Сиёсий конфликтология” модулини ўқитишдан мақсад:

олий ўқув юртларидаги фалсафа фани бўйича илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш орқали фалсафа мутахассислиги йўналишидаги таълим жараёнини мувофиқлаштириш ва мазмунан бойитиш, фаннини ўқитиш самарадорлигини оширишга ёрдам берадиган замонавий ёндашишлар билан ҳамда педагогик ва ахборот технологиялар билан таништириш, бу соҳасида юксак малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш.

Модулнинг вазифалари

ТИНГЛОВЧИ:

Сиёсий конфликтология фани тизимининг ривожланиш тенденциялари, истиқболли илмий-тадқиқот йўналишларини;

Сиёсий конфликтология фани соҳасида республикамиз ва хорижий мамлакатлар эришаётган ютуқларини;

Сиёсий конфликтология фанининг замонавий илмий муаммоларига оид тадқиқотларнинг долзарблиги, илмий янгилиги ва амалий аҳамиятини;

“Сиёсий конфликтология” ҳақида тушунча ва у билан шуғулланувчи фан ёки фанлар тизимини;

Сиёсий конфликтология фани соҳасида замонавий талаблар асосида машғулотларни ташкил этиш ва ўтказиш мезонларини билиши керак.

ТИНГЛОВЧИ:

Ўзининг энг олий мақсадига эришиш йулида мақсадли фаолият олиб бориш;

жамият ҳаётидаги ижтимоий жараёнларга фалсафий тафаккур нуқтаи назаридан ёндашиш, воқеаларга шахсий, ижодий танқидий баҳо бериш;

машғулотларни олиб боришда кузатиладиган ижобий ҳолатларни тақдирлаш ва салбий иллатларни бартараф этиш кўникмаларига эга бўлиши лозим;

ТИНГЛОВЧИ:

ҳозирги замон фалсафа фани, унинг таркиби ва тизимидаги ўзгаришларни амалда қўллаш;

Сиёсий конфликтология фанининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқалари ва ички дифференциациясини ажрата олиш;

Сиёсий конфликтология фанининг фалсафа, мантиқ, этика ва эстетика, фуқаролик жамияти, миллий ғоя ва бошқа фанларининг узвий боғлиқлигини таъминлаш малакаларига эга бўлиши зарур.

ТИНГЛОВЧИ:

мустақиллик йилларида Ўзбекистон ижтимоий –иқтисодий салоҳияти, таълим тизими, ўзаро муносабат жараёнларининг ривожланишида фалсафий тушунчаларни амалиётда қўллаш;

инсон ва жамият муносабатларининг моҳияти, унинг бир бутун жараён эканлигини талабаларга етказиш ва ижтимоий оқибатларининг прогнозини амалга ошириш компетенцияларига эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Сиёсий конфликтология” фанининг ривожланиш стратегияси ва илмий-назарий тараққиёти янги модул бўлганлиги туфайли дарс давомида модулни мазмунан бойитиш тингловчилар ўз тажрибалардан ва интернет тармоқларидан олган материалларни оммавийлаштирмоғи мақсадга мувофиқ.

Курсни ўқитиш жараёнида кичик гуруҳларда ишлаш, аудитория дарслардан олдин маъмуотлар билан таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган. Ҳар бир тингловчи учун фалсафани ўқитишида ўзини ва илғор хорижий тажрибаларни солиштириш учун имкониятлар яратилади. Республикамизнинг олийгоҳларида қўлланилиши мумкин бўлган усул, воситалар ва технологияларни танлаб олиш учун тингловчилардан амалий фаоллик табал этилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Сиёсий конфликтология” модули мазмуни ўқув режадаги илғор таълим технологиялари ва педагогик йўналишидаги (Каспий компетентлик ва креативлик, Замонавий педагогик технологиялар ва бошқ.), ахборот коммуникацион технологияларини ёритиб турувчи барча модуллари билан ҳамда фалсафа фани йўналиши ўқув модуллари билан узвий боғлиқ. Олий ўқув юртларда фалсафий фанларни ўқитиш самараси, ва республикамизда бу фанининг ривожланиши, уни ўқитишга оид замонавий билим ва кўникмалар ҳамда илғор педагогик ва ахборот технологиялар қўлланилганда ошади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар илғор хорижий мамлакатларда “Сиёсий конфликтология” ўқитишни ташкил қилишнинг хорижий тажрибаларни ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар. Сўнгги йилларда фалсафа фани соҳасидаги ютуқлар ва истиқболлар олий ўқув юртларида фалсафа фанининг мазмунини бойитишга хизмат қилади.

“Сиёсий конфликтология” модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модулмавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат					Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси				
			Жами	жумладан			
				Назарий	Амалий		
1.	Сиёсий конфликтологиянинг умумий муоаммолари	4	4	2	2		
2.	Сиёсий низоларнинг динамик турлари ва ўзгариши. Сиёсий низоларнинг мафкуравий омили	4	4	2	2		
3.	Сиёсий конфликтларнинг психологик омили. Ижтимоий конфликтлар ва сиёсий инқилоблар	6	6	2	4		
4.	Сиёсий конфликтология ва халқаро муносабатларнинг муаммолари. Халқаро конфликтларнинг типологияси ва моҳияти.	6	6	2	4		

НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙМАШҒУЛОТЛАРМАЗМУНИ

5.	Халқаро конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилишда музокара жараёнининг роли. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро конфликтлар.	8	6	2	4		2
	Жами: 30 соат	28	26	10	16		2

1- мавзу. Сиёсий конфликтологиянинг умумий муоаммолари.

Конфликтология фанинг вужудга келиши. Конфликтологиянинг парадигмалари. Сиёсий конфликтологиянинг умумий муоаммолари. Сиёсий конфликт ижтимоий ҳодиса сифатида.

2-мавзу: Сиёсий низоларнинг динамик турлари ва ўзгариши. Сиёсий низоларнинг мафкуравий омили.

Сиёсий низоларнинг динамикаси, турлари ва ўзгариши. Сиёсий низоларнинг мафкуравий омили. Этно – сиёсий конфликтлар. Эсколация тушунчаси ва унинг моҳияти.

3-мавзу: Сиёсий конфликтларнинг психологик омили. Ижтимоий конфликтлар ва сиёсий инқилоблар.

Сиёсий конфликтларнинг психологик омили. Ижтимоий конфликтлар ва сиёсий инқилоблар. Сиёсий конфликтлар ва терроризм. Сиёсий конфликтларни ҳал қилиш технологиялари.

4-мавзу: Сиёсий конфликтология ва халқаро муносабатларнинг муаммолари. Халқаро конфликтларнинг типологияси ва моҳияти.

Сиёсий конфликтология ва халқаро муносабатларнинг муаммолари. Халқаро конфликтларнинг типологияси ва моҳияти. Халқаро конфликтларнинг ривожланиши жараёни ва тузилиши. Қуролли конфликтлар ва халқаро хавфсизлик. Халқаро конфликтларни тартибга солишнинг йўллари ва шакллари.

5-мавзу: Халқаро конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилишда музокара жараёнининг роли. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро конфликтлар.

Халқаро конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилишда музокара жараёнининг роли. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро конфликтлар. Қуролли конфликтларни ҳуқуқий тартибга солиш. Конфликтларни ва инқирозларни ҳал этишда халқаро ташклотларнинг роли. Жаҳон сиёсатида барқарорлик ва тинчлик омили.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

ЖОРИЙ НАЗОРАТ(АССИСМЕНТ)НИ БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

Жорий назорат(ассисмент)ни баҳолаш Ўзбекистон Миллий университети ҳузуридаги педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш Тармоқ (минтақавий) марказида тасдиқланган шакллари ва мезонлари асосида амалга оширади.

Ушбу модулнинг жорий назорат(ассисмент)га ажратилган максимал балл-**0,8балл**.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент. Ўзбекистон, 2016.
2. Каримов И.А. Асарлар тўплами, 1-23 жилдлар.-Т.: Ўзбекистон, 1996-2016.
3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ /Ш.М. Мирзиёев. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2016. -56 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-104 б.
5. Мирзиёев Ш.М.Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси 07-12-2016.- Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. -48 б.

6. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.
7. Жумаев Р.З. Стратегик таҳлил асослари. Тошкент. Академия, 2007.
8. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность [Электронный ресурс] : Хрестоматия / М. 2009.
9. Арифхонов Ш.Р. и др. «Центральная Азия: геэкономика, геополитика, безопасность». –Т.: «Шарқ», 2002.
10. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. М.: Аспект Пресс, 2007;
11. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.:МАУП, 2013.
12. ; Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. Высш. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.;
13. Атоян А.Д. Конфликтология. Москва, 2005;
14. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. М., 2011;
15. Ратников В.П. Конфликтология. Вопросы и ответы. М., 2014.

IV. Электрон таълим ресурслари

16. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
17. www. edu. Uz
18. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
19. www. nuuz.uz
20. www.bimm.uz

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.

«ФСМУ» методи

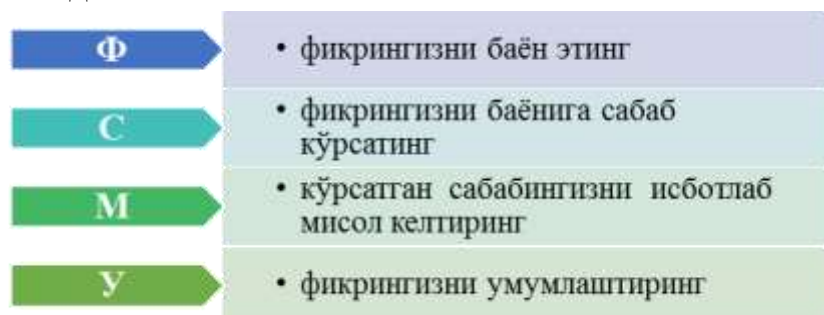
Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган яқиний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;

- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна: “Сиёсий конфликтлар” фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

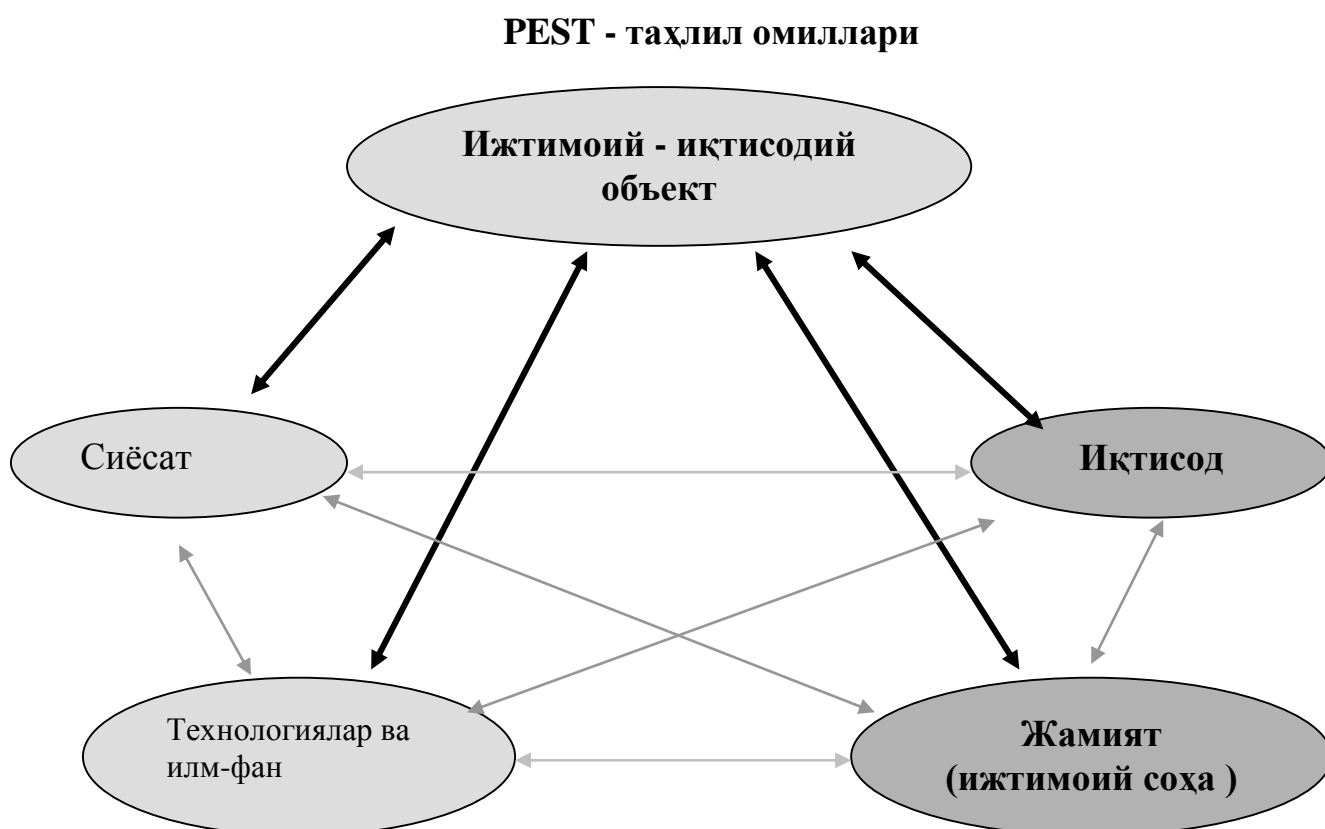

Тадқиқот объекти ва унинг ташқи муҳити ҳақидаги билимни когнитив (билимга оид, мақсадли) структуралаш

Базисли омилларни танлаш *PEST-таҳлил* йўли билан ўтказилади, тадқиқот объекти хулқ-атворини белгиловчи тўртта асосий омиллар (йўналишлар) гуруҳларга ажратилади (11-жадвал):

- Policy – сиёсат;
- Economy – иқтисод;
- Society – жамият (ижтимоий-маданий аспект);
- Technology – технология.

11-жадвал.

Ҳар бир мураккаб объект учун унинг хулқ-атвори ва ривожланишини белгиловчи, аҳамиятли алоҳида тўплам мавжуддир.

PEST-таҳлилни тизимли таҳлил варианты сифатида кўриб чиқиш мумкин, яъни омиллар юқорида таъкидланган тўртта аспектга тегишлидир, умумий ҳолатда ўзаро мустаҳкам боғлиқдир ва жамиятнинг турли иерархияли (поғонали) даражасини тизим сифатида характерлайди.

Ушбу тизимда детерминант алоқалар бор, улар иерархияли тизимнинг қуйи даражасидан юқори даражасига ҳамда қайта ва даражалараро алоқаларга йўналтирилган (фан ва технология иқтисодга таъсир қилади, иқтисод эса сиёсатга таъсир этади). Омиллардан бирортасининг ўзгариши, ушбу алоқалар тизими орқали бошқаларининг барчасига таъсир этиши мумкин.

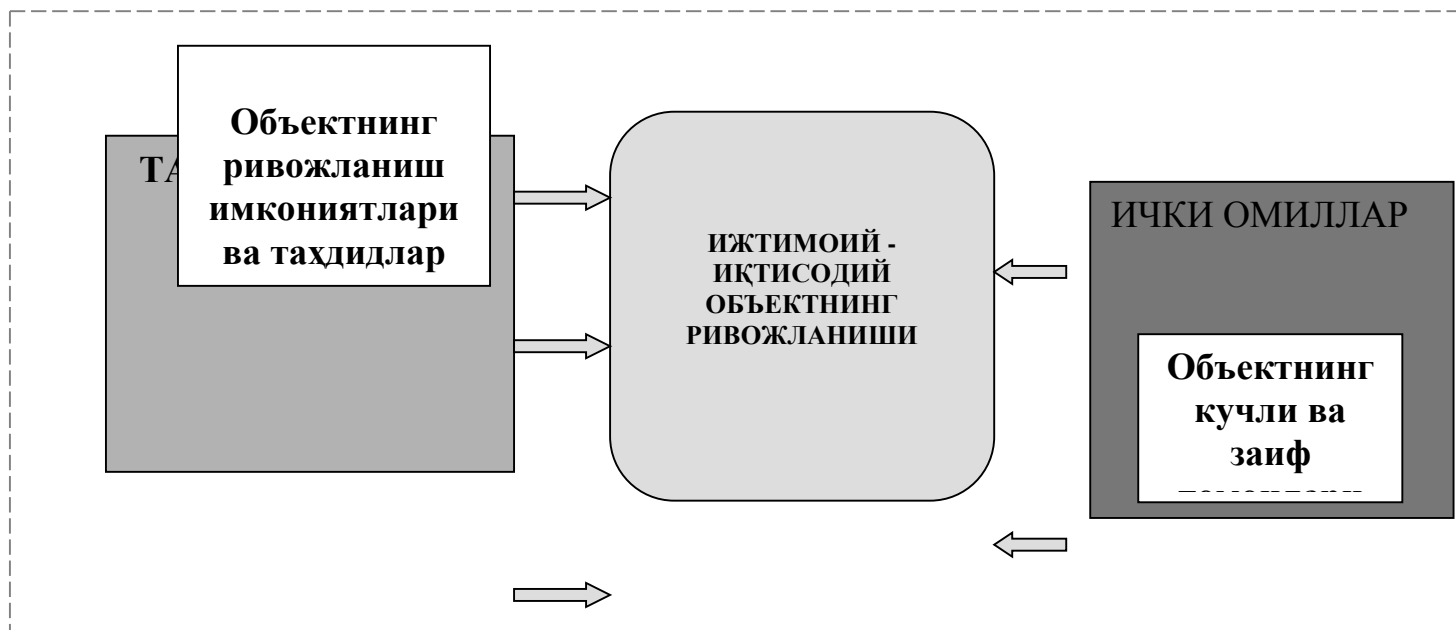
Бу ўзгаришлар объектнинг ривожланишига таҳдид қилиши ёки унинг муваффақиятли ривожланиши учун янги имкониятларни бериши мумкин.

Кейинги қадам – муаммонинг вазиятли таҳлили, **SWOT-таҳлил**дир (12-жадвал):

- **Strengths** – кучли томонлари;
- **Weaknesses** – камчиликлари, заиф томонлари;
- **Opportunities** – имкониятлари;
- **Threats** – таҳдидлар.

SWOT - таҳлил омиллари

ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ОБЪЕКТНИ ТАВСИФЛАШ

ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ОБЪЕКТНИНГ РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

ОБЪЕКТНИНГ РИВОЖЛАНИШИГА ИЧКИ ВА ТАШҚИ ОМИЛЛАРНИНГ ТАЪСИР ЭТИШ ДАРАЖАСИ ҲАҚИДА ХУЛОСАЛАР

У ўрганилаётган объект ривожланишининг кучли ва заиф томонларини **имконият** ҳамда **тахдид** билан ўзаро ҳамкорликдаги таҳлилни камраб олади ва ташқи омилларни ҳисобга олган ҳолда унинг муаммоли соҳалари, танг жойлари, имконият ва хавфнинг долзарблигини аниқлаш имконини беради.

Имконият – объектнинг муваффақиятли ривожланишига ёрдам қилувчи вазият сифатида белгиланади.

Таҳдид – вазият бўлиб, унда объектга зарар етиши, масалан, унинг фаолият кўрсатиш ҳолати бузилиши ёки у мавжуд устунлигидан маҳрум бўлиши мумкин.

Ўрганилаётган объектнинг кучли ва заиф томонларини хавф-хатар ҳамда имкониятлари билан мумкин бўлган биргаликдаги таҳлили асосида унинг **муаммоли майдони** шакллантирилади.

Муаммо майдони – моделлаштирилаётган объект ва атроф- муҳитдаги, бир-бири билан боғланган мавжудликдаги муаммолар мажмуасидир.

Бундай маълумотнинг бўлиши мақсадни (йўналтирилган) ривожлантириш ва амалга ошириш йўллари, ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқишни белгилаш учун асосдир.

Вазиятли таҳлилни ўтказиш асосидаги когнитив моделлаштириш ажратиб олинган муаммоли минтақадаги хавф-хатарни пасайтириш бўйича қарорларнинг муқобил вариантларини тайёрлашга йўл беради, моделлаштирилаётган объектнинг ҳолатига оғир таъсир этиши мумкин бўлган воқеаларни прогноз қилиш имконини яратади.

“Бумеранг” технологияси

Мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални 5 дақиқа давомида синчиклаб ўрганиш талаб этилади. .
2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи гуруҳ аъзоларини ўқилган

маълумот ҳақида фикр алмашилиш имкониятини беради. Бу вазифа учун 5 дақиқа вақт берилади.

3. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат бошқа кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларининг ҳар бири ўқиган маълумот ҳақида фикр алмашилиш имкониятини беради. Бу вазифа учун 10 дақиқа вақт берилади.

4. Барча дастлаб шаклланган гуруҳларга иштирокчилар қайтади, ва фикр алмашинган маълумот юзасидан бошқа гуруҳларга бериш учун савол шакллантиради.

5. Ҳар бир гуруҳдан 1 киши савол беради, ва тўғри жавоб учун 1-3 гача балл қўйилади.

6. Тренер-ўқитувчи барча гуруҳлар тўплаган балларни умумлаштириб, голиб гуруҳни эълон қилади.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

“Бумеранг” технологияси асосида вазифа: Олинган материални мазмунини тушуниб олишга ҳаракат қилинг, сўнг гуруҳда муҳокама қилинг

1- гуруҳга вазифа	<p>Мультискрипт бу ахборот узатишнинг ўзига хос шакли бўлиб, бир томондан катта ҳажмдаги видеоматериаллар билан ишлашни осонлаштиради, иккинчи томондан ўз ичига матн, аудио ва видео каби бир қанча медиавий форматларни олади. Бизни қизиқтирган видеотасма фрагменти ҳамда бу фрагментга тегшли транскрипти тез ва катта аниқликда танлаб олиш мумкин. Мультискрипт ўз ичига учта блокни олади – плеер, “стенограмма” ва “мазмун”. Видеоматериални кўриш учун плеер тагида жойлашган “Play” пиктограммасини босиб керак. Видеотасманинг бизни қизиқтирган фрагментини кўришни уч йўл билан амалга оширсан бўлади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - плеер тагида жойлашган курсор ёрдамида; - “Стенограмма” блокида мант фрагментини босиб; - “Мазмун” блокида сарлавҳани активлаштириш орқали
2- гуруҳга вазифа	<p>Слайд-шоу. Фотолентадан шуниси билан фарқ қиладики, унда суратлар фотофильм режимида мустақил равишда варақланади. Суратлар сценарий асосидаги кетма-кетликда қўйилади. Слайд-шоу овоз билан биргалликда аудио-иллюстрация элементларини, яъни аудиоцитаталар, шовқин, овозли эффектлар, ахборот билан тўйинтирилган матнни ўз ичига олиши мумкин. Визуал кетма-кетлик ихтиёрий. Улар воқеа жойидан олинган суратлар ёки архив кадрлари, ҳужжатлар, хариталар, скриншотлар, карикатуралар ва ҳ.к. бўлиши мумкин. Бу технология репортаж, очерк, баъзида янгиликларни иллюстрация қилиш учун керак.</p>

<p style="text-align: center;">3- гуруҳга вазифа</p>	<p><i>Аудиослайд-шоу – замонавий журналистиканинг мультимедиявийлиги сабаб яратилган фотоиллюстрациялаштиришнинг синтетик варианты бўлиб, мустақил жанрга айланди. Бу тушунча 2000 йилларда пайдо бўлган. Баъзи фотографлар фоторепортажларининг тақдимоти учун слайд-шоулардан фойдаланиб, унга тадбирда ёзиб олинган овозни қўллаганлар. Кейинчалик бу усулдан катта наириётлар фойдалана бошладилар. Аудиослайд-шоу танлаб олинган фотосуратлар ва уларга қўйилган овоздан иборат. Овоз сифатида мусиқий композиция ёки муаллиф ўқиган матн бўлиши мумкин. Мазмуннинг асоси бўлиб, ташқи шовқин, овозли эффект, аудиоцитата ёрдамида берилган ҳикоя хизмат қилиши мумкин. Визуал қатор сифатида воқеа содир бўлган жойдан олинган суратлар, ёки архив кадрлари, ҳужжатлар, карикатуралар ва ҳ.к. олиниши мумкин.</i></p>
<p style="text-align: center;">4-гуруҳга вазифа</p>	<p><i>- Панорамали фотография – обзор бурчаги катта бўлган фотографиядир. Оммавий воқеаларни ёритишида, объектларни, пейзаж, жойларни тасвирга олишида уларнинг масштабини кўрсатишида актуалдир.</i></p> <p><i>- Интерактив фото – шундай фотографияки, унга махсус меткалар қўйилган бўлиб, уларни босганда матн, видео, ссылка, ижтимоий тўрларнинг статуслари чиқади.</i></p>

III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1- 1-МАВЗУ: Сиёсий конфликтологиянинг умумий муоаммолари.

РЕЖА:

- 1.1. “Сиёсий конфликтлар” тушунчасининг мазмун-моҳияти.
- 1.2. Конфликтларни бошқариш ва назорат қилиш технологиялари
- 1.3. Конфликтларни ҳал қилиш бошқичлари

Таянч иборалар: Сиёсат, сиёсий жараён, сиёсат таркиби, сиёсат шакли, элиталар, гуруҳлар, манфаатлар, мафкуралар.

1.1. “Сиёсий конфликтлар” тушунчасининг мазмун-моҳияти

Конфликтлар, зиддиятлар, қарама-қаршиликлар сиёсий жараёнлардаги ўзгаришларнинг манбаи деб тан олинган. Бироқ ҳокимият учун курашдаги тарангликларни камайтириш, сиёсий жараёнлардаги беқарорликнинг олдини олиш зарурати сиёсатда конфликтларни бошқариш ва назорат қилиш технологияларини қўллашни тақозо этади.

Конфликтлар сиёсат субъектлари ўртасидаги муносабатлардан келиб чиқади. Жамиятнинг турли ижтимоий қатламлардан ташкил топганлиги, уларнинг дунёқараши, қадриятларининг бир-бирига мос келмаслиги натижасида конфликтлар юзага келади. **Конфликт** рақобатнинг бир кўриниши бўлиб, унда ҳокимият билан боғлиқ ваколатлар ва ресурсларга эгаллик қилиш истагида бўлган икки ёки ундан ортиқ томонлар (шахс, гуруҳ, давлат) бир-бири билан рақобат қилади.

Сиёсат субъектлари конфликтларнинг олдини олиш, уларни назорат қилиш истагида унинг ўзига хос хусусиятларини ўрганади. Конфликтларни чуқур ўрганган конфликтолог-олимларнинг фикрича, конфликтлар қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлади:

- **конфликт манбаи**, баҳслашаётган томонлар ўртасидаги келишмовчиликнинг асл моҳияти;
- конфликтнинг келиб чиқишига туртки бўлган **сабаблар**, томонларнинг ўз мақсад-манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ фаол ҳаракатига сабаб бўлган омиллар;
- ҳокимият ваколатлари ва ресурслари учун курашаётган **томонлар**;
- рақобатлашаётган субъектларнинг Ғоялари, мақсадлари, уларнинг **Қарашлари ва позициялари**;
- томонларнинг бир-бирига таъсир кўрсатишда қўллаган **воситалари, ресурслари**;
- рақобатлашаётган томонларнинг муносабатларини ўзида ифода этган **конфликтнинг табиати**.

Конфликтларнинг таркибий Қисмларини бир-биридан ажратиб ўрганиш уларнинг асл моҳиятини чуқурроқ тушуниш имконини беради. Олимларнинг фикрича, конфликтлар - томонларнинг рақобатли ўзаро таъсири бўлиб, улар ўз кўриниши, кўлами ва шиддати билан бир-биридан фарқ қилади. Конфликт турларига **яширин** (латент) конфликтларни киритиш мумкин. Бунда субъектларнинг бир-бирига қарама-қаршилиги уларнинг хатти-ҳаракатларида намоён бўлмайди. Қарама-Қаршилиқнинг латент шакли шуни кўрсатадики, сиёсий жараёнлардаги турли манфаатлар тўқнашуви ва сиёсий кучлар ўртасидаги рақобат доимо ошқора конфликт билан тугамайди.

Лекин **ошқора** конфликтларда томонлар рақиб устидан Ғалаба Қозониш йўлида барча куч ва имкониятларини сафарбар этади. Уларнинг ўзаро рақобати бошқа сиёсат субъектларининг манфаатларига ҳам дахл қилиши мумкин. Аввалига икки томон рақобатлашиб, кейинчалик уларнинг баҳсига бошқа субъектлар ҳам қўшилса, улар конфликтнинг иштирокчиларига айланади. Айрим ҳолларда конфликт ва баҳсларни ҳал қилиш мақсадида ташқаридан бошқа субъектлар, ҳакамлар ҳам жалб қилинади. Натижада, конфликт янада мураккаблашади.

Конфликтни бошқариш ва ҳал этиш технологиялари конфликтнинг туб моҳиятини ўрганишни тақозо этади. Рақобатлашаётган томонларнинг кўплиги, кишиларнинг Қадриятларида тафовутлар мавжудлиги, томонлар конфликтдан фақат Ғолиб ёки мағлуб бўлиб чиқиш мумкин деб ҳисоблашлари, конфликт бошқа субъектларнинг ҳам манфаатларига зиён етказиши конфликтни жадаллаштирувчи омил ҳисобланади. Томонлар ўртасидаги Қарама-Қаршилиқ энг юқори чўққига етганда, конфликтни бошқариш ва ҳал қилиш имконияти Қолмаганда, у **инқироз**га айланади. Инқироз конфликтни келтириб чиқарганлар учун ҳам, бошқалар учун ҳам оғир оқибатга олиб келади. Рақобат Қуролли тўқнашувга айланиб кетиши, халқаро муносабатларда вужудга келган инқироз эса глобал тус олиши мумкин.

Ҳозирги кунда бир қанча омиллар кескин сиёсий курашларни келтириб чиқаради. Шулардан бири - сиёсат субъектлари ўртасида ваколатлар ва ресурслар тақсимланиши билан боғлиқ тафовутдир. Масалан, элита ва контрэлитанинг мақомидаги фарқ, ҳокимият идоралари ва фуқаролик жамияти институтлари муносабатларидаги таранглик, давлатлараро муносабатдаги келишмовчиликлар конфликт келтириб чиқаради. Бундай конфликтни ҳал қилиш учун рақобатлашаётган томонларнинг позицияларини ўзгартириш, ҳокимият идораларининг уларга доир фаолиятини қайта кўриб чиқиш талаб этилади.

Кишиларнинг манфаати, дунёқараши, Қадриятлари, позициялари ўртасидаги фарқ - конфликтни келтириб чиқарувчи яна бир омилдир. Бундай конфликтлар, одатда, давлатнинг бошқарув шаклини ўзгартириш, сиёсий тизимни модернизациялаш арафасида турган давлатларда юзага келади. Бу ҳолатда турли Ғоя, маслак ва мафкураларнинг тўқнашуви ҳам конфликтларни келтириб чиқариши мумкин. Бундай конфликтларни ҳал қилиш мураккаб. Зеро, ўтиш даврида либерал ёхуд консерватив Ғояларнинг тарафдорлари

ўртасидаги қарама-қаршилик мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий тараққиётига дахлдор бўлади.

Сўнги вақтларда олимлар томонидан «инсоний талабларнинг қондирилиши» назарияси илгари сурилмоқда. Унга кўра, инсонларнинг ҳаётий талаблари қондирилмаслиги оқибатида конфликт пайдо бўлади. Бу Ғоя тарафдорлари Қуйидагиларга эътиборсизлик конфликтларга сабаб бўлиши мумкин, деб биладилар: инсоннинг моддий аҳволи, хавфсизлигининг таъминланганлиги, ахлоқий етуклик даражаси ва ҳоказо. Фуқароларнинг бу талабларини қондириш учун давлат ўз фаолиятини мунтазам равишда такомиллаштириши лозим.

Инсоннинг ўзгалар манфаати ва Қарашларини нотўғри тушуниши оқибатида ҳам конфликт келиб чиқиши мумкин. Бунда инсон нафақат бировнинг нуқтаи назарини тушунмайди, балки уни ўзича талқин қилади. Натижада, киши ўз рақиб фаолиятининг фақат салбий жиҳатларини кўради. Шу сабабли, баъзан йўқ жойдан ҳам конфликтлар чиқиши, мавжуд конфликтлар эса чуқурлашиб кетиши мумкин. Афсуски, сўнги вақтларда конфликтни келтириб чиқарувчи омиллар глобаллашув, ахборотлашув, урбанизация, миграция сингари жараёнлар туфайли яна ҳам кўпайди.

Конфликтларни назорат қилиш ва бошқариш технологияларини танлашда унинг турини аниқлаш талаб этилади. Сиёсий фанда конфликтлар Қуйидагича туркумланади. Содир бўлган **ҳудудига кўра**, ички ва ташқи сиёсий конфликтлар ажратилади. Булар ҳам, ўз навбатида, турли зиддият ва келишмовчиликларга ажратилади. Масалан, халқаро конфликтларнинг «уруш арафасида кучлар нисбати» (давлатни ён босишга мажбур қилиш мақсадида унга бошқа давлат томонидан айб қўйилиши); «душманлик кайфиятини оқлаш» (бир давлатнинг рақиб давлатга нисбатан амалга ошираётган ифвогарлик фаолиятини оқлашга уриниш) каби кўринишлари мавжуд.

Меъриий тартибга солиниши нуқтаи назаридан, конфликтлар **институтлашган ва институтлашмаган** турларга бўлинади. Бунда турли ижтимоий гуруҳлар, тузилмалар, шахсларнинг мавжуд сиёсий ўйин Қоидаларига Қанчалик амал қилиши эътиборга олинади.

Сиёсий конфликтни **сифат кўрсаткичларига кўра** фарқлашда муаммони ҳал қилишга Қанчалик кўп инсонлар жалб қилинганлиги, уларнинг воқеалар ривожига Қай даражада таъсир кўрсата олишларига эътибор берилади. Бу турдаги конфликтлар ҳам ўз навбатида туркумланади: кишилар онгида чуқур ўрнашган ва чуқур ўрнашмаган; «натижаси нолга тенг конфликтлар» (томонлардан бирортаси албатта Ғолиб ёки мағлуб бўлиши шарт); «натижаси нолга тенг бўлмаган конфликтлар» (ўзаро келишув имкониятининг мавжудлиги); «манфий кўрсаткичли конфликтлар» (конфликтнинг барча иштирокчилари мағлуб бўлади); «антагонистик» (конфликтни ҳал қилиш учун томонлардан бири албатта, йўқ қилиниши шарт, деб ҳисобланади) ва «антагонистик бўлмаган конфликтлар».

Жадаллигига кўра конфликтлар эскаллашган (томонлар бир-бирига Қарши куч ва Қурол ишлатади) ва жадаллиги паст конфликтлар (ошкора душманлик кайфиятининг йўқлиги) ажратилади. Бундан ташқари,

конфликтларни **ошкоралигига кўра** ҳам фарқлаш мумкин. Рақобат Қилаётган субъектларнинг ҳаракатлари ҳаммага маълум бўлганида ошкора конфликт, томонлар бир-бири билан рақобат Қилаётганида яширин воситаларни Қўллашга ҳаракат қилганида яширин конфликт ҳақида гап кетади.

Давомийлигига кўра узоқ вақт давом этадиган ва Қисқа вақт давом этадиган конфликтлар кузатилади. Баъзан конфликт жуда Қисқа вақт давом этиб, тез орада ҳал Қилинади (масалан, бирор вазирнинг ахлоқсиз ҳаракатлари учун ишдан олиниши), айрим ҳолларда эса конфликтлар бир неча авлод умри давомида кечади (Исроил-Фаластин можароси).

Давлат бошқаруви тузилишига кўра, вертикал (маҳаллий ва марказий ҳокимият ўртасидаги) конфликт ва горизонтал (бир элита таркибига кирган кишилар, бир партия аъзолари ўртасидаги) конфликтларни ажратиш мумкин.

1.2. Конфликтларни бошқариш ва назорат қилиш технологиялари

Сиёсий воқелик конфликт иштирокчилари ва унга жалб этилганлар конфликтни бошқаришга, уни назорат қилишга ҳаракат қилишлари ҳақида гувоҳлик беради. Аслида, конфликтни назорат қилиш уч босқичда амалга оширилади:

- конфликтни келтириб чиқарувчи сабабларнинг олдини олиш, воқеалар ривожини кузатиб бориш;
- конфликтни жадаллаштирувчи омилларни аниқлаш ва уларни бартараф этишга йўналтирилган ҳаракатларни белгилаш;
- конфликтда куч ишлатилишининг олдини олиш, зиддиятларнинг ҳал қилиниши Қийин бўлган конфликтга айланиб кетишига йўл қўймаслик, конфликт натижасида юзага келиши мумкин бўлган инқироз ва фалокатлардан жамиятни омон сақлаш.

Конфликтни бошқариш унинг объектларига мақсадли таъсир кўрсатишни назарда тутлади. Бироқ бу жараён конфликтни шунчаки йўналтириб туриш билан чекланмай, мақсадга эришиш йўлида анчагина меҳнат қилишни, кўп ресурсларни талаб Қилади.

Конфликтни бошқариш мақсадида рақобатлашаётган томонларга таъсир кўрсатиш субъект танлаган моделга боғлиқдир. Конфликтологияга доир адабиётларда «инженерларча ёндашув» модели алоҳида ажратилади. Унга кўра, конфликт вазиятнинг шунчаки ўзгариши бўлиб, бу жараёнга айрим «тузатишлар» киритиш мумкин. Бунинг учун конфликт иштирокчилари ва унинг структурасига таъсир кўрсатилади.

Конфликтни бошқаришга «инсонпарвар ёндашув» тарафдорлари рақобатлашаётган томонларни бир-бирига яқинлаштириш, улар ўртасида келишувга эришиш, бу жараёнга четдан холис кузатувчиларни жалб этиш лозимлигини уқтирадилар. Конфликтни бошқаришнинг бошқа моделларида бошқарув субъекти ҳал Қилувчи роль ўйнаши зарурлиги таъкидланади. Яъни, томонлар бошқарув субъекти Қабул Қилган адолатли Қарорга бўйсунушлари талаб этилади. Амалиётда кўпинча бу моделлар уйғунлаштирилиб, шу тарика

конфликтларни бошқариш ва уларни назорат қилиш технологиялари ишлаб чиқилади.

Таъкидлаш жоизки, конфликтларни бошқариш технологиялари мақсадига кўра фарқ қилади. Бундай технологиялар орасидан қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- конфликт туғдириш (конфликтли вазиятдан усталик билан фойдаланиб қолиш мақсадида рақибга қарши узлуксиз равишда можаролар кўзга, мавжуд зиддиятларни кескинлаштириш);
- конфликтни қўллаб-қувватлаш, яъни томонлар ўртасидаги қарама-қаршилиқдан ўз манфаатлари йўлида фойдаланиш мақсадида бундай носоғлом вазиятни сақлаб қолишга интилиш;
- конфликтдан огоҳ қилиш, яъни конфликтнинг очиқдан-очиқ кураш ва кескин тўқнашувларга айланиб кетишига йўл қўймаслик;
- конфликтларни юмшатиш, яъни давлатга, халққа, ўзига зиёни тегмаслиги учун кескинликни буткул ёки қисман юмшатиш;
- конфликтни ҳал этиш, яъни конфликт янада авж олиб кетмаслиги учун вазиятни ўзгартириш, уни келтириб чиқарган сабабларни бартараф этиш;
- масъулиятни соқит этиш, яъни конфликтни ҳал этиш мажбуриятини бошқа субъектларга юклатиш (масалан, маҳаллий даражадаги конфликтни ҳал этишни марказий давлат идораларига юклаш).

Мазкур технологиялар ичида конфликтни юмшатиш ва уни ҳал қилиш технологиялари кенг тарқалган. Бу технологиялар ёрдамида яширин кечаётган конфликтга ошқора тус берилади. Чунки юзага келган вазиятни тўла тасаввур қилиш, кутилмаган конфликтлар чиқиб қолишининг олдини олиш учун барча жараёнларни назорат қилиш даркор. Конфликтни ҳал этишда қуйидаги тамойилларга таянилади: босқичма-босқичлик; кескин муносабатларни доимий юмшатиб боришга интилиш; қарама-қарши томонлар ўртасида коммуникатив алоқани йўлга қўйиш; томонларни ўз мажбуриятларини тўлиқ бажаришга ундаш.

Конфликтолог-олим Р.Даль конфликтларни самарали ҳал қилиш учун: музокара ўтказиш ва келишувга эришишга йўналтирилган доимий институтларни ташкил қилиш лозимлигини; томонлар ўзларининг контрагентлари ҳақида маълумотга эга бўлиши зарурлигини; конфликтни тинч йўл билан ҳал қилиш учун музокараларга четдан холис кишиларни жалб қилиш зарурлигини уқтиради.

Конфликтни ҳал қилиш стратегиясини ишлаб чиқишда уларни келтириб чиқарган ташқи ва ички омилларни ҳам эътиборга олиш зарур. Бунда, хусусан, қуйидаги омиллар муҳим аҳамият касб этади:

- сиёсий тизимнинг «очиқлик даражаси» (давлат билан жамият тузилмалари ўртасида зарурий мулоқот ўрнатилганлиги даражаси);
- конфликтга киришган гуруҳ аъзоларининг ички жипслиги ва ўзаро муносабатлари;
- турли ижтимоий қатлам вакилларининг конфликтга жалб этилганлик даражаси;

- раҚобатлашаётган тарафларнинг ҳис-туйғуларга берилганлиги, ўз хатти-ҳаракатларини назорат Қила олиш даражаси.

Конфликтни бир томоннинг ҳаракати билан бартараф этиш ёхуд ҳал қилиш мумкин эмас. Конфликт икки ёқлама ҳаракатни тақозо этади. Яъни, конфликт ҳал этилгач, унинг шартларини ҳар икки томон истисносиз Қабул Қилиши шарт. Шундагина, қарама-қарши томонлар ўртасида яхши алоқалар йўлга қўйилади.

1.3. Конфликтларни ҳал қилиш босқичлари

Конфликтни самарали ҳал қилиш учун уларнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш босқичларини белгилаб олиш зарур. Чунки ҳар бир босқичда ўзига хос вазифаларни бажариш талаб этилади. Албатта, конфликтни ҳал қилиш босқичларини ажратишнинг ягона мезони бўлиши мумкин эмас. Шу сабабли томонларнинг хатти-ҳаракати, конфликт чиққан вақт ва зиддиятларнинг табиатига Қараб конфликт босқичлари ажратилади.

Масалан, россиялик олима М.М.Лебедева Қуролли конфликтни ҳал этишнинг Қуйидаги босқичларини ажратади: куч ишлатишни тўхтатиш босқичи; музокараларни бошлашга тайёргарлик кўриш босқичи; музокара босқичи; мажбуриятларни бажариш босқичи. БошҚа олимлар конфликтни ҳал этиш жараёнларини институтлашув, гуруҳлар тузилишининг легитимлашуви ва соддалашув босқичларига ажратадилар (А.Чумиков). Институтлашув жараёнида томонлар ўзаро келишиб оладилар. Натижада, улар келишилган ягона меъёрларга амал Қила бошлайдилар, бу эса конфликт жараёнида воқеалар ривожини олдиндан кўра билиш имконини беради. Иккинчи босқичда бу меъёрлар давлат идоралари ва жамоатчиликка ошкор этилади. Учинчи босқичда эса раҚобатлашаётган гуруҳлар ўз гуруҳи номидан иш кўриш учун бир вакил танлайди. Учинчи босқичда конфликт анча юмшаб, уни ҳал Қилиш имкониятлари кенгаяди. Албатта, конфликтни бу тарзда босқичларга ажратишда уни ҳал этишнинг асосий жиҳатларига урғу берилади.

Конфликтнинг **пайдо бўлиш, ривожланиш ва тугалланиш** босқичларини ҳам ажратиш мумкин. Конфликтнинг пайдо бўлиш босқичида фикрлари, қарашлари бир-бирига тўғри келмаётган томонлар ўртасидаги муносабат кескинлашиб, улар ўзаро раҚобат Қила бошлайдилар. Бу ҳолатда воқеалар ривожини Қандай кечиши мумкинлигини аниқ билиб бўлмайди. Конфликтни назорат Қилиш ва бошҚаришга интилаётган субъект бу босқичда конфликт келиб чиқишининг асл сабабини аниқлаши лозим. Конфликтга киришган томонлар келишмовчиликнинг асл сабабларини яширишлари туфайли вазиятни чуқур таҳлил Қилиш биров Қийинлашади.

Конфликтни бошҚарувчи субъект зиддиятли вазиятнинг асл сабабини излар экан, сабабни баҳонадан ажратиб олиши зарур. Зеро, конфликтнинг асл сабабини аниқлаш сиёсий кескинлик манбаини аниқлаш имконини беради. Француз конфликтологи Ж.Фаве айтганидек, бу ҳолда ҳокимият уч йўлдан бирини танлайди: конфликтни эътиборга олмай, унинг авж олиб кетишига йўл Қўяди, ёки аҳолининг кўнглини қолдирмаслик ниятида

конфликтнинг асл сабабини яширади, ёхуд конфликтни зудлик билан ҳал Қилишга киришади. Бунда субъект конфликт кечишининг тахминий сценарийсини тузиб чиқиши, томонлар Қандай ҳаракат Қилишлари мумкинлигини чамалаб кўриши, музокараларни Қандай олиб бориш зарурлиги ҳақида ўйлаб кўриши талаб этилади.

Вазиятнинг бошланғич таҳлили давомида кўп нарса маълум бўлади: субъект ҳар икки томонга бирдек муносабатда бўладими ёки улардан бирортасига ён босадими, вазиятни юмшатишга ҳаракат Қилладими ёки аксинчами, деган саволларга жавоб топилади. Субъект қарама-қарши томонлар амал Қилиши шарт бўлган меъёр ва Қоидаларни ишлаб чиқиши зарур. Конфликтларни бошқаришга интилаётган субъект, аввало, рақиб томонларни Қонун доирасида ҳаракат қилишга мажбур этиши лозим. Конфликтни бундай институтлаштириш натижасида унинг ижтимоий ҳавфи анча пасаяди. Субъект конфликтларни бошқаришга интилар экан, томонларнинг ҳаракатларини мунтазам равишда чеклаб бориши лозим.

Ҳокимият идоралари конфликтларни ҳал Қилишга техник жиҳатдан ҳам тайёргарлик кўришлари лозим. Яъни, улар таклиф Қилинаётган экспертларнинг малакасини текшириб кўришлари, ахборот-таҳлил марказлари билан ўрнатилган алоқанинг ишончлилигини синаб кўришлари, конфликтга жалб Қилинган тузилмаларнинг ўзаро алоқаларини йўлга Қўйишлари зарур. Бу вазифаларни ҳал қилишда ҳокимият ресурслари ва имижи билан ҳисоблашиш даркор.

Конфликтларнинг **ривожланиши** босқичида ҳокимият вакиллари ўз ҳаракатлари доирасини кенгайтириб бориши талаб этилади. Бу босқичда рақобатлашаётган томонлар ва уларнинг тарафдорлари мавжуд барча имкониятларини ишга соладилар. Айнан шу босқичда конфликтга сабаб бўлган можаро кенгайиб ёки торайиб кетиши, унинг иштирокчилари сони ортиши ёхуд камайиши, конфликтнинг жадаллиги Қай даражада эканлиги, четдан воситачига эҳтиёж бор-йўқлиги маълум бўлади. Шундай Қилиб, конфликтни назорат Қилиш учун кузатиб борилиши зарур омиллар сони ортади.

Конфликтни бошқаришга Қарор Қилган субъект ошкора ва сир тутилган ахборотлардан хабардор бўлиши шарт. Бунда ёлғон ахборотларга қарши курашиш талаб этилади. Чунки конфликт иштирокчилари асл мақсадларини яширади. Ваҳоланки, нотўғри ахборотларга таянган ҳолда иш ташкил этиш ҳокимият идораларини мақсаддан чалғитади, конфликтни самарали ҳал қилишга ҳалақит беради.

Ахборот олиш имкониятлари ортиб борган сари ҳокимият идоралари конфликт иштирокчиларининг асл Қиёфаси ва жамиятда шаклланган имижи ўртасидаги фарқни яққол кўради. Конфликтни бошқараётган субъект томонларнинг позиция ва тактикаларини ҳам қиёслаб кўриши фойдадан холи эмас. Конфликтни келтириб чиқарган барча макро- ва микро- омилларни ўрганиш натижасида унинг жадаллиги даражаси, авж олиш ёки сўниб боришга мойиллиги аниқланади. Таҳлил асосида Қилинажак ишлар белгилаб олинади.

Лекин субъект илож қадар куч ишлатиш чораларини Қўлламаслиги мақсадга мувофиқ. Чунки куч ишлатилгани сари конфликтнинг давомийлиги ортиб бораверади. Шу сабабли субъект қарама-қарши томонларни бир-бирига яқинлаштиришга, уларни музокара йўли билан келиштиришга чорлаши лозим.

Тажрибанинг кўрсатишича, конфликт иштирокчилари ҳиссиётга берилгани сари зиддиятлар ҳам ортиб бораверади. Айниқса, Қадриятлар, ғоялар тўқнашуви натижасида келиб чиққан конфликтда бу нарса яққол кузатилади. Бундай конфликт иштирокчилари Ғалаба ёки мағлубиятни ўзининг шахсий Ғалабаси ёки мағлубияти сифатида қабул қилади.

Конфликтнинг **яқуний** босқичи конфликтнинг ҳал қилиниши билан тугайди. Конфликт иштирокчиларини яраштириш учун зиддиятларни юмшатиш, конфликтга сабаб бўлган омилларни бартараф этиш талаб этилади. Бу жараёнда конфликт ўз-ўзидан сўниб Қолиши ҳам мумкинлигини ҳисобга олиш зарур. Бунга баҳс мавзуси долзарблигининг йўқолиши, сиёсий субъектларнинг чарчаши, ресурсларнинг тугаши сабаб бўлиши мумкин.

Конфликт поёнига етганини томонларнинг вақтинча ёки тамомила ярашганларида кўриш мумкин. Бундай натижага Қуйидаги усуллар билан эришиш мумкин:

- томонларнинг ўзаро келишуви, бир-бирига ён босиши, конфликт даврида бир-бирларини тушуниб, ҳурмат Қилиши, томонларни яраштириш учун Қабул Қилинган янги Қарорларга бўйсунуши;
- мажбурлаш, бошқача айтганда, маъмурий усул ёрдамида томонлардан бирини рақибига ён босишга ундаш. Одатда, бу усул томонлардан бири иккинчисидан заифроқ, ресурслари нисбатан камроқ, мавқеи пастроқ бўлганида қўлланади. Бунда рақибни буткул мағлуб этиш йўли билан тинчликка эришилади.

Конфликтни ҳал Қилишнинг кенг тарқалган усули - **томонлар манфаатини ҳисобга олган ҳолда, музокаралар орқали уларнинг келишувига эришишдир.** Мутахассисларнинг фикрича, музокара натижасида келишувга эришиш учун томонлар ярашишга тайёр бўлиши керак. Музокара жараёни «ён бериш - яқинлашиш» доирасида амалга оширилади. Музокара давомида иштирокчилар бир-бирининг фикрлари, даъволари, шартларини эшитишади. Айнан музокара жараёнида томонлар конфликтни ҳал Қилишнинг энг мақбул усулини топиши мумкин. Шунингдек, музокара давомида томонлар ўз қарашларини жамоатчиликка маълум Қилади, натижада «орқадан пичоқ санчиш» каби усулларга барҳам берилади.

Музокаранинг муваффақиятли яқунланиши кўп жихатдан томонларнинг стратегияси ва тактикасига боғлиқ бўлса-да, ҳозирги вақтда музокара олиб боришнинг Қатор тамойиллари ишлаб чиқилган. Мутахассисларнинг фикрича, музокара ижобий тугаши ва томонларнинг манфаати Қондирилиши учун:

- конфликтни келтириб чиқарган муаммоларни бартараф этиш;
- томонлар ўз принципларига эмас, балки мавжуд зиддиятларни ҳал қилишга эътибор беришлари;

- муаммони ҳал Қилишнинг муқобил вариантларини ишлаб чиқиш;
- кучлар нисбатини объектив баҳолаш;
- партиявий ва мафкуравий позицияларда бироз чекиниш талаб этилади.

Музокара давомида рақибга дўқ-пўписа, дағдаға Қилиш конфликтни янада кучайтириб юбориши мумкин. Музокарани бошлашдан аввал томонлар унда кўтариладиган масалаларни, музокарани қаерда ўтказиш мумкинлигини ва кимларни таклиф Қилиш лозимлигини келишиб олишлари мақсадга мувофиқ. Конфликтни ҳал Қилиш жараёнида томонларнинг тинчлик йўлида Қилган ҳаракатларини эътиборга олиш муҳим. Тажриба шуни кўрсатадики, музокара жараёнига оммавий ахборот воситаларини таклиф Қилиш ижобий натижа бермайди, чунки, бундай суҳбат давомида томонлар кескинроқ фикрлар билдиришади.

Музокара тугагач, унинг натижаларини жамоатчиликка тўғри етказиш лозим. Акс ҳолда кишилар ярашувни мағлубият деб тушунишлари ва конфликт қайтадан авж олиб кетиши мумкин. Музокара олиб бориш технологиясини яхши ўзлаштирган субъектларнинг конфликтни назорат Қилиш, уни самарали бошқариш, сиёсий соҳадаги қарама-қаршиликларнинг олдини олиш имкониятлари кўпаяди.

2-МАВЗУ: Сиёсий низоларнинг динамик турлари ва ўзгариши. Сиёсий низоларнинг мафкуравий омили

РЕЖА:

- 2.1. Сиёсий низоларнинг динамикаси, турлари ва ўзгариши.
- 2.2. Сиёсий низоларнинг мафкуравий омили.
- 2.3. Этносиёсий конфликтлар
- 2.4. Конфликтнинг юзага келиши, ривожланиши ва яқунловчи босқичлари

Таянч иборалар: Сиёсий низолар, динамика, мафкура, этносиёсат, конфликтлар.

2.1. Сиёсий низоларнинг динамикаси, турлари ва ўзгариши

Сиёсий конфликтлар манбаларини назарийтачилар ё ноижтимоий ёки бўлмаса ижтимоий омилларда кўрадилар. Ноижтимоий омилларга бир турдаги ҳайвонлар орасидаги душманлик ва инсон агрессивлиги орасидаги ўхшашликка асосланувчи сиёсий кескинлик шаклларининг турлича талқини киритилади. Бироқ, замонавий фанлар кишилар юқори даражада айнан конфликтларга майли бор деган назарияларни тасдиқламадилар.

Ижтимоий конфликтнинг тўғри тушинилиши биринчи навбатда унинг асоси бўлган ижтимоий қарама-қаршилик моҳиятини англашни талаб қилади.

Ижтимоий омилларнинг етакчи ролини тан олиш сиёсий конфликтлар табиатини аниқ очиб беради. Бундай таърифни беришда сиёсий конфронтация асосида ётган уч асосий сабаб кўрсатилади. Биринчи навбатда – бу сиёсат субъектлари мақомлари, уларнинг белгиланган вазифалари ва функциялари, ҳокимиятдаги манфаат ва эҳтиёжлари, ресурсларнинг етишмаслиги белгилаб берувчи ижтимоий муносабатларнинг турли шакллари ва аспектларини келтириш мумкин. Сиёсий конфликтларнинг ушбу объектив манбалари ҳукмрон қатлам ва контрэлита, муайян кучлар манфаатларини ифода этувчи ва давлат бюджети қисми учун кураш олиб борадиган босим кўрсатувчи турли гуруҳлар, шунингдек, ҳокимият тизимининг барча сиёсий субъектлари орасида юзага келади.

Бундай турдаги конфликтларнинг ташқи танглигини пасайтириш одатда, нисбатан осон кечади. Бироқ, турли шаклда сиёсий ўйинга жалб этилган томонларнинг конфликттоген диспозицияси манбаларини фақат ислохотлар орқали бартараф этиш мумкин.

Сиёсий конфликтларнинг иккинчи асосий манбаига кишиларнинг (гуруҳлар ва уюшмалар) асосий кадриятлар ва сиёсий ғоялар, тарихий ва долзарб воқеаларга баҳолар, шунингдек, сиёсий жараёнлардаги субъектив

аҳамият касб этувчи бошқа тасаввурлардаги конфликтларни киритиш мумкин. Бундай конфликтлар, одатда, жамиятнинг янги сиёсий тизими шаклланаётган, ижтимоий инқироздан чиқиш йўллари изланаётган, давлатчиликни ислоҳ қилиш йўллари борасида турлича фикрлар тўқнашувчи мамлакатларда юзага келади. Бундай конфликтларни ҳал этишда муросага келиш ғоятда мураккаб.

Сиёсий фанларда сиёсий конфликтларнинг учинчи асосий манбасига ижтимоий ва сиёсий тизимларда ўз ўрнини англашга кўмак берувчи, ижтимоий, этник, диний ва бошқа умумийлик ва уюшмаларга фуқароларнинг мансублиги қаралади. Конфликтларнинг бундай тури, биринчи навбатда, кишилар ўзларини янги давлат фуқаролари сифатида англаб етишларида, ҳокимият билан муносабатларда ўзларига ёт бўлган ноанъанавий меъёрларга кўникишлари лозим бўлган беқарор жамиятларга хос.

Сиёсий конфликтлар турлари. Сиёсий жараёнларда кечаётган ўзгаришлар хусусиятлари, бошқарув тизими эволюцияси суръати ва йўналишлари устун бўлган сиёсий конфликтлар турига бевосита боғлиқ. Сиёсий фанларда конфликтларни қуйидаги асосларбўйича таснифлаштириш қабул қилинган:

- *намоён бўлиш соҳаси ва нуқтаи назаридан.* Бунда асосан турли инқироз ва қарама қаршиликларнинг қатор кўринишларига ажратиладиган ташқи ва ички сиёсий конфликтлар кўрсатилади. Масалан, халқаро конфликтлар орасида қуйидаги турлар – бир давлатнинг иккинчи давлатга нисбатан рақиб курашишга қараганда ён босиши умидида талаб ва даъволарни илгари сурувчи «уруш арафасида мувозанатлаш» (Д. Даллес); юзага келган вазиятдан фойдаланган ҳолда душманга нисбатан номувофиқ талабларни илгари суриш орқали эҳтимолдаги душманга қарши ифвогарона фаолиятини амалга оширишни назарда тутувчи «душманликни оқлаш» (Р. Лебоу).

Сиёсий конфликтларнинг ўзига хослиги шундаки, унда сиёсий кучлар жамият ёки халқаро майдонда сиёсий таъсир учун кураш олиб борадилар. Умуман, сиёсий конфликтларни ички сиёсий ва ташқи сиёсий (давлатлараро) турлари фарқланади. Давлат ва жамиятдаги сиёсий ҳаётнинг моҳияти шундаки, унда ўзининг сиёсий манфаатларини амалга оширишга курашувчи кишилар (синфлар, сиёсий гуруҳлар, партиялар, миллий ва диний ташкилотлар, ҳ.к.) курашадилар. Жамиятнинг сиёсий ҳаёти ўзида маълум бир сиёсий кучларни манфаатларини ҳимоя қилишга, мустаҳкамлашга ва эришилган натижаларни ҳимоя қилишга, ривожлантиришга, сиёсий мувозанатни таъминлашга қаратилган ҳокимиятий муносабатлардан иборат бўлади.

Конфликтлар доирасини тадқиқ этиш чоғида қайсидир турга мануб бўлган конфликтларни яна бир-биридан фарқ қилувчи (баъзан эса бир-бирини тўлдирувчи) классификацияларга ажратиш мумкин.¹ Шулардан миллатлараро конфликтларга таалукли бўлган айрим қарашларини келтириб ўтмоқчимиз:

“Бошқарилиши қийин бўлган ҳис-ҳаяжонли” конфликтлар. Гап

¹ Глухова А. В. Политические конфликты : основания, типология динамика (теретико-методологический анализ). М., 2000 С 57.

қирғин ва тўполонлар тусидаги конфликтлар ҳақида бормоқда. Бундай конфликтлар учун тартибсиз ҳолатлар “ташаббускор” лари мақсадларининг баъзи ҳолларда ноаниқлиги ва бошқалар у ёқда турсин “ташаббускор”лар учун ҳам содир бўлаётган воқеаларнинг ўзлари кутмаган даражадаги оқибатлари характерлидир. Бундай конфликтларда ташқи омиллар кўпинча ҳаракатлантирувчи куч сифатида намоён бўлади. Бироқ улар конфликт содир бўлаётган жойда қатнашмасдан ташқи субъектликча қолаверади. Бундай ҳолатларга 1989 йилда содир бўлган Фарғона воқеаларини, 1991 йил 16-17 январда талабалар шаҳарчасилаги нохушликларни, ёки бўлмаса Қирғизистон, Украина ва Грузияларда бўлиб ўтган турли ҳил ранглар билан ном олган “инқилоблар” (чунки биз буларни ҳақиқий инқилоб деб айта олмаймиз) ни мисол келтиришимиз мумкин.

2.2. Сиёсий низоларнинг мафкуравий омили.

”Мафкуравий” конфликтлар. Бундай конфликтлар муайян тарихий шароитга эга бўлган сиёсий, миллий ва диний ҳаракатларнинг амалий фаолиятлари билан боғлиқ. Одатда маълум бир давлат ёки минтақадаги миллий талаблар стихияли тарзда эмас, балки ижобийми ёки салбий, бўлишидан қатъий назар муайян мафкуравий асослардан кейин шаклланади. Шунинг учун мафкуравий характердаги бундай конфликтлар муддати кўпинча узоқ муддатгача кескин тарзда давом этади. Ўша кескинликларнинг орқасида маъмурий-худудий бўлинишига оид тортишувга, давлат ёки маъмурий мақомини олиш масаласи ва шу каби муаммолар туради. Узоқ вақтлардан бери давом этиб келинаётган қурдлар, Кашмир, Яқин Шарқдаги муаммолар бундай конфликтларга мисол бўла олади.

Ноаниқ чегарлар, давлат ҳоқимияти органлари ўртасидаги муносабатларда, шунингдек, сиёсий партиялар ва ҳаракатларнинг фаолиятида учраб турадиган конфликтлар ушбу конфликтлар қамровига киради.

Мазкур бўлим охирида яна бир бор таъкидлашни лозим топдикки, конфликтлар типологияси бир қарашда умумий хулосалардек кўринади. Негаки маълум бир конфликтнинг бир вақтнинг ўзида бир нечта типларга мансуб бўлиши табиий эканлигини унутмаслик керакки, конфликтларни типларга ажратишдан мақсад бу содир бўлиб ўтган ёки бўлаётган воқеа-ходисани тадқиқ этишнинг бошланғич нуктасини топишдан иборатдир. қолаверса, назарий ва амалий жиҳатдан конфликтлар типологияси ўрганиш конфликтларни бартараф этишдаги бошланғич омил эканлигига қараб унинг юзага келиниши, ривожланиб бориши ва мухтасар ҳолатидан баҳс этишимиз мумкин.

Конфликтларнинг яна бир қизиқарли типологиясини Игель универитети профессори Роберт Даль берган. Унинг фикрича конфликтлар қуйидагича бўлинади:

- 1) биполяр (икки томонлама) ва мультиполяр (кўп томонлама)-конфликтга киришга томонлар миқдорига кўра
- 2) коммунитив ва кесишувчи-конфликт иштирокчилари ўхшашликлари ва фарқларидан келиб чиқиб
- 3) иштирокчи қарама-қаршилиги даражасидан келиб чиқиб қутублашув

ёки бўлиниб кетишига олиб борувчи конфликтлар

Шу асосида америкалик конфликтолог Роберт Даль куйидаги жадвални ишлаб чиқади:

Конфликтлар	карама-қарши жуфтликлар	карама-қаршилиқлар даражаси	
		қуйи	юқори
Кумулятив (кучайтирувчи)	Доимий биполяр (икки томонлама)	Мўътадил биполярлик	кутубланиш
Кесишувчи	Ўзгарувчи	Мўътадил кесишувчи конфликтлар	Мўътадил сегментация (бўлак, қисм)

Кутубланиш деганда Р.Даль жамиятнинг икки, бир-бирига карама-қарши гуруҳга ажралиб кетиши ва улар ўртасидаги зиддиятни тинч йўл билан ҳал қилиб бўлмаслигини назарда тутди.

Сегментация-жамиятнинг ўзаро низовлашувчи қатор, қатлам ва гуруҳларга бўлиниб кетиши назарда тутилади.²

Талабалар инобатга олишлари зарурки, у ёки бу хусусиятларга эга бўлган конфликтлар муайян сиёсий жараёнларда турлича, масалан айрим ҳолларда мусобақаланиш ва ҳамкорликдан тортиб, то карама қаршилиқ, муросасизлик, антогонистик шаклларида бўлиши мумкин.

2.3. Этносиёсий зиддиятлар.

Бугун миллатлараро зиддиятларни ижтимоий тараққиёт нуқтаи назаридан ҳал этиш жаҳон халқларини, айниқса полиэтник давлатларни безовта қилаётган глобал муаммолардан биридир. Жумладан, Англияда Ольстер, Францияда Корсика, Испанияда Каталония, Италияда Жанубий Тиролия, Бельгияда Фламандия, Хитойда Уйғур автоном тумани ва Тибет, Болгарияда турклар, Туркияда курдлар миллий низоларга, сиёсий-ижтимоий тўқнашувларга сабаб бўлиб келади. Собиқ СССРнинг тарқалиши билан унинг ўрнида пайдо бўлган мустақил давлатларда, айниқса тоталитар тузум тазйиқи остида бўлган Югославия, Руминия, Венгрия, Чехословакияда миллатлараро тўқнашувлар авж олди. Ҳаттоки, энг ривожланган АҚШдек давлатда ҳам миллий-этник муаммолар мутлақ ҳал этилмаган. Президентимиз Ислам Каримов таъбири билан айтганда, “этник ўзликни англашнинг ўсиши яна узоқ вақт давомида ҳозирги дунё сиёсий тараққиётининг динамикасини белгилаб беради”.¹

² Конфликты и консенсус . 1996 № 3-4 стр. 1324

Миллатлараро зиддиятлар бу – миллий-этниқ жамоалар ёки улар вакиллари ўртасидаги зиддиятлардир. Миллатлараро зиддиятлар ўзининг типологик хусусиятига кўра энг аввало ижтимоий характерга эга. Унинг субъекти бўлиб аниқ бир кўпмиллатли давлатда, ижтимоий тизимда манфаатлари бир бирига зид келиб қолган турли этниқ жамолар ҳисобланади. Айни вақтда миллатлараро зиддиятлар сиёсий аҳамият касб этади. Чунки, ҳеч бир миллат ёки этниқ гуруҳ ўзининг сиёсий ташкилоти ва ўз давлатчилигисиз шаклланмайди ҳамда ривожланмайди. Шунинг учун ҳар қандай миллатлараро зиддиятларнинг орқасида маълум бир сиёсий кучлар ёки давлатлар манфаатлари ётади. Ҳозирги кунда дунёда миллатлараро зиддиятлар тобора ижтимоийлашиб бормоқда ва у миллий, ижтимоий-сиёсий зиддиятлар сифатида намоён бўлмоқда. Бугунги кунда дунёнинг турли нуқталарида юз бераётган миллатлараро зиддиятлар заминида кўпмиллатли давлатларда кичик этниқ жамоа ҳисобланаётган миллатларнинг аввало, ўз мустақил давлатчилигини шакллантириш ёки этниқ ватандошлари билан бирлашишга бўлган интилиш ётибди. Бунга мисол қилиб этниқ зиддиятлар кучайиб кетиши натижасида парчаланиб кетган собиқ Югославияни ёки Россия, Туркия, Грузия, Азарбайжон каби давлатларни келтириш мумкин.

Олимлар миллат, этниқ гуруҳ каби тушунчаларга турли хил ёндашадилар. Айримлар этниқ гуруҳлар ўзаро қўшилиб, ривожланиб секин-аста миллатлар шаклланган деган фикрни илгари сурадилар. Айрим олимлар эса бир этниқ гуруҳнинг парчаланиши натижасида миллатлар вужудга келган деган фикрни билдирадилар. Америка миллати англосакслар, испанлар, немислар, яҳудийлар каби кўплаб этниқ гуруҳ вакилларидан шаклланган. Лекин, тарихда унинг аксини ҳам кузатиш мумкин. Жумладан, араблар ва турклар кўплаб ҳозирги Осиё ва яқин шарқдаги миллатларнинг, славянлар эса рус, украин, белорус, серб, хорват, поляк каби миллатларнинг шаклланишига асос бўлган. Демак, тарихий шарт-шароитдан келиб чиқиб этниқ гуруҳлар бирикиши натижасида ҳам миллатлар шаклланиши ёки катта бир этниқ гуруҳнинг парчаланиб кетиши натижасида ўзига хос ижтимоий жараёнлар асосида ҳам миллатлар шаклланиши мумкин экан.

Миллат ва этнос тушунчалари бир биридан кескин фарқ қилсада, шаклланиш жараёнлари, белгилари, ўзаро алоқалари қисман бир бирига ўхшайди. Этнос бу –бир географик иқлим шароитида яшаган кишилар жамоасидир. Масалан, Кавказликлар, Осиёликлар ва ҳ.к. Миллат эса бу – ижтимоий-тарихий вазият туфайли маълум бир ҳудудда узок вақт бирга яшаган ва ўз сиёсий давлатчилигини шакллантириши натижасида, турмуш тарзи, урф-одатлари, қадриятлари, тили, маданияти, эътиқоди умумий бир бўлган одамларнинг катта жамоасидир. Қисқа қилиб айтганда миллат - бу кишиларнинг ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-маданий жамоасидир.

Миллий – этниқ зиддиятлар ўзининг узок тарихига эга. Унинг кичик кўриниши қадимги даврдаги қабила ва уруғлар ўртасидаги зиддиятлар бўлиб у унчалик даражада ҳалокатли эмас дейиш мумкин. Ҳозирги пайтдаги миллий-этниқ низолар нисбатан инсоният ва унинг келажаги учун анча хатарлироқдир.

Чунки ҳозирда ўртача энг кичик миллат беш юз миндан бошланади ва энг катталари миллиардан ошиб кетади ҳамда улар ўзига хос замонавий қирғин қуролларга эга эканлигини инобатга олсак унинг қай даражада эканлигини тасаввур қилиш қийин эмас. Унданда даҳшатлиси миллий-этник зиддиятларни ўз ичига олувчи динлараро ва конфессиялараро зиддиятлардир. Ушбу зиддиятлар бошқаларига нисбатан кенг кўламлиги, шафқатсизлиги, кўп қурбонлар бўлиши, узок вақт давом этиши мумкинлиги билан бошқаларидан кескин ажралиб туради. Масалан, ўтмишда христианланнинг мусулмонлар устига “Салб юриши”, Католиклар ва протестанлар ўртасидаги ўзаро урушлар ва ҳ.к. Замонавий миллий-этник зиддиятлар яъни миллий этник ҳаракатларнинг намоён бўлиши 19 аср ва 20 аср бошларига тўғри келади. Европада у миллий давлатларларнинг шаклланиши ва ҳозирги миллатларнинг вужудга келиши билан боғлиқдир. Осиёда халқларнинг мустамлакачилардан озод бўлиш учун кураши шаклида (Ҳиндистон, Эрон, Афғонистон), Америкада ҳам Испания ва Англияга қарамлигидан қутилиш кўринишида намоён бўлган. 19 асрда вужудга келган кўпгина миллий – этник зиддиятлар бугунги кунгача давом этиб келмоқда. Масалан, Курдистон миллий ҳаракати. Улар 1 жаҳон уруши якунларига бағишланган Версаль конференциясида миллий мустақиллик талаби билан чиққан эдилар. Лекин ҳозиргача у нарса амалга ошгани йўқ бўлсада, ўртада миллий-этник низолар кучайиб бормоқда. XX аср бошларида инглизлар томонидан Фаластин ҳудудида ташкил этилган “Еврейлар миллий ҳудуди” натижасида араблар ва еврейлар ўртасида ўзаро зиддиятларнинг келиб чиқишига сабаб бўлди ва у ҳозиргача давом этмоқда. Бошланишида ушбу зиддият этник характерга эга эди. Чунки, уларнинг ҳеч бири миллат даражасига эга эмас эди. Зиддият бу аввала этномиллий манфаатларнинг тўқнаш келганлиги бўлиб, ҳозирги пайтда кўпроқ ҳудудий даъволарга ва шу асосда ўз миллий давлатчилигини шакллантиришга бўлаётган курашлар натижасида юзага келаётган муаммоларга бориб тақалмоқда.

Этно-миллий зиддиятлар кўпқиррали масалалардан бири бўлганлиги сабабли илмий адабиётларда муаллифлар турли хил нуқтаи-назарларни илгари сурганлар. Хатто уларнинг айримлари бир бирига қарама қарши фикрлардан иборатдир. Уларда муаллифлар ўзларининг дунёқарашларидан келиб чиқиб миллатларнинг табиатига ва уларнинг мавжудлигига ўзларича баҳо берганлар. Масалан, бир пайтлар миллий ҳаракатнинг раҳбарларидан бири бўлган Ливия раҳбари М.Каддафи “Миллий бирликни ташкил этувчи ва сақлаб турувчи асос бу – миллий ўзликни англашдир”ⁱⁱ деб ёзган эди. Шу билан бирга дейди у ҳар бир миллат ягона бир динга эътиқод қилиши лозим акс ҳолда миллатлараро муносабатларда зиддиятлар келиб чиқиши муқаррар. Битта динга эътиқод қилувчи бир нечта миллатлар бир давлатда яшаши мумкин, агар жамиятда диний жиҳатлар миллийликдан юқори даражага қўйилса. Мабодо бир динга эътиқод қилувчи бир неча миллатлар бир давлат ҳудудида яшаб келган бўлсаю, кейинчалик миллий жиҳатларга жамиятда эътибор кучайса, бу миллатлараро зиддиятларни келтириб чиқариши мумкин ва у ҳар бир миллатнинг алоҳида давлат тузишга бўлган миллий ҳаракатларини

кучайишига олиб келади. Дарҳақиқат миллат бирлигининг асосини кўпроқ миллий ўзликни англаш ва ягона динга эътиқод ташкил этади.

Миллатлараро зиддиятлар табиати бир жамиятда яшаётган турли хил миллатларнинг ўзаро ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-маданий ва ўзаро кўпқиррали алоқаларининг қай даражада йўлга қўйилганлигига боғлиқ. Бир сўз билан айтганда миллатлараро зиддиятлар кўпроқ ўзаро миллий манфаатларнинг тўқнашувидан келиб чиқади. Миллатлараро муносабатлардаги зиддиятлар ўзаро алоқаларнинг йўқолишига, у эса миллий биқикликка олиб келиши мумкин. Бизга маълумки миллий тараққиёт бошқа бир миллатлар билан ўзаро яқин ҳамкорлик асосида ривожланади. Фақатгина ягона динга эътиқод қилувчи, маълум бир ижтимоий маконда узок йиллардан бери истиқомат қилувчи турли хил миллатлар ўртасидаги зиддиятларга барҳам бериш ва ўзаро яқинлаштириш имкониятлари кенгроқ бўлади. Бунга Европа Иттифоқига кирувчи давлат халқларини мисол қилиб келтириш мумкин. Миллатлараро муносабатлардаги зиддиятли ҳолатлар кўпроқ бир миллат манфаатларининг иккинчиси томонидан камситилиши ҳисобига ўзиникини юқорига кўтаришга бўлган амалий ҳаракатлар натижасида вужудга келади. Бир жамиятда яшовчи турли хил миллатлар ўртасидаги сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маданий, диний каби соҳалардаги вужудга келган ҳар қандай нотенглик ўзаро зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлади. Миллий манфаатларнинг камситилиши фақатгина ижтимоий соҳадагина эмас балки кундалик ҳаётнинг турли хил соҳаларида бўлиши мумкин. Турли хил миллатлар ўртасида хатто кичик бир англашилмовчилик орқали бўлсада юзага келган зиддият аста секинлик билан кенгайиб катта масштабга айланиб кетиши эҳтимоли мавжуд. Бунга манба бўлиб узок ўтмишдаги ноҳақликлар, яъни миллат яшаб турган ҳудуднинг босиб олиниши, натижада миллий кадриятларининг емирилиши ва унинг ўрнига бегона кадриятларнинг кириб келиши, улар айби билан экологик ифлосланиш, тилининг камситилиши каби омиллар ҳизмат қилиши мумкин. Умумий қилиб айтганда бир давлатда истиқомат қилаётган турли хил миллатлар ўртасида зиддиятлар бошланғич манбаси қандай бўлишлигидан қатъий-назар охир оқибат у миллатларнинг алоҳида ўз миллий давлатчилигини шакллантиришга қаратилган миллий, ижтимоий-сиёсий ҳаракатига айланиш эҳтимоли вужудга келади. Тарихда этник гуруҳлар ўзаро интеграциялашиб миллий жамоаларга бирикиб ягона сиёсий давлатчилигини ташкил этган халқларни учратиш мумкин. Ушбу омил ўз навбатида миллий-маданий алоҳидалик муаммоларини келтириб чиқаради.

Кўпмиллатли жамиятни ташкил этувчи бир биридан айрим жиҳатлари билан ёки кескин фарқ қилувчи этник гуруҳлар, яъни жамиятдаги маҳаллий миллатлар ёки озчиликни ташкил этувчи майда миллатлар, турли хил миллий гуруҳлар, миллий ташкилотлар, элита қабилар миллатлараро зиддиятларнинг субъекти ҳисобланади. Улар ичида зиддиятларни келтириб чиқарувчи асосий омил сифатида миллий ҳаракатларни келтириш мумкин. Миллий ҳаракатлар миллатлараро муносабатлардаги зиддиятларнинг ўз фойдасига ҳал этишга қаратилган интилишлар натижасида шаклланиши ва ривожланиши мумкин.

Аввало миллий ҳаракатларга этник жамоаларнинг фаол қисмлари асос соладилар. Кейинчалик ўз позицияларини мустаҳкамлаш ва мақсадига эришиш учун аста-секин этник жамоаси вакиллари кенгроқ жалб этадилар. Кейинчалик янада каттароқ кучга эга бўлиш учун конфессиядошларини, диндошларини жалб этиши мумкин. Жумладан, Ҳиндистонда шундай ҳолат кузатилган эди. Яъни мусулмонлар, хиндлар ва синхлар ўртасидаги зиддиятлардир. Дастлаб улар ўзаро бирикишиб инглизларга қарши мустақиллик учун курашдилар ва ўз мақсадига эришдилар. Шундан сўнг улар ўртасида манфаатлар тўқнашуви вужудга келиб зиддиятга айланди. Натижада ўзаро зиддиятлар давлатнинг парчаланишига олиб келди. Шу билан ҳам миллатлараро зиддиятлар барҳам топганича йўқ. Балки у янада ривожланиб бормоқда. Хатто, бир бири устидан ҳукмронликка эришиш учун халқ аҳолининг оғирлигига қарамасдан асосий маблағни қурол-яроғ ишлаб чиқаришга йўналтириб келди ва охир оқибат ядро қуролига ҳам эга бўлишди.

Миллий ҳаракатларнинг маънавий асоси бу – миллий ўзликни сақлаб қолиш ва англаш учун шакллантириладиган миллий ғоялардир. Миллий ўзликни англаш кўпчилик ҳолларда миллатчиликни ўзида мужассамлаштиради. Ўзида миллатчилик белгиларини намоён қилувчи миллий ғоя аниқ бир миллатнинг эҳтиёжлари ва манфаатларига ҳизмат қилади. Ўтмишга назар ташласак миллатчиликнинг турли хил кўринишларини кузатиш мумкин. Масалан, Ҳиндистонда миллатчилик уч диний жамоа кўринишида намоён бўлган. Унга Ҳиндистон раҳбари бўлган Ж.Неру шундай баҳо берган: “Ҳиндистондаги “ҳақиқий” миллатчилик бошқаларидан шу жиҳати билан фарқ қиладики, унда кичик жамоанинг манфаатлари ва позицияси эмас, балки кўпчилик ҳинд аҳолисининг руҳий ҳолати ва ҳулқ-атвори намоён бўлди”ⁱⁱⁱ

Коммунистик партия раҳбарлигида собиқ Иттифоқда ҳам миллатлараро зиддиятларни олдини олиш ва уларни яқинлаштириб қўшиб юбориш учун турли хил йўл ҳамда усуллардан кенг фойдаланилган. Жумладан, турли миллат ва элат вакиллари кенг фойдаланишига асосий тўсиқлардан бири бўлган динни инкор этиш учун унга қарши курашиш ва уни одамлар онгидан чиқариб ташлаш учун кенг қамровли атеистик тарғиботни йўлга қўйдилар. Миллий худудий чегараланишни амалга оширдилар. Жаҳон афғор оммасини чалғитиш мақсадида гўёки миллатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқларини рўёбга чиқаришга кенг эркинлик берувчи, хоҳлаган пайтда референдум йўли билан ўз мустақил миллий давлатчилигини шакллантиришга имкон берувчи 15 та республикадан иборат СССР деган давлатни ташкил этдилар. Собиқ Иттифоқда миллатларни ўзаро яқинлаштириш ва охир оқибат қўшиб юбориб ягона бир миллатни шакллантириш учун байналмиллалик тамойилидан унумли фойдаланилди.

Ўтган асрнинг 80 йиллари охири ва 90 йилларнинг бошида Иттифоқда юзага келган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муаммолар республикалар билан Марказ ўртасидаги, миллатлараро муносабатларда рус халқи, Россия халқлари ва маҳаллий миллатлар ўртасидаги зиддиятларнинг кескинлашишида намоён бўла бошлади. Унда миллатлар бир бирларини айблай бошладилар. Яъни

руслар бошқа миллатларни боқаётганлигини, улар ўз ўрнида Россияни боқаётганларини очикчасига эътироф эта бошладилар. Мамлакатда иқтисодий инқироз, демократиянинг йўқлиги, миллий манфаатларнинг доимий равишда камситилганлигини бўрттириш ва республиканинг тезроқ мустақиллигига ва жамоатчиликнинг қўллаб-қувватлашишига эришиш учун айрим республикадаги миллий ҳаракатлар раҳбарлари тарихий омиллардан ҳам фойдаланишга уриндилар. Масалан, Болтиқбўйи республикалари миллий ҳаракат раҳбарлари кўпчиликка маълум бўлган “Молотов – Риббентроп пакти”ни Москва билан Берлин ўртасидаги Болтиқбўйи давлатларини босиб олиш бўйича ўзаро келишув деб баҳоладилар ва Россияни, рус халқини, қолаверса, рус тилида сўзлашувчи аҳоли вакилларига душман сифатида қарай бошладилар. Натижадада болтиқбўйи давлатларида мамлакат аҳолиси иккига ажралиб қолди. Биринчиси мустақил давлатда барча ҳуқуқ ва эркинликларга эга маҳаллий миллат, иккинчиси, фуқароликка ва бошқа ҳуқуқларга эга бўлмаган рус тилида сўзлашувчи аҳоли вакилларида иборатдир. Бу жараён ҳозирги кунгача давом этиб келмоқда. Ушбу омил давлатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларга ҳам салбий таъсир кўрсатиб келмоқда.

Ваҳоланки, у мамлакатлар аҳолисининг сезиларли қисмини рус тилида сўзлашувчи аҳоли вакиллари ташкил этади. Жумладан, Эстония аҳолисининг қарийб 30 фоизга яқини айнан руслар ва рус тилида сўзлашувчи турли миллат ва элат вакилларида иборатдир.

Бизнингча, болтиқбўйи республикаларида ва бошқа ҳудудларда миллатчилик руҳида рўй берган миллий ҳаракатлар муаммога қуйидагича ёндашиш асосида кескинлашган десак хато бўлмайди.

Биринчидан, собиқ Иттифоқдаги миллатлараро муносабатларга бутунлай нотўғри баҳо бериш ва ўз ўтмишини идеаллаштириш.

Иккинчидан, миллий-этник турфа хилликни мутлоқлаштириш орқали умумиттифоқдаги интеграцион жараёнларни кам сонли миллатларни йўқ қилишга қаратилган миллий сиёсат деб тушуниш.

Учунчидан, миллий ўзликни англаш ва миллий маданият тушунчаларини хаддан ташқари бўртириш билан бирга байналмиллалликнинг яратувчанлик аҳамиятини инкор этиш.

Тўртинчидан, рус халқини жамиятда юзага келган барча муаммолар, йўл қўйилган камчиликлар, миллатлараро муносабатлардаги нотенгликнинг асосий сабабчиси деб билиш ва бошқалар.

Ўзбекистонда ҳалқимизнинг юксак ижтимоий-сиёсий маданияти айниқса 80-йиллар охири ва истиқлолнинг дастлабки йилларида ёрқин намоён бўлди. Тоталитар тузум амалга оширган ғайримиллий сиёсат, қатоғонлар, сталинизмнинг шаклланганлиги машъум оқибатлари учун айрим миллий-этник ҳудудларда рус халқини айблаш пайдо бўлганида ўзбек халқи рус халқининг ҳеч қандай айби йўқлигини рўй-рост айтди. Келтирилган кулфатларда рус халқининг ҳам бошқа миллат, халқлардан кам зиён кўрмаганлигининг таъкид этиши ўзбек халқининг юксак сиёсий маданиятга эгаллигини кўрсатади. Бу ўз навбатида мамлакатимизда миллатлараро муносабатларни барқарорлаштиришнинг муҳим шарти ҳам бўлди. Ўзбекистон

Ўзининг этно-ижтимоий сиёсатини ишлаб чиқди ва уни изчил давом эттирмоқда. Мазкур сиёсат негизида миллий ва умуминсоний қадриятлар, манфаатлар уйғунлиги ётади. Шу билан бирга у титул миллатнинг ижтимоий барқарорлик ва таракқиёт учун маъсуллигини ҳам эътироф этади.

2.4. Конфликтнинг юзага келиш, ривожланиш ва яқунловчи босқичлари

Конфликтнинг юзага келиш босқичи конфликтга мойил сиёсий субъектлар позициялари мос келмаганда, қарама-қарши томонлар орасида муайян баҳс ва рақобат предметини ифода этувчи кескинлик муҳити пайдо бўлган тақдирда юзага келади.

Конфликт йўналишини назорат қилишга уринган субъектнинг асосий вазифаси унинг асосий сабабларини, яъни иштирокчиларнинг асл мақсадларини очишдан иборат. Бунинг мураккаб томонларидан бири – ҳар бир томоннинг рақиб томонга нисбатан бўлган асосий сабабларини сир тутиши, яширишга интилиши билан белгиланади. Конфликттоген муносабатларнинг асосий сабабларини излаш мобайнида бошқариш субъекти воқеалар бошланишига туртки бўлувчи сабабдан ажрата олиши лозим.

Вазиятнинг дастлабки баҳоланишидан ҳокимият органлари рақобатлашаётган томонлар приаритетини сақлашга уринишлари ёки бирор бир томонни қўллаб қувватлаш орқали кескинликни камайтириш ёхуд юксалтиришга «ҳисса» қўшишлари, маълум бўлади. Бирок, ҳар қандай вазиятда ҳам ҳокимият рақобатлашаётган томонлар муносабатларининг меъёр ва қоидаларини белгилаб қўйиши орқали конфликтнинг институционаллашишига ва бу орқали уни назорат этишига уриниши лозим бўлади. Конфликтнинг институционаллашиши нафақат жамиятнинг ҳимояланишига ва давлат хавфсизлигининг таъминланишига, балки айни пайтнинг ўзида конфликтнинг ўз-ўзидан тугашига олиб келади.

Конфликтларни бартараф этишнинг стратегик ва тактик мақсадларини белгилаш орқали ҳокимият «техник» жиҳатдан: жалб этилаётган эксперт ва аналитиклар, ҳамда давлат бошқарувиغا жалб этилаётган мутахассисларнинг юксак малакали эканлиги; коммуникациялар ва жорий воқеалар ҳақидаги хабарларни таҳлил қилувчи марказларнинг ишончлилиги, уларнинг моддий жиҳатдан таъминланганлиги; конфликтларни бошқаришга жалб этилган ҳокимиятнинг турли қатламлари ва босқичлари орасида алоқаларни яхшилаш; ҳокимият институтлари тизимини воқеаларни самарали назорат қилишига мослаштириш; қатъий равишда куч ишлатиш механизмлари тайёрлигини текшириб кўриш каби тайёргарлик ишларини кўриши лозим. Мазкур чоралар мажмуи юқори қатлам қўлида мужассамлашган захираларга мос келиши, ҳамда ҳокимият имиджини, яъни аҳоли орасида конфликтлар устидан давлат назорат ўрнатганлигини таъминлаши керак бўлади. Шунингдек, мутахассислар томонидан конфликтларнинг бартараф этиш стратегиялари ва услублари бўйича бир қатор фойдали маслаҳатлар беришади. Конфликтларни бартараф этиш кўп босқичли жараён бўлиб, у ўзида вазиятни таҳлили ва баҳоси, конфликтларни бартараф этиш усулини танлаш, фаолият режасини

шакллантириш, уни амалга ошириш, ўзининг фаолиятининг самарадорлигини баҳолаш кабиларни қамраб олади.

3-МАВЗУ: Сиёсий конфликтларнинг психологик омили. Ижтимоий конфликтлар ва сиёсий инқилоблар.

РЕЖА:

- 3.1. Сиёсий конфликтларнинг психологик омили
- 3.2. Ижтимоий конфликтлар ва сиёсий инқилоблар
- 3.3. Сиёсий конфликтларни ҳал қилиш технологиялари.

Таянч иборалар: феноменология, антропология, диний мифология, дин психологияси, дин социологияси, дин – ижтимоий ҳодиса.

3.1. Сиёсий конфликтларнинг психологик омили

Сиёсий конфликтлар мураккаб ижтимоий психологик ҳодиса ҳисобланиб, уларни турли жихатларига кўра таснифлаш мумкин.

Амалий нуқтаи назарга кўра конфликт классификацияси муҳимдир, чунки уларни ҳал этиш йўлларини баҳолашга кўмаклашади.

2.1. жадвалдаги ихтилофлар классификацияси умумий бўлиб, ихтилофлар турлари хилма-хил хусусиятларига кўра ажратилган.

Классификация асоси	Ихтилоф турлари	Умумий тавсиф
Ихтилофнинг намоён бўлиши соҳалари	Иқтисодий, мафкуравий, сиёсий турмуш, оилавий турмуш	Асосида иқтисодий қарама - қаршиликлар ётади. Асосида қарашлардаги иқтисодий қарама - қаршиликлар ётади. Асосида ижтимоий соҳадаги иқтисодий қарама - қаршиликлар ётади. Асосида оилавий муносабатлардаги иқтисодий қарама - қаршиликлар ётади.
Ихтилоф узок муддатлилиги ва кескинлиги	Қисқа мудали ихтилофлар	Шахсининг индивидуал психологик хусусиятлари асосида юзага келади, томонларнинг

даражаси	<p>Ўткир узоқ муддатли ихтилофлар.</p> <p>Суст ифодаланган ва суст давом этувчи ихтилофлар.</p> <p>Суст ифодаланган ва тез давом этувчи ихтилофлар.</p>	<p>агрессивлиги билан фарқланади.</p> <p>Чуқур қарама - қаршиликлар мавжудлигида юзага келади.</p> <p>Ўткир бўлмаган қарама - қаршиликлар билан ёки томонлардан бирининг поассивлиги билан боғлиқ.</p> <p>Юзаги сабаблар билан боғлиқ бўлиб, эпизодик хусусиятга эга.</p>
Ихтилофли муносабатлар субъектлари	<p>Ички шахсий ихтилоф.</p> <p>Шахслараро ихтилоф. «Шахс-гуруҳ» ихтилофлари.</p> <p>Гуруҳлараро ихтилофлар.</p>	<p>Шахснинг қарама-қарши йўналган мотивларининг тўқнашуви билан боғлиқ.</p> <p>Икки шахс ихтилоф субъектларидир.</p> <p>Бир томондан шахс, бошқа томондан гуруҳ.</p> <p>Кичик ижтимоий гуруҳлар – ихтилофлар субъектлари.</p>
Ижтимоий оқибатлар	<p>Конструктиви.</p> <p>Деструктив ихтилоф.</p>	<p>Бундай ихтилофлар асосида объектив қарама - қаршиликлар ётади.</p> <p>Асосида субъектив сабаблар ётади.</p>
Ихтилоф предмети	<p>Предметли конфликтлар</p> <p>Предметсиз конфликтлар</p>	<p>Аниқ предметга эга</p> <p>Предметга эга эмас ёки ихтилоф субъектлари учун ҳаётий муҳим предметга эга.</p>

3.2. Ижтимоий конфликтлар ва сиёсий инқилоблар.

Ижтимоий конфликт бу қарама - қарши йўналган мотивлар асосида ижтимоий муносабатларининг қараши билан характерланадиган улар ўртасидаги муносабатдир.

Конфликт моҳиятини аниқлаш учун унинг асосий хусусиятларини ажратиш ҳамда унинг юзага келиши учун зарур шарт-шароитларни белгилаш муҳим ҳисобланади. Бу ерда икки хусусиятини ажратамиз.

1. Конфликт доимо қарама - қарши йўналган мотивлар ва фикрлар асосида юзага келади. Бундай мотивлар ихтилофлар юзага келишининг зарурий шарт-шароитидир.
2. Конфликт – бу бир бирига зиён етказиш билан характерланадиган ижтимоий муносабатлар субъектларининг курашидир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб конфликтлар юзага келишининг зарурий ва етарли шарт – шароитларини белгилаш мумкин. Бундай шарт-шароит

сифатида ижтимоий муносабатлар субъектларида қарама-қарши йўналган мотивлар ёки фикрлар мавжудлиги ҳамда улар ўртасидаги кураш ҳолати намоён бўлади.

Конфликт тузилишини схема тарзида кўрсатиш мумкин. (2.1-жадвал)

Конфликтларнинг асосий таркибий қисмларини белгилаш.

Конфликт томонлари –бу конфликт ҳолатида бўлган ҳамда конфликтдагиларни кўллаб-қувватловчи ижтимоий муносабатлар субъектидир.

Конфликт предмети бу – шуки, у туфайли конфликт вазага келади?

Конфликтли вазият қиёфаси бу, ихтилофли муносабатлар субъектларининг онгида конфликт предметининг акс этиши.

Конфликт мотивлари – бу ижтимоий муносабатлар субъектларини ихтилофга ундайдиган ички кучлар ҳисобланади.

Конфликт томонлар позициялари – ихтилоф ёки музокара жараёни мобайнида бир-бирларининг баёноти.

3.3. Сиёсий конфликтларни ҳал қилиш технологиялари.

Сиёсий конфликтлар юзага келишининг объектив асоси бу, ижтимоий соҳадаги қарама-қаршилиқлардир. Ижтимоий соҳанинг асосий жиҳатлари:

- а) меҳнат, турмуш, дам олиш шарт-шароитларининг мажмуи;
- б) маданий имтиёз ва хизматлар имконининг даражаси;
- в) ҳаётни таъминлаш ва хавфсизлик кафолатлари;
- г) сиёсий кўчишлар ва ўз-ўзини англаш имкониятлари.

Сиёсий ихтилофлар чамбарчас равишда давлатнинг иқтисодиёти ва сиёсати билан боғлиқ бўлиб, у ёки бу ижтимоий гуруҳларга мансуб бўлган фуқароларнинг ҳуқуқ ва кафолатларининг тузилиши натижаси сифатида вужадга келади. Фуқароларнинг норозилиги. Мавжуд вазият билан қониқмасликлари кабилар сиёсий ихтилофлар намоён бўлишининг асосий шаклидир.

Бу борада сиёсий ихтилофлар субъектларнинг фаол кураши кузатиладиган бошқа ихтилофлардан фарқ қилади. Лекин, шуни таъкидлаш жоизки фуқароларнинг сиёсий соҳадагинорозилиқлари сиёсий тусга, йўналишга айланиши эга бўлиши мумкин.

Сиёсий ихтилофлар – фуқаролар манфаатларининг поймол этилиши ҳамда уларнинг ижтимоий соҳадаги ҳуқуқ ва кафолатларининг бузилиши билан белгиланган фуқароларнинг ҳукумат билан курашининг ўзига хос шаклидир.

Сиёсий ихтилофларни бошқариш мураккаб ва зиддиятли жараёндир. Унинг асосий вазифаси бундай ихтилофларни башорат қилиш ва превентив олдини олишдан иборатдир. Сиёсий ихтилофни бошқаришдаги асосий рол ахборот – таҳлилий фаолият асосида илмий асосланган ижтимоий сиёсатни олиб борадиган сиёсий башқарув органларига тегишли. Энди умумийликдан хусусий масалага ўтадиган бўлсак.

Замонавий фан инсониятнинг тарихий ўтмишининг қаерига қарамасин, у конфликтни жамият тараққиётининг доимий йўлдоши эканлигига тўқнашади ва қаерда инсонлар бор экан, шу ерда конфликтлар ҳам кўз очади.

Илмий адабиётлардан конфликт тушунчаси турли хил маъно касб этади ва шу асосида турлича ёндошилади. Айнан шунинг учун ҳам “конфликт” тушунчасининг талқини ҳилма-хилдир. Айтиш мумкинки, барча инсоний ҳаёт фаолиятида конфликт содир бўлиши мумкин, ҳатто алоҳида шахс ҳам ўзида ички ҳолатида конфликтни, яъни конфликтли ҳислар ва эҳтиёжлар, хоши билан меъёрларнинг тўғри келмаслик орасидаги курашларни таъқиқ этади. Қадимги грек донишманди ва файласуфи Гераклитнинг фикрича, “Адоват асосида дунё иморати ва ягона умум қонуният фалаккиётда ҳукмдор-бу “уруш”- барчанинг отаси ва барчанинг ҳукмдори”³ деб ўткан фикрлари бежиз эмас.

Сиёсат субъектлари орасидаги муносабатлардан бири конфликт бўлиб, у ҳаётнинг ажралмас, таркибий қисмидир. Конфликт (лот. *conflictus* – «тўқнашув» маъносини англатади) – ижтимоий субъектларнинг қарама-қарши бўлган манфаатлари, позициялари, қадриятлари ва қарашларини амалга ошириш билан боғлиқ кураши сифатида қаралади⁴.

Сиёсатда ички қарама-қаршилик, конфликтлилик ғояси XIX асрдан бери фанга кириб кела бошлади. А.Токвиль, Г.Зиммель, К.Боулдинг, Л.Козер, А.Бентли ва бошқа назарийчилар конфликтни сиёсатнинг етакчи манбааси сифатида қараганлар.

Бошқа айрим тадқиқотчилар, масалан Э.Дюркгейм, М.Бебер, Д.Дьюи ва бошқалар сиёсатни англашда конфликтни иккиламчи ўринни эгаллаши, ҳамда унинг асосий ижтимоий қадриятларга бўйсундирилганлиги ҳақида фикр билдирадилар. Уларнинг фикрича идеал ва социомаданий қадриятлар бирлиги мавжуд муаммоларни бартараф этиш ва бошқарув режими барқарорлигини таъминлашга имконият яратиб беради. Шу муносабат билан аксарият тадқиқотчилар конфликтларни сиёсий жараёнлар аномалияси⁵ сифатида қарашади. Сиёсат олдида эса, ўз навбатида, конфликтларга тўсқинлик қилиш учун «ижтимоий бирдамлик» (Э.Дюркгейм) ёки жамиятга «педагогик таъсир кўрсатиш»ни (Д.Дьюи) қўллаб-қувватлаш мақсади қўйилади.

Ғарб социологияси ва сиёсатшунослигида ижтимоий конфликт ҳақидаги таълимотлар Э.Дюркгейм, Г.Зиммел, Л.Гумплович, М.Вебер, В.Парето, Г.Моска асарларида илк бора ишлаб чиқилган. Г.Зиммел «Конфликт концепцияси» атамасини биринчи бўлиб илмий муомалага киритган⁶. У маданиятлар шаклининг юзага келиши ва алмашишини, маданиятлар мазмуни ва шакли орасида, «объектив» ва субъектив маданиятлар конфликтларни таҳлил қилиб, уларда конфликтларнинг доимий хусусияти мавжудлигини айтиб ўтади.

³ А.В.Гутарёв Античная социальная утопия вопросы истории и теории Москва 1989г. стр.75.

⁴ Краткий политический словарь // Абаренков В.П., Аверкин А.Г., Агешин Ю.А. и др.; Сост. и общ. ред. Л.А.Оникова, Н.В. Шишлина. – 3-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1983. – С. 150

⁵ Аномалия (гр. *anomalia*) – «меъёрдан оғиш, четга чиқиш», «ғалатилик» маъноларини англатади

⁶ Современная западная социология. Словарь. М.: Издательство политической литературы, 1990. – С. 106

Адабиётларда берилган қатор таърифларда, «конфликт» тушунчаси, биринчи навбатда, қарама қаршилик ёки унинг асосий жиҳатларидан бири – томонларнинг кураши билан боғлайдилар. Масалан, америкалик конфликтолог Л.Козер, «конфликт – қадриятлар ва муайян мақом, ҳокимият ва ресурсларга даъвогарлик учун бўлган кураш», деб таърифлайди. Америкалик бошқа конфликтолог К.Боулдинг эса, «конфликт – манфаатлар қарама қаршилиги ва тўқнашувининг англаб етилишини билдиради».

Р.Дарендорф «конфликт» деганда барча тузилмавий-яратувчанлик муносабатлари қарама-қаршилиги»ни тушунади. Россияда чоп этилган «Краткий словарь по социологии»да, «конфликт – кишилар, ижтимоий гуруҳлар, ижтимоий институтлар, ва умуман жамият муносабати тизимидаги қарама қаршиликларнинг юқори босқичи», деб изоҳланади⁷. Шундай қилиб, «конфликт» тушунчаси фалсафий «қарама-қаршилик» тушунчаси билан бевосита боғлиқлигини кузатиш мумкин.

Конфликт назарияси янги йўналиш сифатида АҚШда тузилмавий функционализмдан (Т.Парсонс) фарқли равишда юзага келди. Конфликтология фан сифатида биринчи мартаба Л.Козернинг «Ижтимоий конфликт функциялари», К.Болдингнинг «Конфликтнинг умумий назарияси», Р.Дарендорфнинг «Саноатлашган жамиятда синфлар ва синфий конфликтлар» каби асарларда илк мартаба илгари сурилган.

Конфликтларга бағишланган асарларнинг деярли барчасида унинг муҳим белгиларидан бири **манфаатларнинг қарама-қаршилиги** эканлиги таъкидланади. Жамиятнинг функционалистик модели тарафдорлари, «конфликтлар қарама-қарши гуруҳларнинг манфаат ва эҳтиёжларини ўзаро таъсири ва қониқтирилиши орқали уйғунликка эришиши мумкин бўлади», деган фикрни илгари сурадилар.

Ўз навбатида манфаатлар қадриятлар, мақсадлар, йўналишлар билан бевосита боғлиқ бўлади. Америкалик сиёсатшунос Д.Аптер, «конфликтларни таҳлил қилишда қадриятлар конфликтларини қандай қилиб манфаатлар конфликтларига ўзгартириш мумкинлиги энг муҳим масала ҳисобланади», деб таъкидлайди.

Америкалик тадқиқотчилар Р.Фишер ва У.Юри конфликтларни ҳал этиш йўллари муҳокама этиб, «...позициялар ҳақида эмас, балки манфаатлар ҳақида фикр юритинг», «оқилона қарорга келиш учун позицияларни эмас, балки манфаатларни уйғунлаштириш зарур», деб айтадилар⁸. Фикрларини давом эттирар эканлар, улар «қарама-қарши позициялар ортида зиддиятлар билан бирга алоҳида ва ўзаро мақбул манфаатлар мавжуд бўлади», деб айтадилар⁹.

Шундай қилиб, манфаатлар – ижтимоий конфликтни таҳлил қилишда муҳим тушунча ҳисобланади.

Конфликтга нисбатан келтирилган таърифларда мақсад тушунчаси ётади. Шу боис айрим сиёсатшунослар конфликтларни мақсадлар тўқнашуви

⁷ Краткий словарь по социологии. М.: Политиздат, 1988. – 42 с.

⁸ Фишер Р., Юри У. Путь к согласию (перевод с английского). М.: 1992. – 56 с.

⁹ Фишер Р., Юри У. Путь к согласию (перевод с английского). М.: 1992. – 58 с.

сифатида баҳолайдилар. Бироқ, конфликтда мақсад элементини инкор этиб бўлмайди. Конфликт – мақсадга қаратилган хулқ-атвор ва фаолият бўлганлиги боис у ёки бу даражада субъект онги билан боғлиқ. Манфаатлар, қадриятлар, мақсадлар қарама-қаршилигининг англаниб етилиши – конфликтнинг зарурий белгиси. Россиялик файласуф М.Руткевич: «... кишилараро қарама-қаршилик сифатида конфликтнинг белгиланиши манфаатлар қарама-қаршилигининг англаб етилган хусусияти сифатида кўрсатилиши зарур», деб ёзади¹⁰.

Сиёсий қадриятлар турли авлодлар томонидан турлича сингдирилади ва доимо реал сиёсий ўзгаришларга доимо сингдирилмайди. Шу боис мазкур жараён муқаррар равишда конфликтлар билан кечади. Боз устига ягона қадриятлар асосида қурилган ҳокимият институтлари ҳам доимо уларни ҳимоя қилмайдилар ва мустаҳкамламайдилар. С.Липсетнинг фикрича, «демократиянинг сиёсий институтлари нафақат консенсусга эришиш қуроли, балки кескинликни туғдириш ва конфликтларни кучайтириш воситаси сифатида ҳам фойдаланиш мумкин».

Амалда кишиларнинг реал сиёсий ҳамжамияти доимо уларнинг ҳам ҳамкорлиги, ҳам беллашувини назарда тутувчи ўзаро ҳамкорлиги орқали шаклланади. Сиёсий конфликт турли ижтимоий-сиёсий кучлар, сиёсат субъектларининг ҳокимият учун ва уни қайта тақсимлаш, ўз сиёсий мақомларини ўзгартириш, жамият ривожини сиёсий истикболлари билан боғлиқ бўлган ўз манфаат ва мақсадлари амалга оширишга бўлган кураши, рақобати.

Конфликтларнинг умумий таърифини бериш, сиёсий конфликт таърифини аниқланишининг зарур аммо етарли бўлмаган умумий шартидир. Зеро, умумийни билмай туриб, хусусий, ўзига хосликни билиб бўлмайди. Ўзига хосликни тушунмай эса, биз ижтимоий ҳодисаларни муайян дунёсидаги ҳилма-хилликни билиш учун эшикларни ёпиб қўямиз.

Конфликтни таърифлашнинг умумий фундаментал белгиси - қарама-қарши манфаатлар билан белгиланган субъектларнинг ўзаро кураши. Умумий манфаатнинг бир-бирини инкор этувчи қарама-қаршиликларга бўлиниши қайси чегара бўйича ўтади, деган савол туғилади?

Конфликт агентлари (вакиллари) сифатида муайян ижтимоий субъектлар чиқади, айтайлик, иқтисодий маданий ва фаолиятининг бошқа кўринишларида.

Сиёсий фаолият ва муносабат субъектлари улардан тубдан фарқ қилади. Хўш, улар қандай экан? Сиёсатда, одамлар ҳаракатини баҳолашнинг мумкин, маънавиятдан кескин фарқ қилувчи қадриятлари ва қирралари амал қилади в.х. Айтилган фикрлар сиёсий муносабатларни умуман, ва хусусан конфликтларни бир маъноли таърифлаш мушкуллигини асослайди. Немис ҳуқуқшуноси ва политологи Карл Шмитд (1888-1985 йиллар) “сиёсит” тушунчасини “дўст”-”душман” қарама-қаршилиги доирасида талқин этади. Сиёсат учун субъектни “дўст-душман” қатори бўйича амалий намоён бўлиши манбаи эвентуал (лат. eventus-ҳодиса; маълум бир вазиятда рўй бериши мумкин бўлган) конфликт

¹⁰ Руткевич М. Социальный конфликт: философское измерение. Вестник Российской Академии Наук, июнь 1994, т. 64, 6. – 481 с.

бўлиб, у фавкулотда вазиятларда рўй бериши мумкин. “Дўст-душман” қарама-қаршилиги ўз табиатига кўра қонга ёки маънавиятга эмас, балки кундалик амалиётга тегишли. Халқлар “дўст-душман” қарама-қаршилиги асосида бирлашадилар ва бу қарама-қаршилик К. Шмитд фикрича, “бугунги кунда мавжуд ва ҳар бир халқга реал имконият сифатида берилган”.¹¹

Немис олими фақат қисман ҳақ: сиёсий конфликтда унинг энг кескин кўринишларида субъектлар ўзини “дўст-душман” сифатида ажратадилар. Аммо сиёсатнинг ижтимоий вазифаси-одамлар ҳамжамиятини бошқариш, унинг манфаатларини келиштириш ва ифодалаш (артикуляция ва бирлаштириш), уларнинг шаклланиши, ҳимояси ва амалга ошиши воситаси бўлиб хизмат қилишдир. Сиёсий манфаатлар қарама-қаршилигининг вужудга келиши-қонуний, табиий ходисадир, гарчанд ҳар қандай йирик гуруҳ (м-н, у ёки бу табақа) сиёсий фаолият субъекти сифатида чиқар экан ўз манфаатларини умумий манфаатлар сифатида тақдим этишга интилади. Шу интилишнинг ўзида зиддият яширинган, негаки сиёсий жараёнда иштирок этувчи бошқа гуруҳлар ўз манфаатлари устунлигига даъво қилишлари мумкин.

Сиёсий конфликт - қандайдир мавҳум субъектлар тўқнашуви эмас, балки амалда мавжуд ижтимоий кучлар (агент) курашидир ва у етакчилар, элиталар, ташкилотлар, партиялар ва одамларнинг бошқа иттифоқлари ва уюшмалари тимсолида намоён бўлади. Сиёсий конфликт бу - ҳокимлик муносабатлари тизимидаги ўрни ва ролига кўра қарама-қарши сиёсий манфаатлар, кадриятлар, қарашлар, мақсадга эга субъектларнинг курашидир.¹² Сиёсий конфликт тушунчаси давлат ҳокимияти институтларида ва бошқарувда таъсирга эга бўлиш, ижтимоий – сиёсий аҳамиятга эга қарорларни қабул қилишда иштирок этиш, манбаларни ва ресурсларни тақсимлашда қатнашиш, ўз манфаатлари яқка ҳокимлиги ва уларни умумий деб қабул қилиш мумкин.

Умуман олганда сиёсий конфликт **ўзаро ҳукмрон ваколат ёки ресурслар устидан баҳслашувчи икки ва ундан ортиқ томонларнинг (шахслар, гуруҳлар, давлатлар) рақобатона ҳамкорлиги шакли (натижаси)** сифатида намоён бўлади. Конфликт – сиёсий субъектларнинг эҳтимолий ҳамкорлик шаклларида бири. Бироқ, кишиларнинг ўз мақомларидан қониқмаслигини мунтазам равишда туғдириб турувчи, қарашлардаги тафовутлар ва ёндошувларнинг мос келмаслиги туфайли жамиятда юзага келувчи хилма-хиллик конфликтлик ҳолатни юзага келтиради.

Конфликтлар натижасида муайян субъектлар (институтлар) бошқа кучлар билан рақобатга киришиб, бошқа кучлар билан сиёсий коалициялар, иттифоқлар, битмлар тузиш орқали ҳамкорлик ўрнатишга ҳаракат қиладилар. Шу боис, сиёсий конфликтлар сиёсий ўйин иштирокчилардан ўз позицияларини аниқ шакллантиришни талаб қилади. Бу эса бутун сиёсий

¹¹ Шмитд К. Понятие политического. Вопросы социологии. М.1992

¹² А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. Конфликтология М. 2003. стр.354

жараённинг самарадорилиги ва тизимлилигига ижобий таъсир кўрсатади.

С.Липсет ҳақли равишда кўрсатиб ўтганидек, “Демократиянинг сиёсий институтлари нафақат келишувига эришиш, балки кескинликни кучайтиририш ва конфликтларни ошириш воситаси сифатида ҳам қўллаши мумкин”¹³.

Амалда одамларнинг сиёсий ҳамжамияти уларнинг ўзаро таъсирлари орқали шаклланиб, ҳам ҳамкорлик, ҳам рақобатни назарда тутати.

Шу маънода конфликтлар жамият ва ҳокимиятга мавжуд конфликтлар, қарама-қаршиликлар, мос келмаган фуқаролар позициялари ҳақида маълум қилиб, вазиятни назорат остига олувчи фаолиятни рағбатлантиришга, сиёсий жараёнларда юзага келган асабийликни бартараф этишга ундайди. Шу боис, талабалар, ҳокимиятдаги беқарорликлар ва жамият дезинтеграцияси конфликтлар юзага келганлиги учун эмас, балки масъулларнинг сиёсий қарама-қаршиликларни бартараф этишга қодир бўлмаганлиги, ёки ушбу коллизияларни¹⁴ рад этиш сабабли пайдо бўлишини билишлари зарур. Немис олими Р.Дарендорф: инсон эркинлиги ва сиёсий танлаш эркинлиги «бошқарилувчи конфликт дунёсидагина мавжуд бўлади», деб қайд этади¹⁵. Шу сабабли конфликтларни мунтазам равишда аниқлаш ва бартараф этиш жамият барқарор ва ривожланишининг муҳим шarti ҳисобланади.

Айтиш мумкинки, сиёсий конфликтларнинг фақат айримларигина ҳақиқатан жамият учун бузғунчи аҳамият касб этади. Конфликтларни аниқлаш ва бартараф этиш сиёсий тизим яхлитлигини самарали ушлаб туриш, марказга интилувчи кучларни марказдан қочувчи кучлардан устунлигини сақлаб туриш имкониятини беради.

4-МАВЗУ: Сиёсий конфликтология ва халқаро муносабатларнинг муаммолари. Халқаро конфликтларнинг типологияси ва моҳияти

РЕЖА:

- 4.1. Сиёсий конфликтология ва халқаро муносабатларнинг муаммолари*
- 4.2. Халқаро конфликтларнинг ривожланиши жараёни*
- 4.3. Халқаро конфликтлар типологияси*
- 4.4. Халқаро конфликтларни тартибга солишининг йўллари.*

¹³ А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. Конфликтология М. 2003. стр.354

¹⁴ Коллизия (лот. *collisio*) – «қарама-қарши қарашлар, интилишлар ёки манфаатлар тўқнашуви» маъноларини англатади

¹⁵ Dahrendorf R. Life Changes: Approaches to Social and Political Theory. – Chicago: 1979. – 107 p.

Таянч иборалар: *Сиёсий конфликт, халқаро муносабатлар, халқаро низо.*

4.1. Сиёсий конфликтология ва халқаро муносабатларнинг муаммолари

Сиёсий конфликтологияда конфликтли вазиятни ечишнинг йўллари, ёндошувлар ва усуллари.

Конфликтли вазиятларда 2 хил хатти-ҳаракат амал қилади:

А. Конфликтни ечишда бир томонлама фаолият (қадам);

В. Рақиб билан ҳамкорликдаги фаолият (музокара ва воситачилик йўли билан).

Бир томонлама фаолиятда иштирокчилар ўзларининг ҳаракатлари юзасидан келишишмайди ва бир-бирларидан мустақил равишда қарорлар қабул қиладилар ва амалга оширадилар. Бир томонлама қадамда қуйидаги хатти-ҳаракат вариантларидан бири амалга оширилади:

- томонлардан бирининг ғалаба қозониши (ғалабага уриниш);
- рақиб олдида таслим бўлганини тан олиш;
- конфликтли вазиятни тан олмаслик;
- ҳуқуқий инстанцияларга мурожаат.

Ғалаба қозонишга интилишда томонлар қарши курашга киришадилар, буни ўз вақтида К.Клаузевиц яхши таърифлаган, агар рақиб бизнинг хоҳишимизга қарши бўлса, унда биз уни янада оғир вазиятга тушуришимиз зарур. Бунинг учун турли воситалардан, шу жумладан, ҳарбий ҳаракатлар, террористик актлар, иқтисодий блокада, сиёсий босим воситалари ва бошқалар. Бундай ҳолларда, одатда, ҳодисалар конфликтли вазиятнинг кучайишига ва базида ҳарбий қарама-қаршилик шаклига айланади. Кураш икки томон кучларининг батамом тўғашига қадар давом этиши мумкин.

Конфликтларни ечишнинг бундай ёндошуви нафиқат куч ишлатиш, вайрон этиш, иқтисодий заифликни, балки муаммони ечишнинг ўзида ҳам ҳавф туғдиради. Ғалаба қозонган ҳолатда томонлардан бирининг мақсад ва манфаатлари бошқасига тўғри келмайди. Бу муаммонинг ечилмаганлигини, ютқазган томоннинг норозилигига ва *** учун имконият излашга олиб келади. Бу эса янги конфликт учун асос бўладива доимий-барқарор тинчликни ҳавф остига қуяди. Шунга ухшаш ҳавфли вазиятга АҚШнинг собиқ давлат маслаҳатчиси Киссенжер эътибор қаратган: «Агар иштирокчилардан бири муаммонинг ечилишидан қониқса, бу шундан далолатки, бошқа томон ёки бошқалар бундан умуман қониқмайдилар».

Бир томонлама ҳаракатни амалга оширишнинг бошқа бир ёндошуви конфликт иштирокчиларидан бирининг ҳеч қандай қаршилик курсатмасдан таслим бўлишини таклиф этади. Одатда бундай ҳолат томонлар кучи тенг эмаслиги яққол намоён бўлса ва анча кучсиз иштирокчи ўзини ёмон оқибатлардан четлаш учун ён босади. Рақиб билан курашиш вазиятига қараганда, таслим бўлган ёки ютқазган томоннинг амалга ошмай қолган мақсад ва манфаатлари конфликтнинг кейинги ривожланишида ҳавфли манба

бўлиб хизмат қилади. Конфликтда бир томонлама ҳаракатни амалда қўллашнинг мавжуд ёндошувларидан бири – конфликтли вазиятни эътиборга олмаслик. Унинг натижаси ҳаракатсизлик ҳисобланади. Ҳодисаларнинг ривожланиши бундай ҳолларда ўз ҳолига ташлаб қўйилади. Бу ёндошувнинг ҳам ҳавфи кам эмас. Г.Киссенжер: «Муаммоларни ечишдан қочиш инқирозларга олиб келади, бошқарилмайдиган инқирозлар эса катаклизм (ижтимоий ҳаётда кескин ўзгаришлар) тусини олиши мумкин» деган фикрни билдиради.

Ва ниҳоят, бир томонлама қадамнинг сўнгги варианты – конфликт иштирокчисининг ҳуқуқий инстанцияга мурожаати БМТнинг асосий ташкилотларидан бири ҳалқаро суд бу ерда мустасно. Ҳалқаро Суд томонларнинг ҳар иккиси рози бўлганда низоларни кўриб чиқиши мумкин. Бундай вазиятда, табиийки, бир томонлама қадамлар ҳақида гапириш мумкин эмас. Биргаликда бу ерда фақат мурожаат тушунилади, ечим эса Судга боғлиқ.

4.2. Ҳалқаро конфликтларнинг ривожланиши жараёни

Конфликтнинг юзага келиш босқичи конфликтга мойил сиёсий субъектлар позициялари мос келмаганда, қарама-қарши томонлар орасида муайян баҳс ва рақобат предметини ифода этувчи кескинлик муҳити пайдо бўлган тақдирда юзага келади.

Конфликт йўналишини назорат қилишга уринган субъектнинг асосий вазифаси унинг асосий сабабларини, яъни иштирокчиларнинг асл мақсадларини очишдан иборат. Бунинг мураккаб томонларидан бири – ҳар бир томоннинг рақиб томонга нисбатан бўлган асосий сабабларини сир тутиши, яширишга интилиши билан белгиланади. Конфликтоген муносабатларнинг асосий сабабларини излаш мобайнида бошқариш субъекти воқеалар бошланишига туртки бўлувчи сабабдан ажрата олиши лозим.

Вазиятнинг дастлабки баҳоланишидан ҳокимият органлари рақобатлашаётган томонлар приаритетини сақлашга уринишлари ёки бирор бир томонни қўллаб қувватлаш орқали кескинликни камайтириш ёхуд юксалтиришга «ҳисса» қўшишлари, маълум бўлади. Бироқ, ҳар қандай вазиятда ҳам ҳокимият рақобатлашаётган томонлар муносабатларининг меъёр ва қоидаларини белгилаб қўйиши орқали конфликтнинг институционаллашишига ва бу орқали уни назорат этишига уриниши лозим бўлади. Конфликтнинг институционаллашиши нафақат жамиятнинг ҳимояланишига ва давлат хавфсизлигининг таъминланишига, балки айни пайтнинг ўзида конфликтнинг ўз-ўзидан тугашига олиб келади.

Конфликтларни бартараф этишнинг стратегик ва тактик мақсадларини белгилаш орқали ҳокимият «техник» жиҳатдан: жалб этилаётган эксперт ва аналитиклар, ҳамда давлат бошқарувида жалб этилаётган мутахассисларнинг юксак малакали эканлиги; коммуникациялар ва жорий воқеалар ҳақидаги хабарларни таҳлил қилувчи марказларнинг ишончлилиги, уларнинг моддий жиҳатдан таъминланганлиги; конфликтларни бошқаришга жалб этилган ҳокимиятнинг турли қатламлари ва босқичлари орасида алоқаларни яхшилаш; ҳокимият институтлари тизимини воқеаларни самарали назорат қилишига

мослаштириш; қатъий равишда куч ишлатиш механизмлари тайёрлигини текшириб кўриш каби тайёргарлик ишларини кўриши лозим. Мазкур чоралар мажмуи юқори қатлам қўлида мужассамлашган захираларга мос келиши, ҳамда ҳокимият имиджини, яъни аҳоли орасида конфликтлар устидан давлат назорат ўрнатганлигини таъминлаши керак бўлади.

4.3. Конфликтлар типологияси

Конфликт субъектлари ва уларнинг намоён бўлиш соҳаларига қараб конфликтларни қуйидаги турларга бўлиш мумкин: иқтисодий, сиёсий, миллатлараро, турмуш, маданий ва ижтимоий конфликтлар.

Жамиятнинг бозор иқтисодиётига ўтиш даврида иқтисодий конфликтларнинг моҳияти ва ёйилиш даражаси сезиларли даражада ўзгарди. Негаки, давлат мулкчилиги ҳукмронлик қилган ва бозор муносабатлари мавжуд бўлмаган жамиятда иқтисодий конфликтлар учун негиз жуда чекланган ва тор бўлади. Бунда Совет Иттифоқида ишсизлик, иш ташлашлар, синфлар кураши бўлмаган деган фикрлар тарғибот маъносида бўлмаганлиги маълум, умумдавлат миқёсида кўп йиллар давомида иқтисодий соҳада конфликтлар амалда учрамаган ёки жуда маҳаллий ва қисқа муддатли бўлган.

Бозорга ўтишда бошқача манзарани кузатиш мумкин. Моҳиятига кўра бозорнинг ўзи доимий конфликтлар учун майдондир, бироқ у рақобат кураши ёки рақибини сиқиб чиқариш кўринишида эмас, балки, аввало, диалог, баъзида шеригини фойдали келишувга мажбурловчи турли ҳаракатлар (тахдид солиш, шантаж, зўрлик) билан бирга рўй берадиган савдо битимлари шаклида юзага чиқади. Шу билан бирга бозор иқтисодиёти шароитида бошқа кучли конфликтли вазиятлар ҳам юз беради: иш ташлашлар, пул муомаласидаги инқирозлар ва б. Бозор иқтисоди махсус ишлаб чиқилган қоидалар билан тартибга солинувчи, доимо юзага келувчи меҳнат конфликтларини ҳам тақозо этади. Гарчи меҳнат низолари ҳар қандай ижтимоий тузумда мавжуд бўлсада, улар айнан истаган товарни (ишчи кучини ҳам) олди-сотдисида асосланган бозор иқтисоди учун кўп даражада хосдир.

Катта кўламдаги иқтисодий конфликтларнинг хусусияти шундаки, уларга аҳолининг кенг қатламлари жалб қилинади. Авиадиспетчерларнинг иш ташлаши фақат авиация компанияларига эмас, шунингдек минглаб йўловчиларга ҳам таллуқли. Агар иш ташлаш врачлар томонидан амалга оширилса, миллионлаб жабрланувчилар пайдо бўлади. Шу боис баъзи турдаги иш ташлашларни ман қилиш жамият ҳаётини барқарорлаштиришнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Сиёсий соҳадаги конфликтлар - бу умуман демократик жамиятдаги одатий воқелиқдир. Уларнинг хусусияти шундаки, улар катта миқёсдаги ижтимоий ҳодисаларга, қўзғолонларга, оммавий тартибсизликларга, оқибат натижада фуқаролик урушига айланиши мумкин. Ҳозирги даврдаги кўпчилик сиёсий конфликтлар учун миллатлараро жиҳат характерлидир. Деярли барча ҳолларда сиёсий конфликт бир вақтнинг ўзида миллий ҳам ҳисобланади ёки ҳар қалай унинг миллий томони бўлади (ватанпарварлик, сепаратизм ёки диний ҳаракат).

Меҳнат, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, таълим соҳасидаги манфаатлар қарама-қаршилиги билан кечувчи конфликтлар юқорида баён

килинган конфликтларнинг икки тури - иқтисодий ва сиёсий конфликтлар билан узвий боғлиқ. Бу конфликтлар бевосита ижтимоий тузум табиатига боғлиқ эмас ва уларнинг кўлами унчалик катта эмас. Худди шундай фикрни кишилар ўртасида уларнинг иш ёки яшаш жойларида содир бўладиган турмуш конфликтларига нисбатан ҳам билдириш мумкин.

4.4. Халқаро конфликтларни тартибга солишнинг йўллари.

Қадимги даврларданок конфликтлар ечиш усуллари (тинч ва куч ишлатиш йўли билан) бир-бирига қарама-қарши қўйилгани маълум. Бу қарама-қаршиликнинг энг авж нуқтаси халқаро муносабатларни қамраб олади, яъни халқаро муносабатлардир.

Музокаралар тадқиқотчиси канадалик олим Г.Уинхэмнинг ёзишичи: музокаралар «қалъа» ёки «буюк девор»га ўхшайди, у восита бўлиб, музокарага киришган томоннинг қўлга киритган натижаларини сақлаш воситасидир. Музокараларнинг энг муҳим натижаси – бу барқарорликдир, айнан шу барқарорлик куч ҳавф дунёни қайта бўлиб олиш учун ҳаракат қиладиган кучлар томонидан намоён бўлади.

Шунга ўхшаш тадқиқотни рус олими С.Н.Гончарев ҳам олиб борган: Унинг ёзишича ўрта асрлардаги хитойда иккита доктрина мавжуд бўлган. Бири «тинчликни тузувчи ва сақловчи монархиялар» деб номланган, унга кўра Хитой императори ўзига бўйсунмаган халқларни бўйсундирган ва шу тариқа дунёда тинчликни ўрнатган, бири «келишилган муносабатлар» доктринаси деб номланган.

Бироқ бу икки усулни бир-бирига қатъиян қарама-қарши қўйиш нотўғридир. Моҳиятан, ҳақиқатдан ҳам бир-бирига қарама-қарши турса-да, фалсафий жиҳатдан улар диалектик бирликни ташқил қилади. Яъни кўпгина урушлар музокаралар билан тўғаса, келишилган музокаралар урушлар билан тўғайди. Булардан хулоса чиқарган француз тадқиқотчиси А.Плантею шундай дейди: «Бу усуллар рақобатлашади, параллел йўналади, яъни бири-бирини истесно қилмайди».

Ғарбий цивилизация тарихида музокаралар дастлаб, урушларни натижасини ҳисоблашда ёки дунёда қайта тузишда уринишларда қўлланилган. Рус муаллифи Луковнинг ёзишича, кейинги 100 йил мобайнида олиб борилган сиёсий музокаралар моҳияти, ҳарбий конфликтларни легаллаштириш ва янги урушларни бошлаш учун воситадир. Умуман, музокаралар ҳарбий стратегиянинг бир қисми бўлиб, у бирон-бир давлатнинг кучсизлигини ёпиш учун (тўлдириш) ёки бошқасининг ўз гегемонлигини тўла намоён эта олиш механизми, воситаси бўлган. Шунга ўхшаш фикрни Г.Уинхэм билдирган: Дипломатия тарихида музокаралар эстлаб, конфликтдаги ёки конфликт олди вазиятдаги давлатлар муносабатларини изга солиш – тиклаш бўлган. Бу нуқтаи назардан музокаралар конфликтни ечишда кучлар таянган усулларга танчи, ёрдамчи восита вазифасини ўтаган.

Конфликтларни ечишда кучга таянмаган методларнинг иккинчи даражали бўлганлигини, уларнинг кучга таянган методларга бўйсунганлиги ҳақидаги тарихий мисолларни кўплаб келтириш мумки. Улар қадимги дунёда ҳам, ҳозирда ҳам мавжуд.

Куч ишлатиш методларининг устунлиги илмий изланишларда ҳам ўз ифодасини топган. Юз йил мобайнида урушлар тарихи ҳақида, уларни олиб бориш санъати ҳақида кўплаб асарлар ёзилган, бироқ музокаралар бўйича биргина Франсуа де Кальернинг асаридан ва музокаралар олиб бориш амалиёти ҳақида бир неча эслатмалардан бошқа ҳеч нарса ёзилмаган: Вестфаль шартномаси (1648й.), Карловиц (1698-1699й.).

Йиллар давомида куч методларининг устунлиги халқаро муносабатларнинг ресурслари ва таъсир доираларини тақсимловчи ва қайта тақсимловчи муносабатлар сифатида олиб борилганлигидир. Куч омили ва ҳарбий қудрат халқаро муносабатларда давлатларнинг ўрнини белгиловчи муҳим омиллардан бўлган. Рус тадқиқотчиси А.А.Мурадяна қуйидагича фикр билдиради: дипломатия санъати, - дейди у, - маълум бир йирик ҳарбий кучга таянгандагина ўзини намойиш қилади.

Юқоридаги айтилганлардан цивилизациянинг ривожлашигина конфликтлар ечишда музокара усуллари қўллашни вужудга келтирди деб хулоса чиқариш нотўғридир. Бу хусусида америкалик муаллиф У.Юрининг анъанавий жамиятларда конфликтларни ечишдаги усуллари, аниқроғи жануби-ғарбий Африкадаги яшовчи бушменлар қабиласида бу муаммоларни ечиш билан боғлиқ ёзган маълумотлари қизиқиш уйғотади. У шуларни ёзади, анъанавий жамиятларда конфликтли вазиятлар ва тортишувларнинг ҳаммаси ҳам куч билан ҳал қилинмайди. У ерда конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилишнинг бир неча чора-тадбирлари ва механизмлари бор. Уларга гувоҳларни ва исботларни кўрсатиш, тақдим этиш; инсонни ахлоқий жиҳатларини муҳокама қилиш ишонтиришларни киритиш мумкин.

Қуrollарни ишлаб чиқди. Бу қуrollар эса, инсонни ривожланиши учун эмас, балки унинг деградацияси учун хизмат қилиши мумкин холос. Инсон буни англаб етди ва конфликтларни ечишда бу усул фойдасидан кўра зарар келтириш муқаррар бўлиб қолди.

XX асрнинг II ярмидан сўнг музокараларнинг аҳамияти кучайди. Бу ҳолат эса рус тадқиқотчиси В.А.Кременюкни қуйидаги хулосалар чиқаришига олиб келди: «Музокараларнинг кучайиши халқаро музокаралар тизимини ва тузилишига кўра мавжуд конфликтлар ва низоларни ўзида акс эттириши тенденциясига эга. Бу тизим тобора универсал бўлиб бормоқда. У ўзининг ичига конфликтларни ечишнинг расмий ва норасмий усуллари қамраб олади: зўрлик ишлатмаслик, ҳамкорлик, ҳамкорликда муаммо ечимини излаш».

Дунёда сиёсий ва иқтисодий интеграциянинг кучайиши табиий равишда музокаралар усуллари ривожланишига ва такомиллашувига, институтлашувига олиб келмоқда. Бу ҳолат, ОБСЕ ва БИТ ҳаракатларида кузатилмоқда.

Музокараларга икки томонлама ёндошув: «торг» ва «ҳамкорлик».

Музокаралар иштирокчиларнинг муносабати, характериға қараб ёндошувларға бўлинади. Яъни улардан баъзилари музокарани конфликтнинг давоми деб билсалар, бошқалари уни муаммонинг ечими деб билдилар.

Шунга кўра икки хил ёндошув мавжуд: «торг» ва «ҳамкорлик».

Биринчисида иштирокчилар музокарани ўз мақсадларига эришиш, максимал миқдордаги манфаатларини қондириш, ғалабага эришишнинг бир йўли деб биладилар. Улар ўзлари учун керак бўлган, ўзлари манфаатдор бўлган яқун учун «савдолашадилар» бунда бошқа томоннинг манфаатлари, уларнинг қондирилиши, муаммонинг ечилиши эътиборга олинмайди. Ҳар бир томон ўзи учун фойдали жавоб учун ҳаракат қилиб, шеригини ҳам бунга кўндиришга ҳаракат қилади. Умуман олганда «торг» конфликтнинг маълум маънодаги давомидир, яъни музооқара столидаги олишувдир.

Иккинчи усулда икки томон ҳам ишга очиқ ёндошадилар, диалог ўтказадилар. Бу диалогда улар масалани бошқа томондан кўришга ҳаракат қилдилар, ечимини топишга интиладилар. Диалогда томонлар орасида Янги муносабат шаклланади, ўзаро тушуниш, ҳамкорлик бошланади.

Музокаралар давомида қуйидагилар муҳим:

- муаммонинг керакли ечимини топиш учун қатъий анализ ўтказиш ва иштирокчиларнинг манфаатларини ўрганиш;

- ўз манфаат ва эҳтиёжлари билан бирга иккинчи томонни ҳам инобатга олиш. Агар бириники амалга ошмаса ҳам, ечимни адолатли деб тан олиш, қайта кўриб чиқишни талаб қилмаслик лозим.

Р.Ансельрод иштирокчилар яхши ечимга эришишлари учун қуйидагиларни таклиф этади:

- конфликтлардан қочиш, бошқалар рад этмагунча ҳамкорликни давом эттириш;

- ҳасаддан воз кечиш, бошқа томон манфаатларининг қанчалик қондирилганлигига эътибор бермаслик;

- бошқа томон рад этган масалага тез эътибор қаратиш;

- кечиримли бўлиш;

- бошқа томонга хши муносабатда бўлиш, унинг ҳаракатларига мослашиш.

Музокара жараёнининг структураси (тузилиши).

Музокара жараёни бир неча босқичлардан ташқил топади. Г.Киссенджерга кўра, музокараларнинг олиб борилиш жараёнининг аҳамияти – музокараларнинг асл аҳамияти билан тенг .

Музокара олиб бориш босқичлари.

I босқич. Ўзаро қарашларнинг, нуқтаи назарларнинг, концепцияларнинг, манфаатларнинг ойдинлаштирилиши.

Бу босқичда томонлар умумий тасаввурга эга бўлганликлари сабаб, ўзаро фикр алмашишади, томонлар позициялари ўрганилади. Бунда музокаранинг инфор­мацион-коммуникатив функцияси амалга оширилади.

II босқич. Дискуссия, муаммоларни ҳамжихат ечишнинг асосий параметрларини ишлаб чиқишга хизмат қилувчи баҳс-мунозаралар.

Бу босқичда томонлар умумий тасаввурга аниқлик киритиб, асосий эътиборни муаммони ечишнинг ўзаро таҳлил-муҳокамасига қаратадилар. Турли вариантлар ишлаб чиқилади ва натижада муаммони ҳал этишнинг ҳамкорликдаги ечими юзага келади. Айнан бу босқич нисбатан оғирроқ ҳамда

узокроқ давом этади. Бунда ҳар бир томон ўз позициясини маъқуллайди, кенгроқ имкониятларга эга бўлишга интилади, қарама-қарши томонга босим ўтказишга ҳаракат қилади, ОАВ орқали ўз манфаатларини оқлашга интилади. Кейинчалик «сукунат даври» юзага келиши мумкин.

Муҳокама учун саволлар

1. Конфликтлар тушунчаси ва уларнинг ижтимоий муносабатлардаги ўрни
2. Ижтимоий ва сиёсий манфаатлар
3. Конфликтнинг юзага келиш сабаблари
4. Конфликтларнинг ривожланиш босқичлари
5. Сиёсий ва ижтимоий конфликтларнинг ўзаро боғлиқлиги
6. Конфликтларни бартараф этиш технологиялари
7. Тадқиқотчиларнинг конфликтларга нисбатан билдирган фикрлари
8. Конфликтнинг яқунловчи босқичи
9. Конфликтларнинг очиқ ва ёпиқ шакллари
10. Инсонлар ҳаётида конфликтнинг тутган ўрни

5-МАВЗУ: Халқаро конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилишда музокара жараёнининг роли. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро конфликтлар

РЕЖА:

- 5.1. Халқаро конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилиш масалалари.*
- 5.2. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро конфликтлар*

1.1. Халқаро конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилиш масалалари

Конфликт тушунчаси илмий адабиётда бир хил маънода қўлланилмайди. «Конфликт» атамасининг жуда кўп таърифлари мавжуд. «Конфликт» тушунчасига нисбатан энг умумий ёндошувга кўра, у зиддиятга умумий тушунча сифатида, энг аввало, ижтимоий зиддият сифатида

қараладиган тушунчадир.

Ҳар қандай зиддиятнинг ривожланиши мураккаб жараён бўлиб, у объектив зиддиятларнинг юзага келиши, авж олиши ва ҳал этилиши асосида рўй беради. Маркс назариясидаги социализм ғояси синфий конфликтларни инкор этиб келган. XX асрнинг 30-йиллари охирида бир қатор муаллифлар томонидан социалистик жамиятни «конфликтсиз» ривожланиши, антагонистик қарама-қаршиликларнинг бўлмаслиги ҳақидаги ғоя илгари сурилган. Бу ғоя социализмда ишлаб чиқариш муносабатларининг ишлаб чиқарувчи кучлар характериға тўлиқ мос келиши ҳақидаги шиорда ўзининг тўла ифодасини топган. Кейинчалик бундай мос келиш фақат бир-бириға қарши турган икки томоннинг бирлиги билан уйғунлашгандагина намоён бўлиши тан олинган. Мос келишлик қарама-қаршиликлар бирлиги доирасида қўшилган (бирлашган) вақтда зиддиятлар ривожининг муайян босқичи сифатида талқин қилинган. Бошқа гуруҳ файласуфлар эса социализмнинг асосий зиддиятлари бу ишлаб чиқарувчи кучлар билан ишлаб чиқариш муносабатлари ўртасидаги, баъзан ишлаб чиқариш билан истеъмол ўртасидаги, эски билан янги ўртасидаги зиддият деб тушунганлар. Бир гуруҳ инглиз олимларнинг фикрича, «Конфликтлар бу ҳаётнинг муқаррар ва кўпинча ижодий бўлган бир қисмидир. Конфликтлар инсонларнинг мақсадлари фарқланганда юзага келади. Келишмовчиликлар ва конфликтлар одатда зўрлик қўлланилмасдан ҳал қилинади ва кўпинча барча жалб қилинган томонларнинг аҳволини яхшиланишиға олиб келади. Бу ҳолат конфликтлар бизнинг мавжудлигимизнинг бир қисми бўлганлиги боис тўла адолатли ҳисобланади.

Конфликт табиатини ва унинг ўхшаш воқеликлардан фарқини тушуниш учун унинг чегараларини, яъни унинг макон ва вақтдаги ташқи доирасини аниқлаш муҳим.

Конфликт чегараларини аниқлашда уч хил нуқтаи назарға асосланиш мумкин: макон - фазовий чегара, вақт чегараси, ички тизим чегараси.

Конфликтнинг макон (майдон) чегараси конфликт юз берадиган жой, ҳудуд билан белгиланади. Бу ҳудуд турлича бўлиши мумкин, масалан, турар-жой майдонидан бошланиб, бутун ер шари билан тугаши мумкин, яъни ошхонадаги жанжал ёки жаҳон уруши. Конфликтнинг макондаги чегараларини аниқ белгилаш асосан халқаро муносабатларда муҳим бўлиб, конфликт иштирокчиларининг муаммолари билан боғлиқ. Бундай масала яқин ўтмишда Тоғли Қорабоғ, Днепр бўйи, Тожикистон, Шимолий Кавказ, Чеченистон ва бошқа жойларда миллатлараро конфликтларда бир неча марта ўртаға қўйилди. Бу ерларда зарур чораларни кўриш учун конфликтнинг ҳудудий чегаралари зонасини аниқ белгилаш лозим бўлди.

Вақт чегаралари - бу конфликтнинг давомийлиги, унинг бошланиши ва тугашидир. Конфликт бошланганлиги, давом этаётганлиги ёки тугаб бўлганлиги ҳақида хулоса қилиш вақтнинг у ёки бу дақиқасида конфликт иштирокчилари ҳаракатларига юридик баҳо беришға боғлиқ. Бу ҳолат айниқса конфликтға янгидан келиб қўшилган шахсларнинг ролиға тўғри баҳо беришда ўта муҳим.\

Конфликтнинг бошланиши иккинчи тарафға йўналтирилган таъсир ҳаракатнинг объектив (ташқи) ҳаракатлари билан бошланади, бунда иккинчи

тараф бу ҳаракатларнинг унга қарши йўналтирилганлигини тушуниши шарт ва шунда у ҳам қарши кураш бошлайди. Конфликтни бошланган деб ҳисоблаш учун камида учта шартнинг бўлиши шарт:

1. биринчи иштирокчи иккинчи иштирокчига, яъни ўз рақиби манфаатига зид равишда фаол ва онгли тарзда ҳаракат қилади; бу ерда ҳаракат деганда ҳам жисмоний ҳаракат, ҳам ахборот бериш (оғзаки нутқ, матбуот, телевидение ва б.) тушунилади;
2. иккинчи иштирокчи (рақиб) ушбу ҳаракатлар унинг манфаатларига қарши қаратилганлигини тушуниб етиши керак;
3. юқоридаги ҳолатлардан келиб чиқиб, иккинчи иштирокчи биринчи иштирокчига қарши қаратилган ва унга жавобан фаол ҳаракат-чораларни кўради. Шу дақиқадан бошлаб конфликт бошланган деб ҳисобланади.

Агар фақат биргина иштирокчи ҳаракат қилса (бир томонлама) ёки ҳаракатларини фикран режалаштирса (ҳаракатларини олдиндан ўйлаб режа тузса, рақиб ҳаракатларини тасаввур этса, бўлажак конфликтни қандай кечишини башорат қилса) - бу ҳолларда конфликт бўлмайди. Бироқ бўлғуси ҳаракатларни олдиндан режалаштириш конфликт учун пойдевор бўлиб ҳисобланиши мумкин, баъзи олимлар буни конфликт ривожланишининг латент (яширин) босқичи деб атайдилар. Бундай босқични ажратиб кўрсатиш халқаро аҳамиятдаги катта конфликтларни таҳлил қилиш учун муҳимдир. Собиқ Иттифоққа ҳужумни кўзда тутган «Барбаросс плани» ни Гитлер 1940 йилда тасдиқлаганда собиқ Иттифоқ билан Германия ўртасидаги ҳарбий конфликт ҳали бошланмаган эди, бу конфликтнинг латент босқичи бўлиб, очиқ конфликтнинг бошланиши 1941 йилнинг 22 июнига тўғри келган.

Халқаро муносабатлардаги конфликт фақат тарафларнинг қарама- қарши кураши сифатида биргина ҳарбий ҳаракатлардан иборат бўлиб қолмайди. Зўрлик воситаларисиз ҳал қилинадиган дипломатик конфликт, савдо, чегара, сиёсий конфликтлар бўлиши мумкин. Бироқ, ҳамма ҳолатда ҳам гап тарафларнинг ўзаро қарама-қарши ҳаракатларида (ҳеч бўлмаса сўз орқали курашиш) ҳақида боради. Шундай қилиб, конфликт доимо икки томонлама ёки кўп томонлама ҳаракат тарзида бошланади. қоида бўйича конфликт тарафлардан бирининг ҳаракати билан бошланади, бу эса кўп ҳолларда конфликт сабабчисини аниқлаш имконини беради.

Масалан, 1991йилдаги Ироқ ва Қувайт ўртасида бўлган конфликтнинг сабабчисини аниқлаш қийин бўлмаган. Ироқнинг қўшни мамлакатга нисбатан агрессив, босқинчилик ҳаракати БМТ ва бутун жаҳон ҳамжамияти томонидан салбий баҳоланган.

Россия ва МДҲ давлатларининг худудида XX асрнинг 90-йилларида бўлиб ўтган кўп сонли миллатларо конфликтларнинг сабабчисини аниқлаш эса қийинроқ. Дастлабки қадамларнинг ноаниқлиги, ҳаракатларнинг чалкашлиги, ўзаро айбловлар, ахборотларнинг холис эмаслиги конфликтни боришини

орқага суради, унинг тез ва асоратсиз тугашига тўсқинлик қилади, асл айбдорларни аниқланишини қийинлаштиради.

Конфликтни тугаши бир хил натижа билан юз бермайди. Конфликт тамом бўлиши (масалан, тарафларнинг келишуви билан), конфликтдан тарафлардан бирининг чиқиб кетиши ёки унинг йўқ қилиниши (уруш туфайли ёки жиноят содир этилишида) билан рўй бериши мумкин. Ниҳоят, конфликт тугатилиши ва унинг авж олишининг тўхтатилиши учинчи шахсларнинг аралашуви натижасида ҳам содир бўлиши мумкин. Масалан, айрим ҳолларда жиноий конфликтлар шу тариқа тугайди. Халқаро муносабатлар амалиёти халқаро конфликтларга барҳам бериш борган сари учинчи шахслар ҳаракатлари ва аралашуви асосида ҳал этилаётганлигини кўрсатмоқда (БМТ қўшинларини киритиш, дипломатик воситачилик ва б). Айтиш ўринлики, «БМТ тинчлик ўрнатиш мақсадида аралашининг бир неча турини фарқлайди. Хавф остида бўлганларга тирик қолиш учун воситаларни зудлик билан тақдим этишни мақсад қилиб қўйган инсонпарварлик ёки экстерн ёрдамдан ташқари аралашининг асосий категориялари қуйидагилар ҳисобланади:

тинчликсеварлик : адоватни тўхтатиш ва битимга эришиш мақсадида зарур бўлганда дипломатик, сиёсий ва ҳарбий чоралардан фойдаланган ҳолдаги аралашув;

тинчликни қўллаб-қувватлаш: битимнинг бажарилишини зарур бўлса куч ишлатиш йўли билан таъминлаш ва кузатиш;

тинчликни барпо этиш : узоқ муддатга мўлжалланган барқарорлик ва адолатни таъминлаш мақсадида конфликт сабаблари ва ўтмиш аразларини йўқотиш бўйича дастурни амалга ошириш¹.

Шундай қилиб, конфликтнинг тугатилиши деб барча қарама-қарши курашувчи томонларнинг ўзаро ҳаракатларининг тўхтатилишига айтилади.

Конфликтнинг ички тизим чегаралари - ҳар қандай конфликт муайян тизим ичида: оилада, хизматдошлар гуруҳида, давлатда, халқаро ҳамжамиятда бўлади. Ички тизим алоқалари мураккаб ва турличадир. Бир тизимга кирувчи тарафлар ўртасидаги конфликт жуда чуқур, кенг кўламли ёки қисман ва чекланган бўлиши мумкин. Давлатлараро конфликтларда кескинлашган ўзаро муносабатларнинг ёйилиб кетиши, тарқалиш хавфи фақат ҳудудда эмас, шунингдек ижтимоий, миллий, сиёсий жиҳатдан ҳам кучайиши ҳамда бундай конфликт жамиятнинг энг кенг қатламларини ҳам қамраб олиши мумкин.

Конфликтнинг ички тизим чегараларини аниқлаш унинг барча иштирокчиларининг ичидан айнан конфликтлашувчи тарафларни аниқ ажратиб олиш билан узвий боғлиқдир. Бевосита қарама-қарши курашувчи тарафлардан ташқари конфликт иштирокчилари бўлиб конфликтга тўғридан-тўғри аралашмаган унинг қизиқтирувчилари, ёрдамчилари, ташкилотчилари каби шахслар, шунингдек, конфликтлашувчи шахсларнинг маслаҳатчилари,

тарafdорлари ва рақиблари, ҳакамлик судьялари ҳам бўлишлари мумкин. Бу шахслар ёки ташкилотларнинг барчаси тизим элементлари саналади. Шундай қилиб, тизимдаги конфликт чегаралари унга жалб этилган иштирокчилар доирасининг катта-кичиклиги билан белгиланади. Конфликтнинг ички тизим чегараларини аниқлаш бўлаётган жараёнларга таъсир қилиш, хусусан, тизимни бузилишдан сақлаш учун муҳимдир.

Конфликт ва консенсус ҳар қандай ҳуқуқ тизимининг икки муҳим жиҳати ҳисобланади. Моҳиятига кўра, юридик сиёсат конфликтлар бўлган жойда бошланади.

Ҳуқуқшуносликнинг муҳим вазифаларидан бири конфликтларни ҳал этиш воситалари сифатида институтлар ва тартибларни, шунингдек, сиёсий ва ҳуқуқий тизимни ислоҳ қилиш усулларини ўрганишдир.

Назарий фикр ва амалиётнинг бу масалаларни кўриб чиқишга, консенсус нуктаи назаридан ижтимоий аҳамиятли қарорларни қабул қилиш механизмини топишга, яъни конфликтларни ҳал этишга манфаатдор бўлган барча томонлар эришган барқарор келишувга асосланган бундай ёндошувни ахтаришга тайёр эмаслиги кўринади.

Энг аввало шуни таъкидлаш керакки, консенсус принципи қонуннинг ҳозирги замон назарияси ва ҳуқуқни тушуниш билан боғлиқ барча муаммоларни замонавий изоҳлашга бўлган янги ёндошувларни очиқ беради. Фаншунослик атамасидан фойдаланиб шуни айтиш керакки, қонун, қонун чиқарувчи фаолиятнинг ижтимоий омиллари, қонунни амал қилиш механизми ва унинг самарадорлиги шартлари каби асосий юридик институтларни парадигматик тушунишнинг алмашуви юз бермоқда.

Ижтимоий-ҳуқуқий борлиқдаги туб ўзгаришларни акс эттирувчи янги юридик тафаккурнинг асослари шаклланмоқда.

Консенсус - коллегиял тартибда қарор қабул қилиш принципи, вето ҳуқуқининг акси бўлган принципдир. Вето - бу қонунчилик ёки бошқа актни муҳокама қилиш иштирокчиларидан бирининг қарор қабул қилишини тақиқлаш ҳуқуқидир. Консенсус, аксинча, турли нуктаи назарларни келиштириш, компромисс, ҳамкорлик асосида ижобий қарорлар қабул қилишни талаб этади. Бундай ёндошувга кўра ҳуқуқ ва қонунга жамиятда юридик консенсусга эришиш нуктаи назаридан қараш мумкин. Айнан манфаатларни келиштириш (мувофиқлаштириш) ҳуқуқ тизимининг иерархиясида қонун устуворлиги ва давлатнинг ҳуқуқ тадбиқ этиш фаолияти учун қулай шарт-шароитларнинг асосий негизи ҳисобланади.

5.2. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро конфликтлар. *Юридик консенсус.* Сиёсий ва юридик маънодаги консенсус турлича изоҳланади. Консенсус сиёсий маънода – бу кўпчилик фикри, низоли масалалар бўйича умумий келишув шакли; умумий фикр бўлса, юридик маънода - икки муҳим принцип: қарорни

қабул қилишда иштирок этганларнинг кўпчилиги томонидан унинг қўллаб-қувватланиши ва иштирокчиларнинг биттаси томонидан ҳам қарорнинг қабул қилинишига билдирилган эътирознинг йўқлигига асосланган қарорни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш усулидир.

Демак, консенсус - бу яқка тартибдаги келишув эмас, негаки қарорни қабул қилиш жараёни барча қатнашувчиларнинг позициялари тўла мувофиқ келишини эмас, балки фақат тўғридан-тўғри эътирозларнинг йўқлигини талаб қилади ва бетараф йўлни тутишга йўл қўяди (овоз беришда бетараф бўлганлар).

Консенсусни бундай тушуниш фақат давлатлараро муносабат-ардагина эмас, шу билан бирга ички жараёнларни таҳлил этишда ҳам қўлланилади. Бу ҳолда консенсусни икки хил маънода фарқлаш қабул қилинган, тор маънода - муайян конфликтлар ва низоларни сиёсий ҳал қилиш усули сифатида ва кенг маънодаги консенсус - умумсиёсий маънода, бошқача қилиб айтганда фуқаролик тотувлиги деб ҳам номланади.

Демократик жамият - бу тенг имкониятлар жамиятидир. Ижтимоий фикр жамият барча аъзоларининг фикрларидан шаклланади. Ҳар қандай масалани ҳал қилишда барча мавжуд нуқтаи назарлар аниқланиши, муҳокама қилиниши, кўриб чиқилиши ва ҳисобга олиниши лозим. «Тарафдор» ва «қарши» овозларни механик ҳисоблаш принципига асосланган овозга қўйиш тизими жамиятнинг бўлинишига олиб келади. Унинг асосий камчилиги озчилик фикрини фактик эътиборга олмаслик ҳисобланади. Кўпчилик тазйиқи (диктати) демократиянинг асосий жиҳатларидан бири бўлган адолатлиликни бузади. Чунки, демократиянинг вазифаси фуқароларнинг эрк-хоҳишларини жамиятнинг ягона эрки сифатида қайта шакллантиришдир. Кўпчиликнинг чекланмаган ҳокимияти хавфли оқибатларини келтириб чиқариши мумкин. Ўз манфаатларини амалга ошириш шарти сифатида ўзгаларнинг манфаатини тан олиш консенсуснинг асосий қондасидир.

Ҳозирги замон жамиятида консенсус одатда шахс эркинлигини, унинг кадриятлари ва манфаатларини тан олинишига асосланади. Конфликтнинг олдини олиш, албатта, содир бўлган конфликтни тўхтатиш ёки ҳал қилишдан кўра фойдали ва мақсадга мувофиқдир. Шу сабабли жамият ва давлатнинг асосий куч-қайрати конфликтларни олдини олишга қаратилган бўлади. Бу асосан ижтимоий манфаатлар ва кадриятларга, фуқароларнинг мулки, соғлиғи, ҳаётига хавф туғдирувчи давлатлараро ва криминал конфликтлар билан боғлиқ. Давлатлараро конфликтларнинг олдини олишга БМТнинг Хавфсизлик Кенгаши ва Бош Ассамблеяси каби органлари, шунингдек, ҳудудий ҳарбий-сиёсий ташкилотлар доимо эътиборни қаратиб келадилар.

Шу билан бирга конфликтларни олдини олишнинг самарадорлиги ҳозирги кунда юқори эмас.

Бу ҳол шу билан изоҳланадики, конфликтга унинг илк босқичида, айниқса, латент босқичида четдан аралашуш каби тўсиқларга учрайди. Бир томондан бундай аралашув ижтимоий фойдали, кўпинча зарур ва ҳар қандай ҳолда ҳам натижалли бўлади.

Бошқа томондан эса, конфликт кўпинча томонларнинг хусусий иши деб

хисобланади. Бошқа шахсларнинг хусусий ишларига аралашмаслик нуқтаи назаридан ўз таъсирини ўтказиш, томонларни ярашишга ёки муайян ҳатти-ҳаракатларни бажаришга мажбурлаш нотўғри, ноахлоқийдир. Шу сабабли конфликт шахсий (гуруҳий) муносабатлар доирасидан чиқиб кетиб, ўз фаоллиги кўлами, объектига кўра бошқа томонларнинг ҳаётий манфаатларига дахлдор ижтимоий аҳамиятга эга ҳодисага айланиш вақтидагина конфликтга аралашиб мумкин.

Конфликтнинг олдини олиш қарама-қаршилик вужудга келгунга қадар конфликт элементларига: иштирокчиларига, уларнинг ҳаракатлари мотивларига, объектларига, фойдаланадиган кучлари ва воситаларига таъсир кўрсатишдир. Шу боис конфликт характериға қараб уни олдини олиш фаолияти турлича бўлиши мумкин.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1- мавзу. Сиёсий конфликтологиянинг умумий муоаммолари.

1. Конфликтология фани нимани ўрганади.
2. Сиёсий конфликт ижтимоий ҳодиса сифатида.
3. “Сиёсий конфликт” тушунчасининг мазмун-моҳияти.
4. Конфликтни бошқариш ва назорат қилиш технологиялари.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Буёқ келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.
2. Жумаев Р.З. Стратегик таҳлил асослари. Тошкент. Академия, 2007.
3. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность [Электронный ресурс] : Хрестоматия / М. 2009.
4. Арифхонов Ш.Р. и др. «Центральная Азия: геэкономика, геополитика, безопасность». –Т.: «Шарқ», 2002.
5. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. М.: Аспект Пресс, 2007;
6. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.:МАУП, 2013.
7. ; Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. Высш. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.;
8. Атоян А.Д. Конфликтология. Москва, 2005;
9. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. М., 2011;
10. Ратников В.П. Конфликтология. Вопросы и ответы. М., 2014.

IV. Электрон таълим ресурслари

11. www.Ziyonet.Uz

12. www.edu.Uz
13. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
14. www.nuuz.uz
15. www.bimm.uz

**2-мавзу: Сиёсий низоларнинг динамик турлари ва ўзгариши.
Сиёсий низоларнинг мафкуравий омили.**

1. Сиёсий низоларнинг динамикаси, турлари ва ўзгариши.
2. Сиёсий низоларнинг мафкуравий омили.
3. Этносиёсий конфликтлар.
4. Конфликтнинг юзага келиш, ривожланиш ва яқунловчи босқичлари.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Буёқ келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.
2. Жумаев Р.З. Стратегик таҳлил асослари. Тошкент. Академия, 2007.
3. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность [Электронный ресурс] : Хрестоматия / М. 2009.
4. Арифхонов Ш.Р. и др. «Центральная Азия: геэкономика, геополитика, безопасность». –Т.: «Шарқ», 2002.
5. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. М.: Аспект Пресс, 2007;
6. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.:МАУП, 2013.
7. ; Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. Высш. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.;
8. Атоян А.Д. Конфликтология. Москва, 2005;
9. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. М., 2011;
10. Ратников В.П. Конфликтология. Вопросы и ответы. М., 2014.

IV. Электрон таълим ресурслари

11. www.Ziyonet.Uz
12. www.edu.Uz
13. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
14. www.nuuz.uz
15. www.bimm.uz

3-мавзу: Сиёсий конфликтларнинг психологик омили. Ижтимоий конфликтлар ва сиёсий инқилоблар.

1. Сиёсий конфликтларнинг психологик омили.
2. Ижтимоий конфликтлар ва сиёсий инқилоблар.

3. Сиёсий конфликтлар ва терроризм.
4. Сиёсий конфликтларни ҳал қилиш технологиялари.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.
2. Жумаев Р.З. Стратегик таҳлил асослари. Тошкент. Академия, 2007.
3. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность [Электронный ресурс] : Хрестоматия / М. 2009.
4. Арифхонов Ш.Р. и др. «Центральная Азия: геэкономика, геополитика, безопасность». –Т.: «Шарқ», 2002.
5. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. М.: Аспект Пресс, 2007;
6. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.:МАУП, 2013.
7. ; Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. Высш. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.;
8. Атоян А.Д. Конфликтология. Москва, 2005;
9. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. М., 2011;
10. Ратников В.П. Конфликтология. Вопросы и ответы. М., 2014.

IV. Электрон таълим ресурслари

11. www.Ziyonet.Uz
12. www.edu.Uz
13. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
14. www.nuuz.uz
15. www.bimm.uz

4-мавзу: Сиёсий конфликтология ва халқаро муносабатларнинг муаммолари. Халқаро конфликтларнинг типологияси ва моҳияти.

1. Сиёсий конфликтология ва халқаро муносабатларнинг муаммолари.
2. Халқаро конфликтларнинг типологияси ва моҳияти.
3. Халқаро конфликтларнинг ривожланиши жараёни ва тузилиши.
4. Қуролли конфликтлар ва халқаро хавфсизлик.
5. Халқаро конфликтларни тартибга солишнинг йўллари ва шакллари.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.
2. Жумаев Р.З. Стратегик таҳлил асослари. Тошкент. Академия, 2007.

3. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность [Электронный ресурс] : Хрестоматия / М. 2009.
4. Арифхонов Ш.Р. и др. «Центральная Азия: геэкономика, геополитика, безопасность». –Т.: «Шарқ», 2002.
5. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. М.: Аспект Пресс, 2007;
6. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.:МАУП, 2013.
7. ; Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. Высш. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.;
8. Атоян А.Д. Конфликтология. Москва, 2005;
9. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. М., 2011;
10. Ратников В.П. Конфликтология. Вопросы и ответы. М., 2014.

IV. Электрон таълим ресурслари

11. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
12. www. edu. Uz
13. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
14. www. nuuz.uz
15. www.bimm.uz

5-мавзу: Халқаро конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилишда музокара жараёнининг роли. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро конфликтлар.

1. Халқаро конфликтларни тинч йўл билан ҳал қилишда музокара жараёнининг роли.
2. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро конфликтлар.
3. Қуролли конфликтларни ҳуқуқий тартибга солиш.
4. Конфликтларни ва инқирозларни ҳал этишда халқаро ташклотларнинг роли.
5. Жаҳон сиёсатида барқарорлик ва тинчлик омили.

АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.
2. Жумаев Р.З. Стратегик таҳлил асослари. Тошкент. Академия, 2007.
3. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность [Электронный ресурс] : Хрестоматия / М. 2009.
4. Арифхонов Ш.Р. и др. «Центральная Азия: геэкономика, геополитика, безопасность». –Т.: «Шарқ», 2002.
5. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. М.: Аспект Пресс, 2007;

6. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2013.
7. ; Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. Высш. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.;
8. Атоян А.Д. Конфликтология. Москва, 2005;
9. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. М., 2011;
10. Ратников В.П. Конфликтология. Вопросы и ответы. М., 2014.

IV. Электрон таълим ресурслари

11. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
12. www. edu. Uz
13. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
14. www. nuuz.uz
15. www.bimm.uz

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Мини-кейс 1.

«Сиёсий конфликтларнинг манбаларидан бирини қиёсий таҳлил этиши»

Марказий Осиёда азалдан кўплаб динлар мавжуд бўлган. Бир неча асрлар давомида уларнинг вакиллари бу тинч-тотув умр кечирганлар. Бизларга мазкур динларнинг ёзма, оғзаки ва меъморий манбалари етиб келган. Улардан юртимиздаги ёшларни одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этадиган, диний бағрикенглик руҳида тарбия этиш учун фойдаланилади.

Жамоатчилик орасида ва айниқса, ёшлар ўртасида диний бағрикенгликни тарғиб этиши ва унда керакли самарани олиши учун мазкур динларнинг манбаларидан нималарни мисол тариқасида келтирар эдингиз?

Мини-кейс 2.

«Турли динларга мансуб талабалар ўртасида диний масалада низо, тушунмовчилик юзага келди. Сизни уни бартараф этиши учун таклиф этишди»

Тортишиб қолган талабаларнинг бири мусулмон, иккинчиси христиан. Уларнинг ҳар бири ўз динини ҳақ деб билади. Ўзбекистон қонунчилигида баён этилган виждон эркинлиги тўғрисидаги масалардан хабарсиз. Шунингдек ўз фикрларини диний нуқтаи назардан ҳам жўяли асослаб бера олганлари йўқ. Тортишув ҳамон даврм этмоқда.

Ҳакам сифатида сўзни нимадан бошлар эдингизу нима билан хулоса қилган бўлардингиз?

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1. Конфликтология фани: предмети, функцияси ва аҳамияти.
2. Конфликтни тизимли-структур таҳлили.
3. Конфликтларни таҳлили қилиш босқичлари.
4. Конфликтологиянинг асосий йўналишларини кўрсатинг ва уларга қиёсий тавсиф беринг.
5. Конфликтларни тизимли-функционал таҳлили.
6. Конфликтларни таҳлили қилиш босқичлари.
7. Хорижий психологияда конфликт муаммоси (психоаналитик ёндошув ҳамда социотроп этологик ёндошувларнинг қиёсий таҳлили).
8. Конфликтларни тадқиқ этишнинг методологик тамойиллари.
9. Конфликтларни таҳлил қилиш босқичлари.
10. Ғарб социологиясида конфликт муаммоси (Социал дарвинизм, конфликтнинг функционал назарияси, жамиятнинг конфликтли модели назарияларининг қиёсий таҳлили).
11. Сиёсий конфликтлар: моҳияти, функцияси ва структураси.
12. Конфликтларни таҳлили қилиш босқичлари.
13. Ғарб политологиясида конфликт назарияси (Сиёсий гуруҳлар назарияси).
14. Конфликтларни тизимли-информацион таҳлили.
15. Конфликтларни таҳлили қилиш босқичлари.
16. Ғарб политологиясида конфликт назарияси (Сиёсий барқарорлик назарияси).
17. Конфликтларни тизимли-вазиятий таҳлили.
18. Конфликтларни таҳлили қилиш босқичлари.
19. Ғарб политологиясида конфликт назарияси (Этносиёсий назариялар).
20. Конфликтларни тизимли-генетик таҳлили.
21. Конфликтларни таҳлили қилиш босқичлари.
22. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар фани: предмети, функцияси ва аҳамияти.
23. Ҳалқаро конфликтлар ва сиёсий фанларнинг ривожланиши ва долзарб муаммолари.
24. Замонавий ҳалқаро конфликтларнинг ўзига хос хусусиятлари.
25. Ҳалқаро конфликтларни ўрганишнинг асосий ёндашувлари.
26. Конфликтологик амалиётларни назарийлаштиришнинг замонавий муаммолари (ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар мисолида).
27. Ғарб политологиясида конфликт назарияси (Сиёсий барқарорлик назарияси).
28. Конфликтларни тизимли-вазиятий таҳлили.
29. Конфликтларни таҳлил қилиш босқичлари.
30. Конфликтларни тизимли-генетик таҳлили.
31. Конфликтни тизимли-структур таҳлили.
32. Ҳалқаро конфликтлар тузилиши ва вазифалари (масалан Л. Козер назарияси мисолида).
33. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар асосий кўринишлари ва турлари.

34. Минтақавий конфликтларни вужудга келишининг асосий сабаблари (иқтисодий).
35. Минтақавий конфликтларни вужудга келишининг асосий сабаблари (маданий - психологик).
36. Минтақавий конфликтларни вужудга келишининг асосий сабаблари (диний).
37. Ҳалқаро конфликтларни вужудга келтирувчи асосий омиллар.
38. Ҳалқаро конфликтлар эскалацияси ва дескалацияси.
39. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтларнинг сиёсий муносабатларда тутган ўрни ва роли.
40. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар сиёсатнинг инструменти сифатида.
41. Конфликтли ҳатти - ҳаракат стратегиясини амалга оширишнинг тактик усуллари.
42. Конфликтларни бошқариш: тузилиши ва босқичлари.
43. Ҳалқаро конфликтларни тартибга солиш бўйича илмий тадқиқодларни шаклланиши ва ривожланиши.
44. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар бартараф этишда сиёсий фанларнинг роли.
45. Ҳалқаро конфликтларни бартараф этишнинг ўзига хос жиҳатлари (инструментлари, йўналишлари, тактика ва стратегиялари).
46. Турли ҳил сиёсий тизим ва тартиботларда конфликтларни бартараф этишнинг ўзига хос йўналишлари ва усуллари.
47. Конфликтларни бартараф этиш стратегиялари ва услублари.
48. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар бартараф этишда музокараларнинг моҳияти, кўриниши ва функциялари.
49. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар бартараф этишда музокараларнинг босқичлари ва олиб бориш технологиялари.
50. БМТ ҳавсизлик кенгаши фаолияти тамойиллари.
51. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар бартараф этишда учинчи томоннинг роли ва унинг кўринишлари.
52. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар бартараф этишда минтақавий ташкилотларнинг роли (ЕҲҲТ).
53. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар бартараф этишда ҳалқаро ташкилотларнинг роли (БМТ).
54. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар бартараф этишда минтақавий ташкилотларнинг роли (ШҲТ).
55. Ҳалқаро ва минтақавий конфликтлар бартараф этишда сиёсий етакчилар ва фуқаролик жамиятларининг узаро ҳамкорлигининг ўзига хос жиҳатлари.

VII. ГЛОССАРИЙ

Аболиционизм – у ёки бу қонунни бекор қилишга интилувчи ижтимоий ҳаракат. Бу ҳаракат XVIII аср боши XIX асрнинг биринчи ярмида АҚШда кул

савдоси ва кулчиликка қарши ҳамда уни бекор қилиш учун кураш даврида кенг намоён бўлди.

Абсолютизм – чекланмаган монархия, давлат бошқаруви шакли бўлиб унда сиёсий ҳокимият яхлит ҳолда бир кишининг қўлида – қиролда бўлади. Давлат ҳокимиятининг ниҳоят даражада марказлаштирилганлигини изоҳлайди.

Автократия – давлат бошлиғи чекланмаган ҳокимиятга эга бўлган бошқарув. Ушбу тушунча ҳозирги давр луғатларида ҳокимиятга даъвогарлик қилувчи шахс, гуруҳнинг чекланмаган сиёсий ҳукмронликка интилиши сифатида ифодаланган.

Авторитаризм – (лотинга “authorities” – обрў, нуфуз ва эътибор) давлатни бошқариш усулларида бири. Якка шахснинг давлатнинг ўз таъсири, обрўси, ташкилотчилиги, шижоати, жамиятни яхши билими асосида бошқариши. Авторитаризм, одатда, жамият ўз тараққиётининг мураккаб, қалтис ва масъулиятли давларини бошидан кечираётган паллаларда сахнига чиқади. XX асрда авторитаризм асосан салбий маънода намоён бўлди. Ҳозирги давр авторитаризмига ҳарбий-полиция фашистик тартиботлар “казармали коммунизм” шунингдек сталинизм киради.

Агрессия – бир давлат томонидан иккинчи давлатга нисбатан территорияни қўлга киритиш, унинг мустақиллигини йўқ қилиш ёки чеклаш, аҳолисини бўйсундириш мақсадида ҳар қандай куч ишлатиш, тўғридан-тўғри курашни агрессия – (босқинчилик).

Анархизм – жамиятни давлат ҳуқуқ ва институционал бошқарувнинг барча шаклларида бутунлай воз кечишга чақирувчи фалсафий, ижтимоий-сиёсий оқим. Анархистик ғоялар қадимги дунё ва ўрта асрларда ҳам учрайди. Давлатнинг ролини бегоналаштиришга қарши танқидий фикрлар Лао УЗИ, Аристинг қарашларида учрайди. Аммо анархизмнинг назарий жиҳатдан шаклланиш даври XVIII аср охирига тўғри келади. Анархизм давлатни юқоридан қўйишга қадар ташкил этишнинг барча шаклларида қарши чиқади. Бизнинг кунимизда анархизм ғоялари бир қатор фалсафий, ижтимоий-сиёсий концепцияларга (масалан, “Янги сўллар”, “Яшиллар”, “сўл равикаллар” қарашларида) таъсир кўрсатмоқда.

Аннексия – зўрлик йўли (босиб олиш) билан бир давлатнинг, бошқа давлат, халқни босиб олиниши ва бошқа давлат чегарасида мажбуран ушлаб турилиши, мустамлакага айлантирилиши. Аннексия шароитида давлат чегаралари зўрлик йўли билан халқ иродаси ҳисобга олинмаган ҳолда ўтказилади бу халқаро ҳуқуқ қоидалари ва БМТ уставига тўғри келмайди. **Антисемитизм** – ирқий шовинизмнинг энг кескин шаклларида бири, еврей миллатини тақиб этиш ва унга душманларча муносабатда бўлган мафкура ва сиёсат. Фашистлар Германиясида антисемитизм давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Антисемитизм халқаро ҳамжамият томонидан қораланган.

Апартеид – (африкаанс тилидан олинган бўлиб – алоҳида яшаш маъносини англатади). Мамлакат аҳолисининг бутун гуруҳларини ирқига қараб, кескин тенгсизлик ҳолати солувчи сиёсий, фуқаролик ва ижтимоий-

иктисодий ҳуқуқлардан махрум этувчи ирқий __ этишнинг энг жирканч шаклларида бири.

Абсентеизм – (лот. қатнашмаслик) сиёсий иштирокдан бош тортиш, сиёсий лоқайдлик. У қуйидаги сабабларга кўра вужудга келиши мумкин: шахсда сиёсий маданият етарлича шаклланмагани; гуруҳга мансублик хиссининг йўқотилиши ёки умуман бўлмаганлиги; сиёсий институтларга ишончсизликнинг ниҳоятда кучлилиги; ҳокимиятга таъсир эта олмаслик хисси; ҳаётдан мамнунлик. Яъни абсентеизм ҳаётнинг ижтимоий-сиёсий шароитларидан ўта даражада қониқмаслик ёки ўта қониқиш натижаси бўла олади. Шунга кўра у ҳокимият ижтимоий мададан махрумлигини ёки сиёсий барқарорликни англантиши мумкин.

Абсолютизм – (лот. мутлоқ, шубҳасиз) мутлоқ ҳокимият, мустабид ҳокимият маъноларини англатади. Абсолютизм – бир кишининг (подшо, султон, император) қонун билан чекланмаган мутлоқ ҳокимиятига асосланган давлат тузуми. Абсолютизм Франция ва Англияда XVII асрда, Японияда XVIII аср бошларида, Туркия, Мисрда XIX аср охирида мавжуд бўлган. Бу турдаги давлатда ҳокимият бир киши қўлида тўпланган, давлат улкан бюрократик аппарат (давлат муассасалари), мунтазам армия, суд, полиция ёрдамида идора қилинади. Ўрта Осиё ҳудудида 1917 йил инқилобигача мавжуд бўлган хонликлари Абсолютизмга киритиш мумкин.

Агрессия – (лот. босиб олиш) тажовуз, босқинчилик, бир ёки бир неча давлатнинг бирор давлат, халқ сиёсий мустақиллиги ва суверенитетига қарши харбий кучни ноқонуний тарзда қўллаши. Агрессия тўғридан-тўғри, бавосита, қисман амалга оширилиши мумкин. Ҳар қандай вазиятда у кескинлик ортиши, қурбонлар, сиёсий в.б. вазиятларнинг нобарқарорлашувига олиб келиши мумкин. Халқаро ҳуқуқда агрессия учун халқаро ҳуқуқий жавобгарлик таъминли амал қилади.

Адаптация сиёсий – (лот. мослашиш) сиёсий тизим, сиёсий тузилмаларнинг атроф-муҳит талабларига мослашиши жараёни. У сиёсий тизим олдида турган вазифалар ўзгариши, янги мақсадлар аниқланиши, муаммоларни ҳал қилиш учун янги ёндошувлар ишлаб чиқилишида намоён бўлади.

Актор – (лот. арбоб) агент, сиёсий ҳаётда тўғридан-тўғри ёки бевосита иштирок этувчи сиёсий субъект. Шахслар, гуруҳлар, партиялар, синфлар, давлатлар в.х. ҳам актор бўла олади.

Альтернатива – (лот. иккисидан бири) бир-бирини истисно этувчи имкониятларнинг ҳар бири; мавжуд икки ёки бир неча имкониятдан бири, муқобиллик.

Альянс – (фр. иттифоқ) умумий мақсадларга эришиш ниятида айрим шахслар, сиёсий партиялар ёки давлатларнинг бирлашуви, иттифоқи.

Антиномия – (фр. қонунга қарши) бир хил даражага асосланган ва тўғри деб эътироф этиладиган, лекин қарама-қарши ҳукмлар тўқнашуви.

Антисеммитизм – ирқий айирмачилик ва миллий низони авж олдиришига уринувчи миллатчиликнинг энг кескин кўринишларидан бири. Яҳудий миллатига мансуб шахсларга нисбатан душманлик муносабати ва таъқибни тарғиб қилувчи мафкура ва сиёсат. Шакллари: сегрегация, дискриминация,

геноцид.

Антогонизм – (гр. кимгадир қарши курашаман) мурасасиз қарама-қаршилиқлар.

Апатия сиёсий - (гр. ҳиссизлик) сиёсий воқеликка нисбатан шахсда ҳиссий бефарқлик, лоқайдлик билан белгиланувчи ҳолат. У сиёсий манфаатлар ва сиёсий фаолиятга жалб этувчи турткилар кучсизланганда ёрқин намоён бўлади, инсон сиёсатга таъсир эта олиш имконияти ва қобилиятини йўқотиши натижасида вужудга келади.

Артикуляция – (лот. бўғин-бўғин, тушунарли сўзлаш) сиёсий тизим функцияси. У қарор қабул қилувчи ташкилотларга талабларни баён этиш вазифасини бажаради. Демократик сиёсий тизимларда бу вазифани – манфаат гуруҳлари, сиёсий партиялар, парламент; авторитар сиёсий тизимларда – корпоратив институтлар бажаради.

Архетип – (гр. ибтидо) жамоа ботиний онгида яширин маданий стереотиплар. У бевосита тарзда ҳулқ-атворимизга, танловимизга таъсир кўрсатади.

Сиёсий банкротлиқ – алоҳида сиёсий етакчи, сиёсий партия, давлат ҳукмрон доираларининг муваффақиятсизликка учраши, ўз ваъдаларининг устидан чиқа олмаганлиқлари, инқирозга учраган сиёсатни тубдан қайта ўзгартириш, омманинг сиёсий ишончини қозонган сиёсий етакчилар билан ўзгартириш ва ҳ.к.

Большевизм – сиёсий йўналиш, шунингдек, сиёсий фаолиятнинг сиёсий технология, усул ва йўллари. Ленинча большевизм (яъни неობольшевизм) россия социал-демократик ҳаракатининг сўл оқимини англатади. Кейинчалик у аҳолига нисбатан зўравонликка асосланган технология йўлини тутган сўнг коммунистик Партия фаолиятига айланган.

Байналминалчилик – (интернационализм, арабча “байналминал” - миллатлараро) жаҳондаги барча миллат ва элатларнинг тенглиги, ҳамжиҳатлиги назарияси ва амалиёти. Инсоният тарихи турли миллатлари ва элатлари орасида иқтисодий, сиёсий, маданий ва маънавий алоқалар ўрнатилиб, уларнинг тобора мустаҳкамланиб бориши жараёнидир. Бундай муносабатларсиз ижтимоий тараққиёт амалга оймайди. Байналминалчилик миллатчилик ва миллий бикикликнинг хато ва камчиликларини очиб ташлаш жараёнида вужудга келади. Байналминалчилик умуминсоний воқеа бўлиб, давлатлар ўртасидаги чегаралар ва турли тўсиқлар барчага путр етказмаслиги кераклигини таснифлайди.

Биржа – (лотинча “bure” - ҳамён) стандартлар, яъни андозалар ёки намуналар бўйича сотиладиган оммавий товарларнинг мунтазам фойдаланадиган савдо шаклларида бири бўлиб, товар биржаси, қимматбаҳо қоғозлар (акциялар, облигациялар ва бошқалар) биржаси, фонд биржаси, валюта, яъни чет эл пуллари биржачи ва шу каби турларга бўлинади. Биржа мунтазам иш олиб борувчи улгуржи бозорнинг энг ривожланган шакли бўлиб, унда товарлар, стандартлар бўйича алмаштирилади, қимматбаҳо қоғозлар ва валюта сотилади. Биржанинг ярмаркадан фарқи шундаки, товарларни сотиш чоғида мавжуд товарлар юзасидан битишувлар амалга оширилмайди.

Божхона – давлат чегарасидан ўтадиган ва ўтказиладиган мол-мулклар ҳамда транспорт воситаларини назорат қилувчи, шунингдек, юк эгаларидан белгиланган тартибда (пошлина) ва бошқа йиғимларни ундирувчи давлат муассасаси. Божхона давлатнинг иқтисодий манфаатларини муҳофаза қилувчи органларидан биридир.

Бозор иқтисодиёти – жамият тараққиётини тезлаштирувчи иқтисодий алоқалар мажмуи. Бозор иқтисодиёти моҳияти шундан иборатки, у барча жамият аъзоларини ишлаб чиқариш ва истеъмол орқали доимий иштирокчиларига айлантиради. Шу боисдан бозор иқтисодиёти ишлаб чиқаришнинг кун сайин такомиллашувига, маҳсулот сифатининг яхшилашиб боришига, миқдорнинг эса кўпайишига сабабчи бўлади.

Бюрократизм – қоғозбозлик, сансоларлик, ишнинг моҳиятига чуқур ёндашмаслик, бюрократизм ҳокимиятнинг (муассаса хизматчиларнинг) халқ оммасидан ажралиб қолган вазиятда вужудга келади. Бюрократизм – бу ижтимоий бошқарув шакллари, далилларни бузиб кўрсатиш, бир шахс ёки ижтимоий гуруҳ манфаатлари йўлида давлатчиликни бузиб кўрсатилиши. Энг кенг ривожланган ва ифодаланган шакллари давлат бошқаруви соҳасида амал қилади.

Волюнтаризм – (лотинча “volentare” - ирода) –

1. Фалсафада волюнтаризм идеалистик оқимлардан бири бўлиб иродани борлиқнинг энг юқори тамойили деб қарайди.
2. Психологияда волюнтаризм иродани инсон руҳий ҳаётининг асосий омили деб қарайди.
3. Сиёсатда волюнтаризм ҳақиқий, инсон онгидан мустақил равишда мавжуд бўлган қонуниятларни инкор қилиб, имконият ва шароитларни эътиборга олмаган ҳолда шахснинг ўз субъектив иродаси орқали фаолият кўрсатишдир.

Виждон эркинлиги – бу фуқароларнинг ҳар қандай динга эътиқод қилиши ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқидир. “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” – БМТ томонидан 1948 йилда қабул қилинган халқаро ҳуқуқий ҳужжатдир. Бу ҳужжатда инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, ҳаёт кечиришини таъминлайдиган ҳуқуқ ва эркинликлари белгиланган.

Геосиёсат – (юнонча “geo”-ер ва “politike”-давлатни бошқариш санъати.) – давлатлар ташқи сиёсатини амалга оширишга географик омиллар (давлат эгаллаб турган ҳудуднинг қулайлиги ёки ноқулайлиги, катта ёки кичик эканлиги, тупроғининг серҳосиллиги, тоғ ва дашту-чўлларнинг кўп-камлиги ва ҳ.к.)га алоҳида урғу бериш геополитика назариясига биноан миллатларнинг ва давлатнинг табиати, географик жойлашганлигига боғлиқ.

Геосиёсат глобаллашувидан фойдаланиб XVII-XIX асрларда мустамлакачи давлатлар ўз босқинчилик сиёсатини амалга оширдилар. XV асрда фашистлар германияси, Япония ва шўро истебдод давлати геосиёсий сиёсатни амалга оширди.

Ҳозирги замон геосиёсати жаҳон ва ҳар бир давлат сиёсатда етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Лекин ҳозирги замон сиёсати тинчлик, ҳамкорлик, яратувчанлик сиёсатини амалга оширишга қаратилган, умумжаҳон

демократияси, халқлар тенглиги жамоатчиларига суянади.

Глобаллашув – лотинча “глоб” сўздан олинган бўлиб, айти уни “Думаликлашув” деб таржима қилиш мумкин. Ер шарининг, ер қуррасининг фан техника ютуқлари туфайли инсоният ихтиёридаги худди бир бутун шарга, қуррага айланишини тушунтириш учун ишлатилади.

Глобаллашувнинг ижобий томони шундан иборатки, у халқларнинг, давлатларнинг, миллий мадания ва иқтисодиётининг яқинланишини тузлаштиради, уларнинг ривожланиги учун янги имкониятлар очади. Унинг салбий томони шундан иборатки майда, қоқоқ, этик гуруҳлар ва мамлакатларнинг маданияти, тили урф – одати қуяйиб бораётган глобаллашув жараёнларида қайта миллатлар, йирик минглаб маданиятлар, бой тиллар билан рақобатлана олмай ўз – ўзидани жтимоий – иқтисодий, инсоний – забоний ҳаётдан четга чиқиб келади. Бундай шароитда ҳар бир онгли фуқаронинг вазифаси – ўз миллатининг рақобатбардошлигини кўрсатиш, бунинг учун унинг фаол сиёсати, тадбиркорлик иқтисодиёти, маданиятида салмоқли салмоқли ютуқлари учун курашади.

Геноцид – халқаро жамоатчиликнинг кўриниши бўлиб бутун бир аҳоли гуруҳларини ирқий миллий, этник ёки диний аломатларига кўра барчани жисмоний жазатдан қирғин қилиш унинг асосий мақсадидир.

Миллий маданий соҳада геноцид - бу у ёки бу миллатни ирқий ёки диний гуруҳнинг тилини, динини ва маданиятини: миллий тилда ўқитишни тақиқлаш, библиотекаларни, музейлар, мактаблар, тарихий ёдгорликлар, маданий иншоотлар ва х.к.з. йўқ қилиш демакдир.

Глобал муаммолар – ушбу муаммолар ўзининг дахшатли оқибатлари, жиноятга келтирадиган зарари билан бошқа ҳар қандай муаммолардан қисман фарқ қилади. Бу муаммоларни жамият ҳаётида рўй берадиган бирдан – бир муаммога қиёслаб бўлмайди. Улар ўзининг кўллами ва миқёсларига кўра дунёнинг жуда катта қисмига ёйилган бўлиб, кўпчилик мамлакатлар ва халқлар ҳаётига кучли салбий таъсир кўрсатмоқда.

Глобал муаммолар моҳиятига кўйидаги турларга бўлинади: Инекничний ядро ҳалокатидан сақлаш; ялпи ва умумий умумий тинчликни таъминлаш; халқаро терроризм муаммоси шу жумладан минтақалардаги террористик ҳаракатларга биргаликда кураш; гиёҳвандликка қарши биргаликда кураш; жамият муаммоси; энергетика муаммоси; қашшоқлик муаммоси; очарчиликка қарши кураш; ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсини сақлаш; экология; спид ва х.к.

Давлат ҳокимияти - Ҳалқ ҳокимиятининг махсус қурилмаси – давлат орқали амалга оширилади. Давлат ўзининг органлари орқали сиёсий ҳокимиятни амалга оширади. Ҳокимият давлат қўлида тўпланганидагина бир ерда мужассамлашиши ва самарали амалга оширилиши мумкин. Давлат ўзига тегишли ҳокимият воситасида мажбурилов ва таъсир чораларини қўллайди. Давлат ҳокимияти қонунидир, яъни давлатнинг, давлат органларининг ваколатлари қонун билан белгилаб қўйилади.

Давлат бошқарувининг президентлик шакли – давлат бошқарувининг самарали шаклларида бири, давлатни бошқариш санъати, назариёти ва амалиётининг тараққиёти натижасида тарахий тенеригача таяниб олинган

асосий йўллардан биридир. Президент Республикаси ҳозирги кунда энг кўп тарқалган давлат бошқаруви шаклидир. Расмий маълумотларга кўра БМТга аъзо 192 давлатдан 142 таси Президент лавозими мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти президентлик республикасидир. Президентлик республикасининг парламентар республикадан фарқи: президент бевосита халқ жамиятидан сайланиб давлат ва ижроия ҳокимият масъулиятини ўз ичига олади.

Давлат тузилиши ва унинг шакллари – Давлат ўз тузилиши жихатдан асосан уч турга федератив, конфедератив ва унитар тарзда бўлиниши мумкин.

Унитар давлат (яхлит) федерациядан фарқли ўлароқ, вилоят, ўлка, туман губерня, графликлар сингари маъмурий – ҳудудий қисимлардан ташкил топган тузилма.

Федератив (мураккаб) давлатлар эса давлатчиликнинг автоном (мухтор) давлатлар эса давлатчиликнинг автоном (мухтор) штатлар, ҳудудий ер бириклари каби қисимлардан тузилган (М: АҚШ да штатлар ва б.)

Конфедерация – давлат тузилишининг шундай бир шаклики, унга кўра, конфедерацияни таъсис этувчи давлатлар, ўз мустақилликларини тўлиқ сақлаб қолган ҳолда, муайян бир мақсадда (ҳарбий, хўжалик, муҳим ички ва ташқи сиёсат масалаларини хал қилишда) ўз кучларини уйғунлаштириб, иш кўрадилар.

Давлат чегараси – давлатнинг зарурий белгиларидан биридир. Ҳар қандай давлат ўз ҳудудий чегарасига эгадир. Давлат ҳудудининг бошқа бир давлат ҳудуди билан туташ чизиғи давлат чегараси деб аталади. Давлатимиз ҳудудий чегарасининг умумий узунлиги 6221 км. ни ташкил этади жумладан Қозоғистон билан чегара – 2203 км, Туркменистон – 1621, Тожикистон билан 1161 км, Қирғизистон билан – 1093 км, Фвғонистон билан - 137 км. дан иборат.

Девальвация – (лотинча, devalete пасайиш, камайиш, қийматсизланиш) – миллий валюта курсининг олтин стандарти ва валюталар қатъий курси тизимига нисбатан камайиши, пасайиши. Деволвация натижасида чет эл валютаси қиймати ошиб, импорт қилинадиган товарлар ва хизматлар нархларни ошиши мамлакат ичкарисида ишлаб чиқариладиган товарлар нархи тушиши юз беради.

Амалда миллий валюта девальвайияси аҳҳамиятининг фаол даромади камайишига ва унинг турмуш даражаси пасайишига олиб келади. Девальвацияга тескари жараён ревальвация деб аталади.

Демократия – (Қадимги замон тилида “demos” халқ ва “kratos” - ҳокимият) – “Халқ ҳокимияти” маъносини англатади.

Демократиянинг муҳим хусусияти шундаки унда халқ ҳокимияти яъни озчиликнинг кўпчиликка бўйсунуши қоидаси расмий равишда эълон қилинади ҳамда фуқароларнинг эркинлиги ва тенг ҳуқуқлилиги эътироф этилади. Бу шартлар жамият ҳамда унинг аъзолари ҳаётининг асосий қонуни – ушбу давлатнинг конституциясида акс этирилади.

Дипломат – (юнонча “diploma” – “иккига букланган хужжат” сўзидан олинган ва ушбу хужжатни манзилга етказувчи шахс “Дипломат”, деб аталади) – давлатнинг хорижий мамлакатлар билан сиёсий, иқтисодий, маданий ва бошқа

бошқа соҳалардаги фаолиятини таъминлаш ҳамда унинг миллий манфатларини химоялашни амалга оширишга қаратилган расмий фаолияти. Дипломатия – ташқи сиёсатининг, давлат халқаро фаолиятининг ажралмас қисми.

Деспотизм – 1) Давлат тузилиши тизими ҳокимиятнинг зўравонлигига, халқнинг ҳар қандай ҳуқуқидан маҳрум этилганлигини характерловчи чекланмаган монархияга 2) чекланмаган ҳокимиятга, халқнинг эркин ҳуқуқини бўғишга. Деспот – чекланмаган ва қаттиқ қўл ҳукмдор, золим.

Евро – “Европа” қитъаси номининг қисқартирилгани бўлиб шу қитъага тегишли пул бирлигини мамлакатларнинг ягона валютасидир.

1998 йилда Европанинг ягона валюта – иқтисодий фазоси вжудга келтирилди. Европа марказий банки ташкил қилиниб, Европа иттифоқи мамлакатларнинг умум пул-кредит сиёсати амалга оширила бошланди ва январдан Европа Иттифоқи бўйича ягона пул бирлиги “Евро” киритилди. 2002 йил 1 июлдан миллий валюталар муомаладан узил – кесил чиқарилди.

Европа давлатлари иқтисодий уюшмаси - 1957 йилда Германия, Франция, Италия, Бельгия, Голландия ва Люксембург давлатлари томонида шартнома асосида тузилган иқтисодий уюшма ташкил топган кундан бошлаб ҳозирги кунгача мазкур уюшмага ғарбий Европадаги 26 давлат аъзо бўлган.

Уюшманинг мақсадларига мувофиқ

А) Давлатлар аро божхона уюшмаси тузилган

Б) Мехнат кучи, хизматлар ва капиталлар умумий бозори тузилган.

В) Қишлоқ хўжалиги ва транспортда ўзаро келишилган тадбирлар ўтказилмоқда.

Г) Давлатларнинг иқтисодий камчилигини яқинлаштириш тадбирлар амалга оширилмоқда.

Д) Уюшма аъзолар билан бошқа мамлакатлар билан ўзаро келишилган савдо – сотиқ сиёсатини амалга ошириладилар.

Инвестиция - (лотинча “investicio” - жойламоқ) маблағни маълум бойликни, кўшимча даромад олиш мақсадида, ишлаб чиқариш, ёки бошқа соҳаша жойлаштириш, маблағ сарфлаш демакдир, “инвестиция” ва “маблағ сарфлаш” тенг кучли сўзлар дейиш мумкин. Тадбиркорлик ва бошқа фаолиятлар турларига кўшиладиган барча моддий ҳамда номоддий бойликлар инвестиция хисобланади.

Бу бойликлар қуйидагича бўлади:

Бу бойликлар қуйидагича бўлади:

- пул воситалари, мақсадли банк омонатлари хиссалар, акциялар, суғурта ҳужжатлари ва бошқа қимматли қоғозлар:

- Кузатиш мумкин бўлган ва кўчмас мулк

- Муалифлик ҳуқуқидан келиб чиқадиган мулкӣ ва номулкий ҳуқуқлар, бошқа интеллектуал ҳуқуқлар.

- Бошқа бойликлар

Инвестициялар узок, ўрта ва қисқа муддатли инвестицияларга бўлинади. Узок муддатли инвестициялар, асосан , қиммат баҳо ва мураккаб лаҳзаларда амалга ошириладиган, улар узок муддат давомида ўзини –ўзи қолайди. (10 ва ундан

ортиқ йиллар)қисқа муддатни инвестициялар одатда бир йилга бўлинади.

Интеграция - (лотинча “integratio” ўзаро мослашиш ва бирлашиш) миллий иқтисодиётларнинг сифат жihatдан янги шароитларга эга бўлиши ва мамлакат тараққиёти имкониятларини кенгайтиришмақсадида иқтисодий равишда бирлашиши, бир-бирига ўзаро таъсир этиши жараёнининг кучайиши. Иқтисодий интеграция ҳамкорлик, иқтисодий сиёсатда устивор йўналиш деб ишлаб чиқариш ривожланишни белгиланган мамлакатлар ўртасида, асосан ишлаб чиқариш алоҳида юз беради ва бу жараёни амалга ошириш мақсадида мамлакатлар қатор чора тадбирларни қўллайдилар интеграция жараёни ривожланиши даражасига боғлиқ ҳамда беш боғонага ажратилади.

- 1) Эркин савдо минтақаси;
- 2) Умумий бозор;
- 3) Божхона иттифоқи
- 4) Валюта – иқтисодий иттифоқ;
- 5) Сиёси иттифоқ;

Мазкур борада Европа иқтисодий ҳамкорлиги (ЕИХ) Европа иттифоқи намуна бўлиб хисобланади.

Интернет – Ягона тилда мулоқот қилувчи компьютерларни бутун дунё бўйлаб (глобал) тарқалган тармоғидир. У халқаро телерадио тармоғига ўхшаш ҳеч кимга тобе эмас ва унинг ҳеч дим тўлашигача бошқармайди. Шунга қарамай у шундай боғланганки, гўёки у ягона сизга ишлагандек имкон яратади. Бугунги кунда интернет 190 дан зиёд мамлакатларда бор 600 млн. Ортиқ абонентга хизмат қилади. Тармоқ хажми ҳар ойда 7, 10 % га кўпаймоқда тармоқдаги барча компьютерларнинг ягона умумий фарқи ТСР/ір тили деб номланади. Компьютердан фойдаланувчилар бу тил орқали ўзаро мулоқатда бўладилар.

Инфляция – (лотинча “inflatio” – шишиш, кўпирги) нарх – навонинг тез суратларда – ошиши реал товарлар таклифларга нисбатан пул массаси ортиб, пулнинг қадр-қиймати ва харид қобилиятининг қадр – қиймати ва харид қобилиятининг пасайиб кетиши. Иқтисодиётда вжудга келадиган муаммолар пул босиб чиқаришни кучайтириш орқали хал қилинса ёки қоғрз пуллар хажмини ўзгармаган ҳолда товар хажми камайса, инфляция юзберади. У аҳоли турмуш даражасини пасайишига сабаб бўлишдан ташқари корхоналарни уин муддатли инвестициялар жорий этишга мажбур қилади, ишлаб чиқариш салоҳиятини ва техникани янгилашга қаратилган – интилишларни сўндиради.

Бу билан иқтисодиётнинг қайта режаланишига тўсқинлик қилибгина қолмай, унинг келажакда ривожланишининг сусайишига олиб келади.

Инфляция турлари:

- 1) интеграциялашган инфляция – иқтисодий омиллар асосида рўй беради;
- 2) Кредит инфляция – хаддан ташқари кредит экономияси натижасида вжудга келади;
- 3) Урмаловчи инфляция – сустр суръатларда ривожланувчи инфляция;

- 4) **Қатагон инфилация** – нархларнинг юқори суратлари кўтарилиши;
- 5) **Маъмурий инфилация** - нархларни бошқариш йўли билан ошириш натижаларида юзага келади;
- 6) **Гиперинфилация** – нархлар ўта тезликда ўсади.
- 7) **Ижтимоий инфилация** – нархлар ортади, атроф мухит химоя этишга ҳаракат қилиниши натижасида ўсади.
- 8) Иқтисодий тушкунчиликнинг, ишсизликнинг ортиши боғлиқлиги ва иўлаб чиқаришнинг қисқартириш билан боғлиқ инфилация.

Импичмент – айблаш, давлат жинойтчисини сўзга тортиш. Бир қатор мамлакатларда (Буюбритания, АҚШ, Япония) давлат жинойтчиларини. Мансабдор шахсларни ҳаттоки давлат бошлиғи – президентини конституциясида кўрсатилган моддаларни бузганлиги учун жинойт жавобгарликка тортиш қонун йўли билан мустаҳкамланган. Маъсулият амалга ошириш қийин қонунчилик палатаси, ушбу масалани кўриб чиқиш эса юқори палатага юклатилган.

Инагурация – Давлат бошлиғи лавозимига киришиш олдидан ўтказиладиган тантанали маросим. Янги президент ва вице президент хокимиятини тантанали қабул қилиш маросими. Шунингдек хайкалларни кўргазмалари очилишида ҳам инагурацияни ифодалайди.

Иттифоқлар (ассоциациялар) – бир-бирига яқин ижтимоий уюшмалар томонидан таъсис шартномалари ёки Низомлар асосида вужудга келувчи ижтимоий уюшмалар.

Иудализм, яхудийлик - мил. ав. 2-минг йилликда Шимолий Арабистонда яшаган кўчманчи яхудий қабилалари орасида вужудга келган дин. Аввал политеистик, кейинчалик мил. ав. 1-асрда тўла ҳолда монотеистик тасаввурларга асосланади.

Ихтилоф сиёсий – ўзаро бир-бирини истисно этувчи манфаатлар ва мақсадлар билан белгиланувчи қарма-қарши ижтимоий ҳаракатларнинг тўқнашуви.

Коалиция (иттифоқ) – Бирлашиш, келишув иттифоқ. Партиялар, давлатлар, давлатлар томонидан умумий иқтисодий, сиёсий, ҳарбий мақсадларга эришиши мақсадида тузиладиган ихтиёрий иттифоқ. Европанинг бази давлатларида хокимиятни биргаликда бошқариш мақсадида бир нечта сиёсий партиялар бирлашадилар. давлатлар аро ҳарбий сиёсий иттифоқ мисол этиб фашизмга қарши курашда Гитлерга қарши коалиция тузилганлигинимисол келтириш мумкин.

Конституция – (лотинча “constitutio” – тузилиш, тартиб) – Давлатнинг асосий қонуни.

Маълумки, ҳар бир давлатда, унинг ички ва ташқи ҳаётини тартибга солиш учун, давлат механизми режали ишлаб туришини таъминлаш мақсадида юзлаб турли қонунлар ишлаб чиқилади. Аммо, бу қабул қилинган қонунлар ва қонуности актлари давлат ҳаётининг айрим соҳаларига тегишлидир. Бу қонунларни ҳаммасини бир мақсад, бир ғоя ва бир тартибга бўйсундирадиган ягона умумдавлат асосий қонун керак, ану шу муҳим қонун конституция дейилади. Конституция барча бошқа қонунлар, қарорлар, кўрсатмалар ва

ечимлардан юқори туради, уларга нисбатан энг олий манбадир. Конституция давлатдаги тартиб-қоидаларининг ҳуқуқий асосидир. Конституция аксарият давлатларда олдиндан тайёрланиб, ёзилиб муҳокамадан сўнг қабул қилинади. Тарихда биринчи конституция 1778 йилда АҚШда қабул қилинган ва ҳозиргача у кучда.

Коррупция – (лотинча “coruptio”- порага сотиш, айниш, таназзул) – мансабдор шахснинг бойиш мақсадида уз мансаби билан боғлиқ ҳуқуқларни суистемол қилишдан иборат жиноят. Коррупция энг қадимий жамиятлардан бири: Қаерда давлат бўлса, давлат аппаратининг турли тармоқларида, пастдан юқоригача, коррупция бутун жаҳонга ёйилган жиноятлардан биридир.

Бу масала билан хаттоки бирлашган миллатлар ташкилоти алоҳида шуғулланиб махсус курслар қабул қилинган ва коррупцияни қуйидагича таърифлаган:

1) Мансабдор шахслар томонидан давлат мулкани уғирлаш, талон-тарож қилиш ва ўзлаштириш;

2) Ноқонуний фойда олиш учун ўз хизмат лавозимини суистемол қилиш;

3) Ижтимоий бурч ва шахсий тамагирлик манфаатлар ўртасидаги зиддият.

Кўппартиявийлик – ҳозирги замон жамиятининг ажралмас белгиси, унинг демократиялашуви даражасининг муҳим пойдевор кўрсаткичидир. Кўппартиявийликнинг ўзига хос белгиси, бу сиёсат хилма-хиллик, жамиятда бир нечта сиёсий партиянинг мавжукдигидир. Сиёсий партиялар фуқароларнинг ижтимоий манфаатларини парламент давлат ҳокимияти, маҳаллий вакиллик идоралари, аҳолининг ўзини – ўзи бошқариш уюшмалари ва ҳақозолар орқали ифода этиш ҳолда рўёбга чиқариш мақсадида фаолият кўрсатувчи кишилар бирлашмаларидир.

Либераллаштириш – ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштириш, иқтисодиётга давлат аралашувини, корхоналарга иқтисодий эркинликлар ва хусусий мулкнинг давлат томонидан ҳимояланиши.

Лоббизм – Қонуният органида фаолият кўрсатувчи йирик монополиялар агентлиги ёки ташкилий гуруҳ бўлиб улар манфатларни ифода этган қонунларни, заказларини, ёрдамга бериладиган маблағни (субсидияни)

Олиш йўлида қонун чиқарувчиларни мажбурлаш (керак бўлса сотиб олиши) йўлини тутувчи тушунча.

Менежмент – (французча “menagment” – хўжалик ишлари билан шуғулланиш) – самарали ишлаб чиқариш фаолиятини таъмин этиш, манавий ҳамда моддий захиралардан фойдаланиш шакллари, усуллари ва воситаларининг жами.

Бозор муносабатлари ривожланган мамлакатларда менежмент кўп тармоқли бўлиб, унга ўрганиш, ўқиш ва билиш, менежмент соҳасидаги ишларни такомиллаштириш жуда кенг тараққий этган ўқув – ўрганув йўналигидир.

Менталитет – (лотинча “mens” – ақл, идрок) – жамият, миллат, бирлик ёки алоҳида шахснинг алоҳида шахснинг тарихий таркиб топган тафаккур даражаси, манавий салоҳияти, уларнинг ҳаёт қонунларини таҳлил этиш кучи, муҳим ижтимоий шароитларда шаклланган ақлий қобилияти, рухий

қуввати, жамият, миллат ёки шахснинг минталитети унинг ўзига хос анъаналари, расм-русмлари, урф-одатлари, диний эътиқод ва иримларини ҳам қамраб олади.

Миллат – (арабча “миллат” - халқ) – кишиларнинг ягона ҳолда сўзлашиши, яхлит ҳудудда истеқомад қилиши, муштарак иқтисодий ҳаёт кечириши, умумий маданият ва рухиятга эга бўлиши асосида тарихан ташкил топган барқарор бирлиги.

Миллатчилик – капитализм даврида жаҳоннинг мустамлакалар ва истрополиялар, қолоқ ўлка ва илғор давлатлар, озод халқлар ва мустабиллик исқанжасидаги халқларга бўлиниб кетишига қарши курашувчи демократик, маърифатпарвар ҳамда инсонпарвар кучлардан фарқли ўлароқ бу зиддиятларни ўз миллатини манфаатларини бошқа миллатлар ҳақ-ҳуқуқларидан юқори қўйиб хал этишига интилувчи сиёсий оқим.

Миллий валюта – мамлакат ҳудудида барча товар ва хизматлар учун нархларни ифодалаш вазифасини ўтувчи ва қунуний химояланган ягона тўлов воситаси. Ҳар бир мамлакатнинг ўз пул бирлиги мавжуд. Россияда рубль, АҚШ дадоллар қонуний тўлов воситаси ҳисобланади.

Тартибда турли булимлар, қимматбазо тошлар ва металлар пул вазифасини ўтган. Ҳозирги пайтда муаммода фақат қоғоз пуллари шлатилади ва уларнинг қиймати олтин ёки қимматбаҳо металларга боғланган.

Миллий сиёсат – ушбу сўз бирикмаси, одатда, икки маънода ишлатилади. Биринчиси – муайян миллий давлат амалга оширилган умумий сиёсат. Маълумки, давлат асосан, миллий негизида шаклланади масалан Франция-французлар асосий миллатни ва аҳолининг кўпчилигини ташкил қилган давлат.

“Миллий сиёсат” сўз бирикмасининг иккинчи маъноси шундан иборатки, кўпчилик давлатларда, айниқса мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) мансуб мамлакатларда миллатлар аро муносабатларга тегишли сиёсат маъносини билдиради.

Ҳозирги кунда ўзбеклар Ўзбекистон аҳолисининг деярли 4/5 қисмини ташкил қилади.

Миллатлараро зиддиятлар – ижтимоий зиддиятларнинг ўзига хос, этник кўриниши.

Миллат сиёсий – сиёсий тизим ривожланиши, устивор қадриятлари, меъёрлари, мақсадларига доир яқдил бўлган фуқаролар бирлиги.

Миллатчилик – умумий маданий анъаналарга асосланган ягона тил (ёки яқин диалектлар), урф-одатлар, манфаатлар, миллий рамзлар, институционал бирдамлик (ягона ҳукумат, давлат ёки миллат суверенитети, ҳудудий яхлитлик), одамлар онгида миллатга мансублик билан боғлиқ лояллик ва умумий ҳислар ёки ирода тамойили, мафкура. Миллатчиликнинг вужудга келиши Француз Инқилоби ва Европада Наполеон экспансияси билан боғланади. Сиёсатшуносликда миллатчилик ва ривожланиш тушунчалари ўзаро боғлиқ ҳолда келади.

Миллий мафкура – фуқароларнинг ўз ижтимоий мақомини ошириш билан боғлиқ манфаатлари миллий мансублик билан боғланадиган мафкуралар.

Миллий сиёсат – давлатнинг муайян сиёсий ҳужжатлари ва ҳуқуқий қоидаларида акс эттирилган, миллатлар ва элатлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солувчи мақсадли фаолият.

Миллий хавфсизлик – давлатларнинг қадриятлари ва манфаатлари, бу манфаат ва қадриятларга солинаётган таҳдидлар, ҳамда ана шу қадрият ва манфаатларни амалда мавжуд ва юзага келиши мумкин бўлган хавфлардан ҳимоя қилиш усулари борасида расмий қабул қилинган қарорлар тизими.

Миллий хавфсизлик концепцияси – давлатнинг қадриятлари ва манфаатлари, бу қадриятлар ва манфаатлар учун мавжуд таҳдидлар, ҳамда уларни амалда мавжуд ва юзага келиши мумкин бўлган хавфлардан ҳимоя қилиш усуллари борасида расмий қабул қилинган қарорлар тизими.

Митинг - қандайдир масалани ҳал этиш, ечимини топиш учун чақирилган йиғин. Унинг мақсади мунозара эмас, одамларни амалий ҳаракатга ўтишлари учун руҳан тайёрлаш.

Мухолифат – (арабча “мухолифт” – келишмовчилик, тескарилашиш, қарама-қаршилиқ, зиддият) давлат, Президент, ҳукумат йки сиёсий ҳамда ижтимоий ташкилотларнинг расмий сиёсатига, ҳукумрон қарашларга мос бўлмаган нуқтаи назар, эътиқод, маслақ, йўл.

Мухолифат уч хил бўлиши мумкин: а) парламент досирасида; б) парламентдан ташқарида, в) сиёсий партиялар ичида. Ички партиявий мухоливат муайян партия раҳбариятининг расмий сиёсатига қарши чиқувчи кишилар гуруҳидан иборат. Парламент мухолифатиконун чиқарувчи органга айланган, аммо унда озчиликни ташкил этган депутатлар ва партия фракциялари ҳисобланади.

Монархия – Давлат бошқарув шакли бўлиб, унда ҳокимият томонида бир шахснинг қўлида давлат бошлиғида бўлиб, у насилдан наслга, авлоддан авлодга мерос бўлиб ўтиш (падсио, қирол, император, султон ва бошқалар) хусусиятига эга. Монархия турли шаклларда номоён бўлади: чекланмаган монархия, бу қўлдорлик ва феодал тузумларда амал қилади. Чекланган монархия (Парламент монархияси) – ҳокимият монархия парламент томонидан чекланган. М: Буюк британия, Норвегия, Швеция, Дания ва бошқалар.

Неакансерватизм – неаконсерваторлар аҳолининг кам таъминланган қатламлари фойдасига ресурсларни қайта тақсимлаш масаласида йирик капиталга солинаётган солиқларга қарши чиқадилар. Улар тенг тақсимлашнинг ашади душмани сифатида давлатнинг ижтимоий дастурларини қисқартириши талаб этадилар. Уларнинг фикрича, ҳозирги давлат кишилар учун натижалар эмас балкит имкониятлар тенглигини яратиб бериши зарур. Давлатнинг “Соғин сигир” га айланиши инсонни бузади, ишдан чиқаради, ҳар бир киши ўз фаолиятда давлатга эмас, балки ўзининг кучига ишониши керак.

Неолиберализм – мафқуранинг ҳарқандай кўриниши ўзгаромасдан қола

олмаслиги каби либерализм ҳам ўзгармасдан келмади. У ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг таъсири остида XX асрнинг 30 йилларида неолиберализмга ўсиб ўтди. Неолибераллар давлатнинг иқтисодий муносабатларини тартибга солиш, фаол ижтимоий сиёсат олиб бориш зарурлигини тан оладилар. Улар сиёсий дастурнинг негизини бошқарувчи ва бошқарилаётганларнинг ўзаро келишуви, сиёсий жараёнда омманинг иштирок этиши зарурлиги, сиёсий қарорларни қабул қилиш амалиётини демократлаштириш ташкил этади.

Парламент – (французча “parler” – сўзламоқ; Парламент расмий сўзлашиш жойи, нотиклик кошонаси, суҳандонхона). Давлатнинг қонун чиқарувчи олий органи. Парламент биринчи бор XXII асрда Англияда давлат ҳокимиятининг вакиллик органи сифатида вужудга келиб, XVII-XVIII асрларда бошқа мамлакатларга этилди. Парламент давлатдаги аниқ вазиятга қараб бир палатали ёки икки палатали бўлиши мумкин. Парламент Францияда сенат ва миллий ассамблеядан, Англияда лордлар палатаси ва жамоалар палатаси, АҚШ да сенат ва вакиллар палатасидан иборат.

Парламент қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади. У қонун бўйича белгиланган сондаги депутатлардан иборат бўлиб, ҳудудий сайлов округлари бўйича, одатда кўппартиявийлик асосида белгиланган ёшга тўлган фуқаролардан сайланади.

Плебисцит – (лотинча “plebiscitum” – оддий халқ, “Seium” - қарор) – умумхалқ овоз бериши орқали аҳолининг фикри – хошишини билиш усулларида биридир. Плебисцит халқнинг сайловларда овоз бериш усулларида бири сифатида қўлланилади. У давлатни бошқариш шаклини ўзгартириш тўғрисидаги масала юзасидан ўтказилади.

Республика – (лотинча “res” – иш, фаолият ва “publicus” – жамоатчилик фаолияти) – давлатни бошқаришнинг асосий шаклларида биридир. Бошқаришнинг Республика шакли ўрнатилган мамлакатларда давлат ҳокимиятининг олий органи муайян муддатга сайланиб қўйилади.

Тарихда Республиканинг ҳар хил турлари бўлган. Қадимги юнонистонда ва ўрта асрлар даврида, айрим давлатлар бошқариш шаклига кўра, аристократик ёки демократик республика шаклида бўлган.

XIX – XX - асрларга келиб, республика давлатини бошқаришнинг энг кенг тарқалган шаклига айланди. Ҳозирги даврда республиканинг учта асосий тури мавжуд: Президентлик республикаси, парламентар республика ва аралаш республика.

Референдум – (лотинча “referendum” – эълон қилиниши лозим бўлган хабар) жамиятни демократик бошқариш жараёнида қўлланиладиган тадбирлардан бири, баъзи муҳим масалаларни умумхалқ овозига, умумхалқ сўровига, халқ муҳокамасига қўйиб хал этиш.

Референдумни давлатнинг олий органи ўтказди. Референдум – жамиятни демократик асосида бошқаришни таъмин этишга эришиши учун олиб бориладиган кўпчилик курашида эришилган натижалардан бири.

Референдум шакллари уч хил бўлади: 1) умуммиллий референдум – бутун мамлакат миқёсида ўтказилади; 2) Маҳаллий референдум - федератив давлат субъектларида ўтказилади. 3) Маъмурий ҳудудий референдум эса ҳудудий

бирликда ўтказилади.

2002йил 27 январ референдумида халқимиз икки саволга жавоб беради: 1. Ўзбекистон парламенти икки палатани бўлишни маъқуллайсизми? 2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ваколати беш йилдан етти йилга узайтирилиши маъқуллайсиз? Халқимиз бу икки саволга “ха” деб жавоб берди.

Рақобат – ишлаб чиқариш муносабатларининг субъектлари (ишлаб чиқарувчилар, истеъмолчилар, тадбиркорлар, ёлланма ишчилар ва б.) ўртасила қулайроқ ишлаб чиқариш шароитига, арзон ишлаб чиқариш ресурслари ва ишчи кучига эга бўлиши, унумли технология, иш жойи, яхши бозорни қўлга оли, умуман, юқори даромад олиш имконияти учун олиб бориладиган кураш.

Радикал – лот. туб, асосий, кескин.

Радикализм – 1) бирор масалани ҳал қилишда кескин ҳаракат ва тадбирларни қўллаш, мурасасизлик; 2) сўл қарашларни ифодаловчи оқим, ҳаракат.

Расизм – (ирқчилик) мафкура. Унга кўра халқ бир-биридан «табиати» га кўра фарқланиб, раҳбарлик ва бошқариш учун яралган «олий», ҳамда тарихий ривожланиш учун аҳамиятсиз «қуйи»ларга бўлинади. Шу билан бирга расизм халқларни ирқий мансублигига кўра ажратиш, камситишга қаратилган амалиёт сифатида ҳам намоён бўлиши мумкин (баъзан бутун бир давлат миқёсида: фашистик Германия, XX аср 70-йилларигача ЖАР).

Ратификация – (лот. тасдиқламоқ) аҳдлашувчи давлатларнинг мухтор вакиллари томонидан тузилган халқаро шартнома ёки битимнинг олий давлат ҳокимияти томонидан тасдиқланиши. Ратификация шартномага (битимга) юридик куч беради.

Рационал – лот. оқил, мақсадга мувофиқ, асосли.

Рационал-танқидий парадигма – сиёсатни тушунтиришдаги асосий парадигмалардан бири. У сиёсатни унинг ички хусусиятлари орқали тушунтиради.

Рақобат сиёсий – бирор мақсадга эришишдан манфаатдор шахслар, гуруҳлар, партиялар ўртасидаги сиёсатнинг қандайдир соҳаси бўйича мусобақа, беллашув, тўқнашув.

Раҳбарлик сиёсат – ҳокимиятни амалга ошириш механизмларидан бири. Жамият учун муҳим қарорлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, унинг мақсадлари, вазифалари, истикболларини аниқлаш билан боғлиқ фаолият.

Реакцион – (лот. қарши фаолият) эски тартибларга қайтиш тарафдори, барча илғор, прогрессив нарсаларга қарши.

Реванш – (фр. қасос) мағлубият учун ўч олиш; аввалги мағлубият ўрнини босувчи ютуқ.

Реваншизм – урушда енгилган давлат ёки ундаги муайян гуруҳларнинг ўз мағлубиятлари учун ўч олиш ва бой берган мавқени қайтариб олиш учун янги урушни тайёрлашга қаратилган сиёсат.

Регион – лот. вилоят-минтақа.

Регионал (минтақавий) ихтилофлар – мамлакатлар ўртасидаги ихтилофларнинг минтақавий даражада кескин шаклда намоён бўлиши. Очик

куролли тўқнашувларда, уруш хавфи мавжудлигида намоён бўлади.

Садизм - фр. ёзувчиси Маркиз Де Сад (1740-1814) исмидан олинган-бошқаларнинг азоб чекишидан роҳатланиш.

Сенат – (лотинча “senatus, senex сўзидан” ёши улуғ, хаётни кўрган, тажрибали дегани) – жахон ижтимоий – сиёсий тарихида қадимдан маълум тушунча. Милоддан аввалги Рим давлатида уруғлар оқ соқолларининг кенгаши “Сенат” деб аталган. Сенат ҳукуматининг олий органларидан бири. Ҳозирги даврда АҚШ, Франция, Италия каби катор давлатларда шу жумладан Ўзбекистонда қонун чиқарувчи олий орган икки палатасининг бири.

Санкция – (лот. бекор қилинмайдиган қарор) 1) олий инстанция тамонидан бирор актни тасдиқланиши билан унга қонун кучининг берилиши; 2) маъқуллаш; 3) ҳуқуқга оид: бирор қонунни бузушнинг ҳуқуқий оқибатлари; 4) замонавий халқаро ҳуқуқда: халқаро шартномалар бузилганда қўлланувчи (иқтисодий, молиявий, ҳарбий) чоралар.

Сателлит – (лот. йўлдош, давлат) сателлит бошқа йирик давлатга тўла қарам, лекин формал жиҳатдан тўла мустақил давлат.

Сегрегатция – (лот. ажратиш, четлатиш) ирқий камситишнинг бир тури. Унга кўра бирор ирқ вакилларига башқалар билан шаҳарнинг бир қисмида яшаш, бир мактабда ўқиш, театр, ресторанларга кириш ва ҳаказолар тақиқланган. Тарихда яҳудийлар, негрларга нисбатан фаол қўлланган.

Секуляр – (лот. дунёвий) ижтимоий, сиёсий соҳаларнинг диний таъсиридан ҳалос бўлиши, дунёвийлиги.

Сепаратизм – (лот. ажралган) ажралишга, бўлинишга интилиш. Кичик миллатларнинг мустақил давлат тузишга интилишида намоён бўлади.

Сепарат шартнома - душман билан унга қарши коалициядаги ўз иттифоқчиларидан алоҳида тузилувчи шартнома.

Сиёсий институтлар - Жамиятнинг қарор топган давлат ташкилоти муассасалари ва ундаги лавозимлар таркиби тушунилади. Улар муайян сиёсий фаолиятни амалга оширадilar.

Сиёсий партия - (лотинча “Part”, “Parts” – қисм, гуруҳ, эски ўзбекчада арабча “Фирка” сўзи – гуруҳ тўда) – умумий ғоя ва манфаат, ижтимоий сиёсий мақсадлар асосида одамларни ихтиёри равишда унаштирувчи турғун ташкилот, фуқаролик жамияти билан давлатни бири-бирига боғловчи энг муҳим воситалардан бири, ҳозирги замон ҳуқуқий демократик давлати хаётининг зарурий омилларидан бири. Сиёсий партиялар сайлов тизими воситасида марказдаги ёки жойлардаги ҳокимиятни қўлга киритиш ёхуд ундаги лавозимларни сайловда олган улушларига қараб муттаносиб равишда тақсимлаб олишга ҳаракат қилади.

Сиёсий тузим – Давлат ички тузилиши кенгашларининг ўзаро алоқалари ва таъсирининг энг муҳим, доимий хусусиятларини иродаловчи ижтимоий-сиёсий муносабатларининг мажмуи, йиғиндиси. У сиёсий ҳокимиятни умуман давлат муассасалари тизимини ва унинг асосий ташкилий шакллари белгилаб беради.

Сиёсий тизм ҳар бир мамлакатнинг мавжуд шарт шароитларини инобатга олиб

белгиланади. Сиёсий тузим, одатда мамлакат конституциясида ва шу асосида чиқарилган бошқа қонуний ҳужжатларда мустақамлаб қўйилади.

Сиёсий кучлар ва манфаатлари мувозанати - биргаликда фаолият кўрсатувчи сиёсат субъектларининг ижобий ва салбий сифатларини белгиловчи, шунингдек, улар фаолиятининг мақсадлари ва вазифалари мос келиши ёки келмаслигини ақс этирувчи кўрсаткич тизими. Сиёсий кучлар мувозанати таҳлили сиёсий жараён унинг ривожланиши ва тараққиёт йўналишларини ҳамма йўналишларда тадқиқ этишнинг муҳим шартидир.

Суверенитет – (французча “Souverainite” – мустақиллик, олий ҳокимият) унинг мазмуни:

Давлат суверенитети – давлатнинг ички ва ташқи сиёсатидаги тўла мустақиллиги демакдир.

Давлат суверенитетлигининг асосий белгилари:

- А) Давлатнинг барча органлари ва фуқароларга қаратилган қонунларни қабул қилиш;
- Б) Уруш ва жанглик масаласини ҳал қилиш;
- В) Охирги босқичда суд ҳокимиятини амалга ошириш;
- Г) Мансабдор шахсларни тайнлаш;
- Д) Авф этиш – жинойт ҳосил қилган шахсни жазодан озод қилиш.

Ўзбекистон Республикасининг конституциясида давлат суверенитетлиги масаласида алоҳида боб ажратилган бўлиб унинг биринчи моддасида “Ўзбекистон – суверен демократик республика” дейилади.

Толерантлик – (лотинча “Tolerantia” – чидамлик, бағрикенглик, сабр-тоқатлик, ён бериш) – бошқа динлар ижтимоий тартиблар миллий ва диний урф-одатлар, ўзга дини ва сиёсий қарашлар, эътиқодлар ва турсуш тарзига нисбатан сабр бардошлик, чидамлик, андишалик бўлиш маноларини англатади.

Демак толерантлик деганда турли хил данларни инкор этмаслик; динлараро бағрикенглик тушунилади.

Тоталитаризм – (лотинча “Totalitare” – яхлит, тўлиқ) – бир шахснинг, ижтимоий синф ёки гуруҳнинг (масалан, ҳарбийлар гуруҳи) яққа ҳокимлигига сўзсиз бўйсунушга асосланган, вақтинча ва ўтқинчи сиёсий тартиб, давлатни бошқариш шаклларида бири. Тоталитар давлат бошқаруви шакли ўрнатилган мамлакатларда жамият ҳаётининг барча соҳаларида давлатнинг тўла ҳукмронлиги ўрнатилади, ошқора ижтимоий-сиёсий ташкилотларнинг фаолияти устидан қаттиқ назорат олиб борилади. Демократик ташкилотлар фаолияти чеклаб қўйилади. Бир сиёсий партиянинг яққа ҳукмронлигига асосланган.

Унитар давлат - (французча “Unitaire”, лотинча “Unitar” – бирлик, яхлит, бирлашган, бир бутунни ташкил қилувчи) – ташкил қилиш қисмлари давлат мақомига эга бўлмайдиган давлат. Бундай давлатда конституция, ягона фуқаролик, олий қонун чиқарувчи, ягона бошқарув ва суд органлари мавжуд бўлади. Унитар давлатнинг у ёки бу қисмида фаолият кўрсатаётган давлат органлари маҳаллий давлат органлари ҳисобланади.

Унитар давлат маъмурий-худудий бирликларининг чегалари марказий

органлар томонидан қабул қилинган қонунлар асосида ўзгартирилади ва бунинг учун маҳаллий давлат органлари ёки аҳолининг розилиги талаб қилинмайди.

Федерация – (лотинча “Foederate” – иттифоқ бўлиб мустаҳкамлаш – давлат тузилиши шаклларида бири. Федератив давлатлар мураккаб тузилишга эга давлатлар деб ҳам юритилади. Федератив давлат, одатда давлатларнинг ўз сиёсий мустақиллигини ихтиёрий равишда ва муайян доирада чеклаш йўли билан ягона иттифоққа бирлашуви натижасида юзага келади.

Федерацияга ҳос белгилар:

1. Федерация ҳудуди, унинг субъектлари, янги таркибий қисмлари баъзи давлатларда штатлардан (АҚШ, Мексика, Бразилия) баъзиларида кантон ва ярим кантонларидан (Швейцария) иборат бўлади.

Федерация субъектлари ўз конституциясини қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлади, лекин баъзи федератив давлатларда (Хиндистон) субъектлар ўзларининг мустақил конституциясига эга эмас. Федерация бошқа кўпгина аъломатларига кўра бошқа тузилмалардан ажралиб туради.

Халқаро ташкилотлар – мустақил давлатлар ёки миллий жамиятлар (ассоциациялар) минг сиёсий, иқтисодий-ижтимоий мақсадларга эришиш учун тузилган бирлашмалар, мамлакатлар ўртасида кўп томонлама ҳамкорлик қилишнинг энг муҳим турларидан бири. Халқаро ташкилотларнинг умумий хусусиятлари шундан иборатки, уларнинг вазифалари ва фаолияти хар бир давлат чегарасидан четга чиқади. Халқаро ташкилотлар БМТ терминологиясида “Хукуматлараро ташкилотлар” деб юритилади. Ҳозирги кунда жаҳонда 350дан ортиқ хукуматлараро ташкилотлар мавжуд.

Цивилизация – (лотинча “Civilis” фуқаровий, ижтимоий, яъни харбийлар ва диндорлар ҳукмронлигисиз) жамиятнинг ўз тараққиёти жараёнида яратган моддий ва маънавий бойликларни ҳамда уларни янада кўпайтириб, такомиллаштириб бориш усулларининг мажмуи.

Цивилизациянинг тарихий урушлар ва диний жаҳолатпарастликка қарши, дунёвий жамият учун кураш тарихидир.

Шовинизм – (французча “Chauvinisme” – ашаддий миллатчилик, миллий устунлик ғояси ва сиёсатнинг ифодаси.

XIX асрнинг бошларида Францияда пайдо бўлган шовинизм атамаси оддий аскар Н. Шавеннинг номидан келиб чиққан. Эндиликда миллий экстремизмнинг намоён бўлиши маъносида ҳам ишлатилмоқда.

Буюк давлатчилик шовинизмни муайян сиёсий кучларнинг, кўпмиллатлик давлатлардаги етакчи миллатларнинг бошқа миллатларга нисбатан афзаллиги устуворлиги ғояси асосида мафкуравий, сиёсий ва иқтисодий ҳукмронлигини англатади.

Ҳуқуқий демократик элчихона – суверен давлатнинг бошқа суверен давлат ҳукумати қошидаги дипломатик ваколат хонаси, шу ваколатхона жойлашган бино. Бу ваколатхонани элчи бошқаради. У ўз давлатнинг расмий вакили ҳисобланиб, дипломатик унвонлардан бирига эга бўлади.

Ҳуқуқий демократик давлат – жамият тараққиёти ва давлат шакллариининг ривожланиши жараёнида юзага келган, давлатни ташкил қилишнинг энг

мукаммал шакли ва мазмуни. Хукуқий демократик давлат учун кураш бундан 4-5 аср муқаддам бошланиб, фақат XX асрнинг иккинчи ярмида ҳақиқатга айлана бошлади.

Хукуқий давлатнинг асосий белгиси шундаки, бундай давлат ҳуқуқ доирасида ҳаракат қилади, жамият ва инсон билан барча муносабатлари ҳукуқий меъёрга асосланади. Хукуқий давлатнинг ва фаолият кўрсатишида давлат органлари, мансабдор шахслар, барча ташкилотлар бевосита иштирок этадилар. Хукуқий давлатда конституция ва қонуннинг устуворлиги тобора кенг ва тўла таъминланади.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент. Ўзбекистон, 2016.
2. Каримов И.А. Асарлар тўплами, 1-23 жилдлар.-Т.: Ўзбекистон, 1996-2016.
3. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ /Ш.М. Мирзиёев. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2016. -56 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-104 б.
5. Мирзиёев Ш.М.Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси 07-12-2016.- Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. -48 б.
6. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017.-491 б.
7. Жумаев Р.З. Стратегик таҳлил асослари. Тошкент. Академия, 2007.
8. Зеркалов Д.В. Социальная безопасность [Электронный ресурс] : Хрестоматия / М. 2009.
9. Арифхонов Ш.Р. и др. «Центральная Азия: геэкономика, геополитика, безопасность». –Т.: «Шарқ», 2002.
10. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. М.: Аспект Пресс, 2007;

11. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2013.
12. ; Козырев Г.И. Введение в конфликтологию. Высш. учеб. заведений. М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.;
13. Атоян А.Д. Конфликтология. Москва, 2005;
14. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии. М., 2011;
15. Ратников В.П. Конфликтология. Вопросы и ответы. М., 2014.

IV. Электрон таълим ресурслари

16. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
 17. www. edu. Uz
 18. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
 19. www. nuuz.uz
 20. www.bimm.uz
-